

HISTORISK TIDSKRIFT

för Finland

HTF ÅRGÅNG 100

Från krigskommunism till upproret i Tallinn

Yrkesutbildningen av finländska krigsinvalider
i Sverige 1942–1947

Historiskt tänkande i finlandssvenska högstadie-
läroböcker i historia

2015:3

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Docent Lars-Folke Landgrén

Redaktionssekreterare: Fil.mag. Jens Grandell • Fil.dr Jennica Thylin-Klaus

Ekonom: Fil.mag. Michaela Bränn

REDAKTIONSRÅD

John Strömberg (ordförande) • Anders Ahlbäck • Annette Forsén

Johanna Ilmakunnas • Henrik Knif • Lars-Folke Landgrén

Jani Marjanen • Henrik Meinander • Eljas Orrman • Henrika Tandefelt

Nils Erik Villstrand • Holger Weiss • Charlotta Wolff

HISTORISKA

FÖRENINGEN

Grundad 1914

Utger sedan 1916
*Historisk Tidskrift för
Finland*

www.historisktidskrift.fi

TILL VÅRA LÄSARE

Meddelanden om prenumerationer och adressförändringar skall riktas till vår adress:

HTF / Michaela Bränn
Historisk Tidskrift för Finland
c/o Vetenskapernas hus
Kyrkogatan 6
00170 Helsingfors

Telefon 040-563 1492

E-post: michaela.brann@kolumbus.fi

Redaktionens kontaktuppgifter:
lars-folke.landgren@helsinki.fi
jens.grandell@sls.fi
jennica.thylin-klaus@sls.fi

Telefon +3589 191 22997 (Lars-Folke Landgrén)

Historisk Tidskrift för Finland
trycks med bidrag av
Vetenskapliga samfundens delegation och
Svenska litteratursällskapet i Finland

Från krigskommunism till upproret i Tallinn

*Kommunisternas upprorsverksamhet 1919–1924 och
dess inverkan på Finlands säkerhet*

Finland i en kniptång 1919

Bolsjevikregeringen i Rådssryssland hade hösten 1918 många bekymmer p.g.a. den inre oredan i landet och den stundande internationella blockaden. Därför blev man tvungen att utnyttja alla sina resurser. Röda arméns främsta uppgift var inte att tillfredsställa hämndgiriga röda finländares önskemål, och dess viktigaste fokus var inte Finland. När det i november 1918 bestämdes att också de finska rödgardisterna i Rådssryssland skulle ansluta sig till Röda armén, innebar det en möjlighet för Finlands kommunistiska parti (FKP), som grundats av finländska exilrevolutionärer i augusti samma år, att få stöd och hjälp.¹

De s.k. oppositionsjägarna, som utbildats i Tyskland och av politiska skäl valt att inte återvända till Finland, blev en överraskande resurs för FKP när det gällde att fortsätta revolutionen. Hösten 1918 fanns det i Berlin, Hamburg och andra stora städer omkring 300 sådana jägare som var villiga att samarbeta med kommunisterna. Många av dem var fientligt inställda till tyskarna, och beredda att göra nästan vad som helst. När man började ta hem dessa jägare, visste de finländska myn-

---

1. Suomalaiset vallankumoukselliset Venäjän puna-armeijan riveissä I [Finländska revolutionärer i den ryska röda armén], Punapäällikkö, RGASPI, fond 516 (Finlands kommunistiska parti), opis 2, delo 798; Suomalaiset vallankumoukselliset Venäjän puna-armeijan riveissä II, Punapäällikkö, RGASPI, fond 516, opis 2, delo 798; Eylof Mattson, 'Pohjoinen rintama', Toivo Antikainen (toim.), *Neuvosto-Karjalan puolesta. Taistelukuvaus Pohjoiselta rintamalta* (Leningrad 1927), s. 13–18; Tuomo Polvinen, *Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–1920 II. Toukokuu 1918–joulukuu 1920*, andra upplagan (Juva 1987), s. 97–241; Markku Salomaa, 'Suomalaisyrykmentit Venäjän kansalaissodassa', *Sotahistoriallinen Aikakauskirja* 12 (1993), s. 7–45.

digheterna att det fanns röda bland dem. Därför övervakade man noga den största eftertruppen med jägare som återvände till hemlandet i november. Jägarna splittrades upp mellan sina hemkommuner, så att de inte skulle kunna utgöra en säkerhetsrisk.²

Trots att de finska vita på vintern 1918 hade misslyckats med att ta kontrollen över Vitahavskarelen, blev Estlandsexpeditionen följande år en framgång. Tillsammans med generalerna Johan Laidoners³ och ryssen A. V. Koltshakins⁴ vita trupper besegrade den finländska frikåren Pohjan Pojat trupperna ur den röda armén och orsakade stora förluster bland de röda finländare som deltog.⁵

Den svåra situationen till trots svor krigskommissarien Lev Trotskij (urspr. Leib Bronstein)⁶ i slutet av 1918 att om finländarna gick till angrepp, skulle Röda armén svara med samma mynt och marschera in i Helsingfors. G. Zinovjev (urspr. Radomylski och Hirsch)⁷ kallade i januari 1919 bl.a. chefen för FKP:s militärorganisation Jukka Rahja⁸ till förhandlingar. Under förhandlingarna kom man överens om att de finländare som tillhörde Röda armén fram till början av februari skulle mobiliseras för en operation riktad mot Finland. Rahja fick i uppgift att leda trupperna in i Helsingfors. FKP uppmanade den 19 februari 1919 arbetarna att gå i strejk och armén att göra uppror. Mauno Heimo

-
2. Matti Lackman, 'The Berlin Committee of the Finnish Communist Party in 1918', Kyösti Julku (ed.), *Historia Fennougrica I:1. Congressus primus historiae fennougricae* (Oulu 1996); Matti Lackman, *Suomen vai Saksan puolesta? Jääkäreiden tuntematon historia* (Keuruu 2000), s. 635–648.
  3. 1884–1953. Estnisk general. Se Jorma O. Tiainen (påätoim.), *Taskutietojätti A–Ö* (Jyväskylä 1985), s. 1066.
  4. 1873–1920. Rysk amiral, 1916 kommandör för Svartahavslottan. Fick 1918 i uppdrag att leda kampen mot bolsjevikerna. Togs till fånga och avrättades 1920. Se Tiainen (påätoim.), *Taskutietojätti A–Ö*, s. 964.
  5. Markku Kangaspuro, *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä 1920–1939*, Bibliotheca Historica 60 (Helsinki 2000), s. 70.
  6. 1879–1940. Upphovsmannen till Röda armén, har betraktats som Lenins tänkte efterträdare. Mördades av Stalin. Se Tiainen (påätoim.), *Taskutietojätti A–Ö*, s. 2103.
  7. 1893–1936. En av bolsjevikernas ledande män, ordförande för det revolutionära rådet i Petrograd, ordförande för Komintern 1919–1926, Otto Wille Kuusinsens förman. Avrättades 1936. Natalia Lebedeva, Kimmo Rentola & Tauno Saarela, *"Kallis toveri Stalin!" Komintern ja Suomi* (Helsinki 2002), s. 512.
  8. 1887–1920. Bolsjevik från Petersburg, grundande medlem av FKP och medlem av centralkommittén 1918–1919, 1920, chef för FKP:s militära organisation. Sköts i augusti 1920. Tauno Saarela, *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923* (Tampere 1996), s. 487, 500 och passim.

(i Sverige Heino)⁹ och Lauri Letonmäki¹⁰ skickades till Sverige för att därifrån förbereda stöd för operationen.¹¹

Av den eftertrupp bestående av ungefär 125 jägare som redan i november 1918 hade skickats från Hamburg till Finland hade några jägare stannat kvar i Stockholm. Bland dem fanns Heikki Repo (i Sverige och Sovjetunionen Esko Kivi)¹² och V. J. Syväjärvi¹³. Deras uppgift var att hjälpa Heimo och Letonmäki med att organisera de finländska röda som fanns vid malmfälten i norr och att hålla kontakt med de jägarkamrater som redan hade rest till Finland. I Sverige grundades snart den s.k. Finländska Röda Gardets Sverigebataljon (*Suomen Punaisen Kaartin Ruotsin pataljoona*, SPKRP), som skulle anfälla över Torne älv och under ledning av oppositionsjägarna ansluta sig till det gryende upproret i Finland.¹⁴

FKP utgav i februari 1919 i Petrograd *Kommunistinen Vaalilippu*, som hade en tydlig anknytning till händelserna. I enlighet med FKP:s program förklarades att den borgerliga demokratin hade nått sitt slut. De kommande valen hade inte längre någon betydelse. I stället för att

-
9. Från 1922 i olika uppgifter inom Komintern. Lebedeva, Rentola & Saarela, "Kallis toveri Stalin!", s. 505.
  10. 1886–1935. Grundande medlem i FKP, medlem av centralkommittén 1918–1919, 1919–1920, 1920–1921. Se Saarela, *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*, s. 487, 500 och passim.
  11. Tuomo Polvinen, *Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–1920. II. Toukokuu 1918–joulukuu 1920* (Juva 1987), s. 163; Kangaspuro, *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta*, s. 71.
  12. 1888–1935. Togs till fånga av polisen och ryska soldater i samband med upploppet i Simo 1916. Frisläpptes från Uleåborgs länsfängelse under marsrevolutionen 1917 och återvände till Tyskland. Var chef för oppositionsjägarna, tillhörde "Arbetarjägarnas verkställande kommitté" ("Työläisjääkäreiden toimeenpaneva komitea") 1917–1918. Hörde i Tyskland till "FKP:s Berlinkommitté", som strävade efter att rekrytera jägare för revolutionen. Skulle i november 1918 åka till Finland, men stannade kvar i Stockholm och fungerade på de svenska malmfälten som organisatör av de finländska röda. Flyttade 1920 till Rådssryssland och skrevs in vid skolan för röda officerare. Deltog i Antikainens skidstyrka 1922, och belönades med en klocka. Skrev två biografiska manuskript, av vilka det mer omfattande publicerades. Lackman, *Suomen vai Saksan puolesta?*, s. 468–479, 659–678 och passim.
  13. 1886–1937. Röd jägare som 1917–1918 deltog i "Arbetarjägarnas verkställande kommitté", 1919 i en jägarkonspiration och dömdes till ett långt fängelsestraff. Därefter tog han sig till Sovjetunionen där han likviderades. Lackman, *Suomen vai Saksan puolesta?*, s. 679 och passim.
  14. Matti Lackman, *Samarbete för revolution. Kommunisternas hemliga verksamhet i Tornedalén 1918–1939*, Tornedalica Nr 52. Originalverkets titel: *Kommunistien salainen toiminta Tornionlaaksossa 1918–1939*. Översättning Bengt Matti, Sauli Kainu och Östen Groth (Luleå 1997); Lackman, *Suomen vai Saksan puolesta?*, s. 635–648, 653–656, 659–680.

delta i dem skulle underklassen göra revolution och ta makten i egna händer.¹⁵

Också i Petrogradtidningen *Vapaus* uppmanades de röda finländarna, Finlands arbetare, bönder och soldater att vägra ansluta sig till krigståget mot Rådssryssland. I stället skulle de konfiskera de rikas egendom och grunda ”arbetarnas, böndernas och soldaternas rådsrepublik”.¹⁶

Trots att Trotskij hade hotat att marschera in i Helsingfors, skedde det aldrig något försök i den riktningen. Röda armén hade andra mål. Däremot anföll de finländska vita, ledda av jägarna och inspirerade av Estlandsexpeditionen, Olonets (Aunus), därifrån de emellertid snart blev tvungna att retirera. De röda trupperna under Eino Rahjas¹⁷ ledning landsteg nämligen i Vitele i juni 1919 och orsakade dem stora förluster och ”knäckte Aunusexpeditionens ryggrad”.¹⁸

Att de s.k. röda jägarna och de röda som vistades i Sverige (SPKRP) samtidigt förberedde sig tillsammans med Röda armén visar att det handlade om en klassisk kniptångsmanöver, med syfte att hota Finland samtidigt från öst och väst. En närmare studie försvaras emellertid av att Jukka Rahja, som utnämns av Trotskij, inte hade för vana att skriva ned sina planer och förehavanden.

De finländska myndigheterna var inte särskilt insatta i de rödas planer. Efter att Kejsartyskland kollapsat och tyskarna fram till slutet av 1918 hade lämnat Finland avgick J. K. Paasikivis regering. Trots organisatoriska förändringar lyckades säkerhetsmyndigheterna ändå

-
15. Protokoll från förhör med Amanda Sofia Sirola 16/1922, Åbo hovrätt (ÅHR) H. D. Fol. 143/1922 N:o 8, Åbo landsarkiv (ÅLA); J. Lehtosaari (toim.), Suomen kommunistinen puolue. Puoluekokousten, konferenssien ja keskuskomitean plenumien päätöksiä I (Leningrad 1935); Matti Lackman, ’SKP:n vallankumousjulistus ei tehonnut suomalaisiin’, *Kaleva* 30.4.2000. Bland de undertecknade finns bl.a. FKP:s ordförande Sirola med hustru, Kuusinen, Manner, Evä, af Ursin, Jaakko, Eino och Jukka Rahja, J. H. Lumivuokko, Matti Turkia, Eero A. Vuori, J. A. Lehtosaari, Alma och Väinö Jokinen, Lyyli och Juhani Latukka, Santeri Mäkelä, J. A. Komu m.fl.
  16. ”työväen, talonpoikain ja sotaväen neuvostojen tasavalta”. ’Suomen työväelle, talonpojille ja sotilaille’, *Vapaus* 14.2.1919.
  17. 1885–1936. Petersburgsk bolsjevik som väckte blandade känslor. Hade sina rötter i Kalajoki. Röd officer, grundande medlem i FKP, medlem av centralkommittén 1918–1919, 1919–1920, 1920, 1920–1921, 1921. Saarela, *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*, s. 86–88, 487, 500.
  18. Mattson, ’Pohjoinen rintama’; Eino Rahja, ’Viteleen valloitus’, Toivo Antikainen (toim.), *Neuvosto-Karjalan puolesta. Taistelukuvaus Pohjoiselta rintamalta* (Leningrad 1927), s. 13–18, 61–67; ”mursi Aunuksen retkikunnan selkärangan”. Polvinen, *Venäjän vallankumous ja Suomi*, s. 237.

avslöja smuggling av vapen på Näset och arrestera några oppositionsjägare som var inblandade i kommunisternas förehavanden.¹⁹

Den svenska polisen anhöll på motsvarande sätt några finländska kommunister som varit aktiva vid de svenska malmfälten och som påstods ha varit inblandade i statsfientligt konspirerande och i SPKRP:s verksamhet. Denna omfattande ”landsförräderiäffär” blev en stor mediehandling i Sverige. Den bidrog till att öka antipatierna mot Finland och gjorde att de som förespråkade en fullständig försvenskning av Västerbotten och Norrbotten fick vatten på sin kvarn.²⁰

Murmanlegionärer, röda officerare och Karelska arbetarkommunen som hot mot det självständiga Finland

När Ryssland 1915 tog itu med att förbättra sitt underhåll genom att bygga en järnväg som skulle förena Petrograd och Murmankusten, lockade de höga lönerna mellan 5 000 och 6 000 finländare att ta arbete vid järnvägsbygget.²¹

Inbördeskriget i Finland bröt ut 1918, och redan i februari slutade det i katastrof för rödgardisterna i norra Finland. Många av dem ansåg att det var klokast att fly just till den murmanska kusten. De engelsmän som kommit dit organiserade rödgardisterna och de järnvägsbyggare som fortfarande befann sig där till den s.k. Murmanlegionen. Den prövade sina krafter mot de finländare som anföll Vitahavskarelen. I legionen tjänstgjorde bl.a. Oskari Tokoi och August Wesley, som 1918 hört till de röda ledarna, och som av FKP nu förklarades vara förrädare och laglösa.²²

När situationen blev lugnare upplöstes Murmanlegionen. Hemförlovningen av legionärerna 1919, som skedde i enlighet med ett avtal med engelsmännen, väckte oro i Finland. Legionären Benjam Moilanen berättade senare för Detektiva centralpolisen att legionärerna när de lämnade Rådssryssland hade bestämt att de skulle hålla kontakten med

19. Lackman, *Suomen vai Saksan puolesta?* s. 670 och passim.

20. 'Gylling bolsjevikligans verklige ledare?', *Aftonbladet* 29.6.1921; P.H. Norrmén, 'Förräderiäffären', *Svensk Tidskrift* 1921; 'Den tredje rapporten i förräderimålet avlämnad', *Soc. Dem.* 19.8.1921; Matti Lackman, 'Etsivä Keskuspoliisi 1919-1937', Matti Simola & Jukka Salovaara, *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta. 1919-1994* (Helsinki 1994), s. 27.

21. Matti Lackman, *Sotavankien pako Muurmannin ratatyömaalta 1915-1918*, *Historiallisia tutkimuksia* 261 (Helsinki 2012), s. 27-28.

22. Jukka Nevakivi, *Muurmannin legioona. Suomalaiset ja liittoutuneiden interventio Pohjois-Venäjälle 1918-1919* (Helsinki 1970), s. 23 och passim.

varandra och ”påbörja revolutionen i Finland”. De samlade ihop vapen och sände redan 1920 mellan 100 och 200 män till Internationella röda officersskolan i Petrograd. Av de politiska ledarna i Finland motsatte sig t.ex. agrarförbundets ledare Santeri Alkio kraftigt att legionärerna återvände. Däremot förespråkade en annan ur agrarförbundet, Kyösti Kallio, benådning och hemförlovning. General Mannerheim, som också motsatte sig återvändandet, hävdade att England hade pressat den finländska regeringen att ta emot legionärerna. Han klagade t.o.m. hos justitiekanslern.²³

Legionärerna kom inte lätt undan. Ungefär 70 av dem nekades inresetillstånd till landet. Sammanlagt 178 personer dömdes till långa fängelsestraff.²⁴ Gränsbevakningen och Detektiva centralpolisen följde under flera år med legionärernas förehavanden på de stora skogsarbetsplatserna i Lappland och Kajana. Myndigheterna betraktade dem som potentiella upprorsmakare. Många av dem deltog också i upprorsverksamhet.²⁵ Detektiva centralpolisens underavdelning i Kajana rapporterade redan i december 1919 att den av länsmännen i Hyyryn-

23. ”ryhtyä toteuttamaan Suomen vallankumousta”. Ur Benjam Moilanens förhørsprotokoll, Detektiva centralpolisens (EK) Rovaniemiavdelnings lägesrapport för tiden 9/XII–15/XII 1923, Uleåborgs länskanslis arkiv (ULKA) K. D. 1 1153/442-23, Uleåborgs landsarkiv (ULA); Väinö Tanner, *Tarton Rauha. Sen syntyvaiheet ja -vaikeudet* (Helsinki 1949), s. 256; *Santeri Alkion päiväkirjat. Valtiomies 1918–1921*, toim. Kari Hokkanen (Porvoo 2012): 11.6.1919, 12.6.1919, 15.6.1919, 9.9.1919, 11.9.1919, 26.2.1920; Matti Lackman, ”Ståhlberg – mies jolle äärioikeisto laati ”syntiluettelon””, Marianne Junila, Petri Granberg, Jukka Juntunen, Pia Kaitasuo & Harri Turunen, *Pappi, partisaani ja pirttuhevonen – poimintoja pohjoisen historiasta*, Scripta Historica 36, Oulun Historiasseuran julkaisuja (Oulu 2013), s. 78–79.

24. Tuure Neitola, ”Punakaartilaiset brittiarmeijan riveissä”, *Kaleva* 18.1.2015.

25. Luettelo henkilöistä, jotka ovat ent. Muurmannin legioonalaisia tai suoritt. punaupseerikoulun ennen Kuolajärven tapahtumia ja työskennelleet Värriöllä 1922 ennen ryöstöretkeä [Förteckning över personer som antingen är medlemmar av Murmanlegionen eller har genomgått skolan för röda officerare före händelserna i Kuolajärvi och arbetet i Värriö 1922 före plundringståget], Detektiva Centralpolisens–Statspolisens (DC–SP) I, sakakt III H 3 b (Kuolajärven ryöstöretki v. 1922. Läskikapina), Riksarkivet (RA), Helsingfors; EK:n Kajaenin alaosaston toimintakertomus 15.11.1919 [Verksamhetsberättelse för Detektiva Centralpolisens underavdelning i Kajana 15.11.1919], ULKA K. D. 1 232/474 -19, ULA; Staben för gränsbevakningen i Lappland rapporterade 6.9.1919 till Inrikesministeriet att trots farhågorna hade det farligaste elementet ur Finländska legionen (”vaarallisin aines Suomalaisesta legioonasta”) blivit kvar vid Murman, därifrån de kom för att få kontakter med röda organisationer. Jägaren och majoren K. M. Wallenius meddelade att han placerat ut pålitliga arbetsledare på arbetsplatserna och avtalat med männen att de skulle skaffa sig information om det mullvadsarbete som pågick på skogsarbetsplatserna.

salmi och Suomussalmi mottagit förteckningar över ”villkorligt frigivna, Murmanlegionärer och andra misstänkta personer på orten”. Underavdelningen i Rovaniemi närmade sig i januari 1920 arbetsgivarna. Underavdelningens chef, jägarkaptenen Oiva Willamo, skrev att många legionärer arbetade på skogsarbetsplatserna. Han uppmärksammade trävarubolagen både på den osäkra situationen i landet och på ”det underjordiska mullvadsarbete som utövas i vida kretsar för att undergräva den lagliga regeringen och den allmänna säkerheten”. Eftersom det bland legionärerna fanns personer som utan tanke på konsekvenserna var beredda att utföra olagliga handlingar, uppmanade han till försiktighet. Han rekommenderade ändå att man anställde legionärer, eftersom man på så vis kunde göra dem till ordentliga arbetskarlar i stället för bolsjeviker. Man skulle emellertid inte låta dem ägna sig åt propaganda, utan uppviglare skulle genast avlägsnas från arbetsplatserna. Willamo berättade att underavdelningen skulle sända detektiver till arbetsplatserna för att följa med situationen. Han hoppades att de skulle få all hjälp de behövde. I januari 1920 meddelade underavdelningen i Kajana att man skickat ett hemligt cirkulär till länsmannen i häradet, i vilket man behandlade den politiska agitationen på skogsarbetsplatserna och möjliga åtgärder. I samma brev ombads alla länsmän meddela vilka legionärer som arbetade vid häradets skogshyggen. Underavdelningens kanslist Urho Kekkonen rapporterade i juni 1920 att i ledningen för Kajana Andelshandel r.f. fanns en Matti Rautio, som var känd som en övertygad vänsterman. Han hade hört till Murmanlegionen ”och är nu helt sysslolös, arbetar inte, men har ändå goda inkomster”. Underavdelningen konstaterade ännu i augusti 1920 att de röda bakom gränsen hade goda kontakter med Finland. Som assistenter hade den bl.a. tidigare legionärer.²⁶

I slutet av 1918 hade kommunisterna med tillstånd av Lenin börjat utbilda ”röda officerare” i Petrograd. Under revolutionsförsöket hade

26. ”paikkakunnalla löytyivistä ehdonalaisista, Muurmännin legioonalaisista y. m. epäilyttävistä henkilöistä”; ”siihen maanalaiseen myyräntyöhön, jota laajoissa piireissä harjoitetaan laillisen hallituksen ja yleisen turvallisuuden horjuttamiseksi”; ”ja on nyt vallan joutilas mies, ei tee mitään työtä, mutta kuitenkin on hyvä toimeentulo”. Staben för gränsbevakningen i Lappland 6.9.1919 till Inrikesministeriet, DC-SP I, Passavdelningens veckorapport 1919, volym 06, RA; Staben för gränsbevakningen i Lappland 6.10.1919 till chefen för Detektiva centralpolisen, DC-SP I, Passavdelningens veckorapport 1919, volym 06, RA; Lackman, ’Etsivä Keskuspoliisi 1919–1937’, s. 36.

det saknats en ordentlig militär ledare, så därför ansågs det nu vara viktigt med utbildning. Man antog att man skulle behöva officerarna under den kommande revolutionen.²⁷

De första röda officerarna skickades redan på vårvintern 1919 till Olonets för att strida mot de anfallande vita finländarna. De röda officerarna spelade en viktig roll i det ryska inbördeskriget. De skickades också till Finland för att spionera och för att ge militärutbildning åt de röda gardena som skulle grundas på nytt. Utbildningen blev ändå i det närmaste obefintlig. Följande år skickade militärorganisationen 32 nya män till landet. Åtta av dem anhölls, åtta återvände till Rådssyssland, en dog och två tog sig över till Sverige. Tre höll sig gömda. Det finns inga uppgifter om de övriga. Åren 1920–1924 anhölls emellertid sammanlagt 88 röda officerare, av vilka 58 dömdes och 10 friades. Trots att sammanlagt 1 394 röda officerare utexaminerades, och några av dem t.o.m. avancerade till generaler, var nyttan av de röda officerarna ändå begränsad eftersom många av dem avrättades under Stalins förföljelser på 1930-talet.²⁸

Trots att grundandet av en ”politisk polis” inte torde ha tilltalat alla, inrättades ändå en sådan under Kaarlo Castréns²⁹ regering i augusti 1919. Detektiva centralpolisen kom att lyda under Inrikesministeriet. Dess huvudavdelning fanns i Helsingfors, och den hade underavdelningar och representationer runtom i landet. Trots sina begränsade resurser lyckades den övervaka såväl legionärer som röda officerare.³⁰

Gränsbevakningen, som även den underställdes Inrikesministeriet 1919, fick en viktig övervakningsuppgift. Den dåvarande etappkom-

27. Markku Salomaa, *Punaupseerit* (Juva 1992), s. 230, 245 och passim; Matti Lackman, *Esko Rieki (1891–1973). Jääkäriväriväri, Etsivän Keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja*, Historiallisia tutkimuksia 232 (Helsinki 2007), s. 194. Esko Rieki nämde 1925 angående två män som misstänktes vara röda officerare, att en av dem senare medgav att de var just röda officerare. Samtidigt hade mannen enligt Rieki påstått att ”det finns redan flera hundra röda officerare i Finland” (”että punaupseereita on Suomessa jo ainakin useita satoja”). Etsivän keskuspoliisin tilannekatsaus [Detektiva centralpolisens lägesrapport] N:o 3/25.1–7.23.1925, ULKA Ea4:826, ULA.

28. Salomaa, *Punaupseerit*, passim; Matti Lackman, ’Punasissit suksilla. Punaisten sissitaktiikka Neuvosto-Karjalan kapinan kukistamisessa 1921–1922.’ *Sotahistoriallinen Aikakauskirja* 17 (1998), s. 103–107.

29. 1860–1938. Om Kaarlo Castrén, se https://fi.wikipedia.org/wiki/Kaarlo_castr%C3%A9n (14.8.2015).

30. Lackman, ’Etsivä Keskuspoliisi 1919–1937,’ s. 22–23.

mendanten i norra Finland, Esko Riecki³¹, spelade en central roll när det gällde att planera bevakningen av den långa östgränsen i Uleåborgs län. Förutom att gränsbevakningen övervakade gränstrakterna, biträdde den också Detektiva centralpolisens.³²

Situationen blev nu lite lugnare. Eftersom stämplingsposterna inte hade huggits på många år, måste man 1920–1921 få i gång arbetena till varje pris. Rotpriserna och lönerna inom skogsarbetet steg till en aldrig skådad nivå i Norrbotten och Lappland. Men mycket snart kom man ner på jorden igen. Redan de följande åren hade hyggerna alldeles för mycket arbetskraft, och de sociala förhållandena var fortfarande dåliga. Man kunde bara drömma om skyhöga löner. Detta skapade en grogrund för kommunistisk agitation och upprosmakeri.³³

Ett stort hot uppenbarade sig i öst. När revolutionsförsöket 1918 hade slutat i förlust för de röda, hade Edvard Gylling³⁴ börjat planera att ett område i Karelen skulle överlämnas till de röda.³⁵ Han förnyade förslaget på nytt i mars 1920 från Stockholm. Han föreslog att man av de finländska områdena på Kolahalvön skulle skapa en särskild karelsk kommun, som skulle ha en autonom och ekonomiskt oberoende ställning i förhållande till Ryssland. Ur ett finländskt perspektiv var det mest oroande i förslaget att Gylling tänkte sig att kommunen också skulle ha en revolutionär uppgift. Den skulle fungera som hela Skandinavien stödområde i revolutionen. Samma slags tanke lades i maj 1920 fram av Folkkommisariatets för inrikes ärenden (NKVD) vice ordförande M. F. Vladimirskij, som motiverade sitt förslag med hotet från finländarna. Vid den här tiden hade Röda armén redan fått

-
31. 1891–1973. Riecki blev ändå inte tjänsteman vid gränsbevakningen, utan den mest kände säkerhetspolisens. Lackman, *Esko Riecki (1891–1973)*, s. 159–350.
  32. Matti Kosonen, 'Itärajan vartiointi siirtynyt Sisäasiainministeriölle', Matti Kosonen & Juha Pohjonen, *Isänmaan portinvartijat. Suomen rajojen vartiointi 1918–1994*, Rajavartiolaitoksen julkaisu (Keuruu 1994), s. 60–76.
  33. Y. Linkola, *Muistitietoja Perä-Pohjolan tukkiliikkeestä ja Kemi Oy:n osuudesta siihen*, manuskript, ULA.
  34. 1881–1938. Känd vetenskapsman, docent. Medlem av Folkkommisariatet 1918, partiledare i Öst-Karelen. Se Hannu Rautkallio, *Suuri viha. Stalinin suomalaiset uhrin 1930-luvulla* (Helsinki 1995), s. 31, 33–38, 40–45, 52–54, 58, 62–63, 82–84, 94–99, 103, 123–129, 133–136, 140, 143–145, 148, 151–153, 156–158, 165–166, 172, 198–202, 209–212.
  35. Stacy Churchill, *Itä-Karjalan kohtalo 1917–1922. Itä-Karjalan itsehallintokysymys Suomen ja Neuvosto-Venäjän välisissä suhteissa 1917–1922*. Ur doktorsavhandlingen *The East Karelian autonomy question in Finnish-Sovjet relations, 1917–1922* översatt av Katariina Churchill (Porvoo 1970), s. 84–87, 169–173.

situationen i Karelen under kontroll, och den provisoriska karelska regeringen hade flytt till Finland. Enligt Vladimirskijs förslag borde man göra kommunen till ett slags buffertstat mot Finland, men samtidigt skulle den fungera som en stödjepunkt i arbetet med att sprida revolutionen till Finland och Skandinavien.³⁶

På denna grund uppstod Karelska arbetarkommunen. Den Allryska centrala verkställande kommittén meddelade om dess grundande den 8 juni 1920. När Gylling kom till Rådssryssland konstaterade han i en intervju i tidningen *Vapaus* i juni 1920 att syftet med kommunen var att den skulle fungera som en stödjepunkt för revolutionen. Efter intervjun reste han med 25 personer till Petroskoj för att sätta sina planer i verket.³⁷

Fläskupproret 1922

Freden i Tarto i oktober 1920 orsakade genast ett utbrett missnöje i Finland. J. H. Vennolas³⁸ andra regering, som bildats i april 1922, blev ganska snart tvungen att ta itu med frågan: i Rådskarelen utbröt i november 1921 ett uppror p.g.a. att man var missnöjd med tillämpningen av fredsvillkoren. Finländska skyddskårister, jägare och stamaktivister tog sig flockvis över gränsen för att hjälpa rebellerna. Inrikesminister Heikki Ritavuori³⁹ förbjöd, i enlighet med regeringens instruktion, väpnade trupper att ta sig till Rådskarelen och att lämna över vapen till rebellerna, men hans order blev verkningslös. Snart stred ungefär 500 finländare, ledda av 27 jägare, vid rebellernas sida mot bolsjevikerna. I början var trupperna framgångsrika, eftersom det bara fanns en handfull trupper ur Röda armén i området.⁴⁰

36. Kangaspuro, *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta*, s. 45, 74–81.

37. *Vapaus* 17.6 och 18.6.1920; Churchill, *Itä-Karjalan kohtalo 1917–1922*, s. 193–194; Kangaspuro, *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta*, s. 82.

38. 1872–1938. Forskare i ekonomi, professor vid Helsingfors universitet, riksdagsman 1918–1930, statsminister 1919–1920 och 1921–1922, handels- och industriminister 1919, utrikesminister 1922–1924 och finansminister 1930–1931. Se Tiainen (päätoim.), *Taskutietojätti A–Ö*, s. 2224.

39. Heikki Ritavuori (1880–1922) var en ungfinsk politiker, som var lojal med president K. J. Ståhlberg. Han var inrikesminister 1922 när han mördades. Se Risto Niku, *Ministeri Ritavuoren murha* (Helsinki 2004); Vesa Vares, 'Ritavuori Heikki', *Suomen Kansallisbiografia* 8, *Studia Biographica* 3:8 (Helsinki 2006), s. 316–318.

40. Toivo Antikainen, 'Kansainvälisen sotakoulun suomalaisen suksijoukon Karjalan retki', *Neuvosto-Karjalan puolesta*, s. 134–156; Erkki Hautala, 'Vuodenvaihteen 1921–1922 kriisi Suomen ja Neuvosto-Venäjän suhteissa', *Historiallinen Aikakauskirja* 1980:3, s. 211–231; Matti Lackman, *Jahvetti Moilanen-läskikapinan johtaja. Poliittinen elämä-*

Förutom att det både i Karelen och i Finland förekom ett missnöje p.g.a. grundandet av Karelens arbetarkommun, visade sammandrabbningen att kommunen helt klart var grundad för att stöda revolutionen.

På skogsarbetsplatserna i Lappland hade de röda förberett sig för någon typ av sammandrabbning. Detta framgår av det anslag som reserverats i FKP:s budget för åren 1920–1921. Enligt ett beslut av FKP:s partistämma 1921 skulle man blåsa under det klasshat som fanns bland landsbygdens arbetare och skogsarbetare, och omvandla det till en stark kampvilja mot ”storgodsägare och andra slaktarsvin på landsbygden och mot hela slaktarväldet”. I byarna Kotala och Saija vid Kuolajärvi ordnades vapenövningar för röda under ledning av Benjam Moilanen och Viljam Leinonen. Några vapen hade man inte, utan i stället användes störrar.⁴¹

Detektiva centralpolisens underavdelning i Rovaniemi förundrade sig 1921 över varför man under vårvintern hade transporterat ett stort antal skidor till Sodankylä. Underavdelningens chef K. M. Wallenius⁴² trodde ändå inte att de skulle användas till ”ett större försök”, alltså ett uppror. I december 1921 måste Wallenius emellertid medge att det i Kuolajärvi hade rört sig folk över östgränsen.⁴³

---

kerta 1881–1938, Scripta Historica XX. Acta Societatis Ouluensis – Oulun Historiaseuran julkaisuja (Oulu 1993); Matti Lackman, 'Punasissit suksilla. Punaisten sissitaktiikka Neuvosto-Karjalan kapinan kukistamisessa 1921–1922', Sotahistoriallinen Aikakauskirja 17 (1998); Mirko Harjula, Venäjän Karjala ja Muurmanni 1914–1922. Maailmansota, vallankumous, ulkomaiden interventio ja sisällissota, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1144 (Helsinki 2007), s. 220–229.

41. ”suurmaanomistajia sekä muita maaseudun lahtariporhoja ja koko lahtarivaltaa vastaan”. I budgeten hade det reserverats 100 000 mk ”[f]ör de strider som väntas i skogarna i Lappland, utrustning, ledning m.m.” (”Lapin tukkimetsissä odotettavissa olevien taistelujen varalle, varusteihin, johtoon y. m.”). Se Lehtosaari (toim.), *Suomen kommunistinen puolue I*, s. 44; protokoll från förhör med Juho Viljami Mattila 27.11.1923, Vasa hovrätt (VHR) 10.7.1924 73/1924, Vasa landsarkiv (VLA); Lackman, *Jahvetti Moilanen-läskikapinan johtaja*, s. 44, 47.
42. 1893–1984. Vid denna tidpunkt jägarmajor, senare järgargeneralmajor, chef för Finlands generalstab 1925–1930, en av ledarna inom Lapporörelsen och under vinterkriget kommandör för Lapplandsgruppen. Senare författare. Se Tiainen (päätoim.), *Taskutietojätti A–Ö*, s. 2189.
43. EK:n Rovaniemen alaoston päällikkö K. M. Walleniuksen viikkoraportti 6/7.5.1921 [chefen för Detektiva centralpolisens underavdelning i Rovaniemi K. M. Wallenius veckorapport 6/7.5.1921], ULKA K. D. 1 115/430-21, ULA; EK:n Rovaniemen alaoston päällikkö K. M. Walleniuksen viikkoraportti 11/17.12.1921, ULKA K. D. 1 355/452-21, ULA.

Smugglingen av skidor till Rådssryssland hade uttryckligen med förberedelserna för upproret att göra. De röda hade också redan i början av året börjat smuggla in vapen. Smugglingen till Finland skedde via byn Kurtti vid Kuolajärvi. De röda förde mjöl- och andra transporter till Rådssryssland från Kuolajärvis andelshandels filial i Kurtti. När smugglarna återvände på natten smugglade de in vapen till Finland. Vapnen gömdes på en myr i Kurtti genom att man grävde ner dem med släde och allt i snön, och sedan kördes hästarna hem utan slädar.⁴⁴

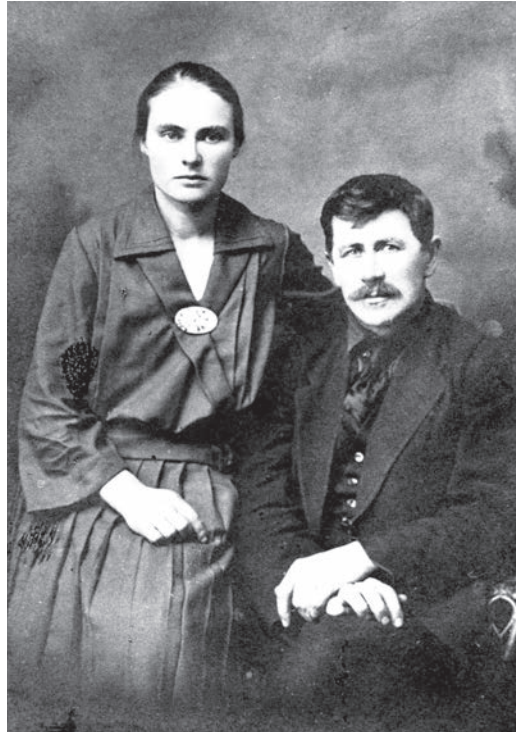
Upproret i Rådskarelen bröt ut hösten 1921 och förändrade tillsammans med stödet från Finland situationen på ett överraskande sätt. Antti Hyvönen, som var distriktssekreterare i Finlands socialistiska arbetarparti i Uleåborg, hade på partistämman 1921 noterat att Eino Rahja och Juuso Matero (Frans Johan Myyryläinen=Jahvetti Moilanen)⁴⁵ hade viskat till varandra och gestikulerat mot Hyvönen. Saken klarade senare när Matero besökte honom hösten samma år i Uleåborg och berättade om kommande aktioner. Han uppmanade Hyvönen att försöka involvera Österbottens jägarbataljon i upproret. Så skedde emellertid inte.⁴⁶

Krigskommissarien Trotskij ville få ett slut på upproret och kommanderade ungefär 13 000 soldater ur Röda armén till Rådskarelen. Trupperna leddes av A. Sedjakin, kommandör för trupperna i det karelska distriktet. De lyckades emellertid inte få rebellerna under kontroll i de svåra snö- och köldförhållandena. Trotskij vände sig därför till de röda finländska officerarna. Dessa bildade en skidtrupp på omkring 200 man, som under ledning av Toivo Antikainen

44. W. F. Plantings förhørsprotokoll; kronofogde Alarantas förhørsprotokoll. Båda i DC-SP I, sakakt III H 3 b, RA.

45. Myyryläinen (1881-1938) hade utfört skogs- och timmerflottningsarbete samt arbetat vid sågar ända sedan han var liten. Som kringresande skogshuggare tog han till sig skogshuggarnas mentalitet, vilket han senare hade nytta av. I början av 1900-talet slog han sig ned i Kajana. Tillsammans med J. A. Heikkinen, d.v.s. ”Hallan Ukko”, ordförande för det medborgarmöte som hölls påsken 1917 i Suomussalmi kyrka. År 1918 var han på de rödas sida och grundade röda garden i Kajana. Han togs till fånga i Kajana och fördes till ett fångläger i Kuopio, därifrån han lyckades rymma. Han greps igen och fördes till Hennala, därifrån han också rymde. År 1920 antecknades han som medlem av Rysslands kommunistiska partis Petrogradavdelning. Han var Eino Rahjas betrodde man. Lackman, *Jahvetti Moilanen-läskikapinan johtaja*, s. 9-42 och passim.

46. Intervju med Antti Hyvönen 20.4.1983.

Frans Johan Myyryläinen (1881–1938) var i Råds-karelen känd som Juuso Matero, och gick under fläsk-upproret 1922 under namnet Jahvetti Moilanen. Bilden av honom och hustrun Hilja togs på hans femtioårsdag. Bild: Matti Lackman, *Jahvetti Moilanen – läskikapinan johtaja* (1993).

nen⁴⁷ skickades för att tillintetgöra de vita finländare som trängt in i Vitahavskarelen.⁴⁸

Eino Rahja, som var medlem av revolutionsrådet i Petrograd och chef för FKP:s militärorganisation, kommenderade vid samma tid sin betrodde man Matero att med en liten grupp röda officerare tränga in i området vid Kuolajärvi-Savukoski i finska Lappland och där ta kontroll över Värriö skogsarbetsplats. Detta kom att bli det s.k. fläsk-

47. Toivo Antikainen (1898–1941) var grundande medlem av FKP och röd officer. Redan före upproret i Råds-karelen deltog han i kuvandet av upproret i Kronstadt 1920. Han tillhörde FKP:s centralkommitté 1923 och arbetade därefter 1924–1925 i Finland för partiet. Markku Salomaa, 'Punaupseeri Toivo Antikaisen toiminta ammattivallankoumuksellisenä vuosina 1918–1941', *Sotahistoriallinen Aikakauskirja* 14 (1995), s. 60–94; Lebedeva, Rentola & Saarela, "Kallis toveri Stalin!" *Komintern ja Suomi*, s. 504.

48. A. Sedjakin, 'Viisitoista vuotta banditismien likvidoisesta Karjalassa', *Punainen Karjala* 20.1.1937; Lackman, *Jahvetti Moilanen-läskikapinan johtaja*; Lackman, 'Punasissit suksilla', s. 84, 86–88, 91–10; Harjula, *Venäjän Karjala ja Muurmanni 1914–1922*, s. 230–251.

upproret, som pågick under ungefär en veckas tid i februari–mars 1922. De rödas avsikt var att inleda gerillaverksamhet i Lappland, ifall det bröt ut fullskaligt krig mellan Finland och Rådssryssland. Till ”Nordens röda gerillabataljon” (*Pohjolan punainen sissipataljoona*) anmälde sig 190 män, enligt den rapport om skogsarbetarna vid hygget i Värriö som Matero lämnade in till centralkommittén. Många av dem var tidigare legionärer. Materos trupper lyckades bl.a. komma över en hemlig mobiliseringsorder som nyss kommit till länsmanen i Kuolajärvidistriktet, samt andra handlingar. När de röda hade tagit kontrollen över olika arbetsplatser, höll de för ett tag även dörren öppen för en revolution. Eftersom befolkningen i Lappland inte visade något intresse för att ta makten, drog sig de röda (ungefär 250 personer) lugnt tillbaka över östgränsen. Det fanns inte heller i övrigt något behov av gerillaverksamhet i ryggen på finländarna eftersom Toivo Antikainens skidtrupper redan tidigare hade besegrat de vita finländarna i striderna vid bl.a. Kiimasjärvi (20.1.1922) och Pääkönniemi (27.1.1922). Också Röda arméns trupper hade så småningom börjat få kontroll över rebellerna.⁴⁹

De flesta som deltog i fläskupproret var Kuolajärvibor eller andra män från Lappland, skogshuggare och deras familjemedlemmar. Endast ett fåtal personer söderifrån deltog. I Vitahavskarelen fick männen order om att hugga ved för tågtrafiken på Murmanskbanan. Eino Rahja, som kommit till Knäsö, riktade ett varmt tack till finländarna och uppmanade dem att skriva in sig vid Internationella röda officersskolan i Petrograd, därifrån man sedan tillsammans skulle bege sig till Finland. Ungefär 200 män följde uppmaningen. Kommissarien vid skolan för röda officerare Kustaa Rovio⁵⁰ m.fl. tog emot dem på stationen

-
49. Toivo Antikainen, Kansainvälisen sotakoulun suomalaisen suksijoukon retki [Internationella krigsskolans finländska skidtrupper expedition], RGASPI, fond 516, opis 2, delo 1922/20; Juuso Matero, ’Viisitoista vuotta ”läskikapinasta”’, *Punainen Karjala* 3.2.1937 och 5.2.1937; A. J. ’Muistelmia Perä-Pohjolan kapinasta’, *Kommunisti* 15.3.1926 N:o 3; Lackman, *Jahvetti Moilanen-läskikapinan johtaja*; Lackman, ’Punasissit suksilla’, s. 100–107; Markku Salomaa, ’Suomalaiset punaupseerit Itä-Karjalan kansannousun kukistajina’, *Sotahistoriallinen Aikakauskirja* 21 (2002), s. 54–70.
50. 1887–1938. Lenins beskyddare sommaren 1917 i Helsingfors, grundande medlem av FKP, den första sekreteraren i Karelens partiorganisation, äsidosattes 1935, avrättades 1938. Aino Kuusinen, *Jumala syöksee enkelinsä. Muistelmia vuosilta 1919–1965* (Keuruu 1972), s. 345; Kimmo Rentola, *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945* (Juva 1994), s. 687; Saarela, *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*, s. 487.

tillsammans med skolans musikkår. Eftersom förhållandena vid skolan var dåliga, maten usel och övningarna många, rymde en del ganska snart tillbaka till Finland.⁵¹

Den 6 mars 1922 betonade Matero i en rapport till FKP:s centralkommitté att han bara tog order av Eino Rahja. Det är möjligt att Matero inte alls hade tillstånd av den av Kullervo Manner ledda centralkommittén för sin verksamhet, utan att allt skedde på order av Rahja, vilket i så fall var ett uttryck för Rahjaoppositionens maktfullkomlighet och inflytande vid den här tiden.⁵²

Juuso Matero tillfångatog gränsbevakningens postering i Salla och förödmjukade dess chef, jägaren J. B. Id (senare Pajacka). Händelsen fick också ett efterspel.⁵³ Förföljarna, som skickades ut från Rovaniemi och som närmast bestod av skyddskårister som var underställda gränsbevakningen, kom ohjälpligt för sent. Matero lämnade tillbaka några överflödiga hästar och tackade för lånet. De pengar han beslagtagit från bolag betraktade han som lån. Utrikesminister Rudolf Holsti framlade den 7 februari den finländska regeringens protest mot plundringståget för sovjetregeringen.⁵⁴ Detektiva centralpolisens chef Ossian Holmström (1893–1956)⁵⁵ skrev i sin dagorder: ”Vår gamla fiende i form av

-
51. Protokoll från förhör med Lauri Keränen och Mikko Heikkinen 30.5 och 2, 6.6.1922, ULKA K. D. 1 164/435-23, ULA; Juho Viljami Mattilas förhörprotokoll 27.11.1923, VHR 10.7.1924 73/1924, VLA. Mattila tog senare tillbaka sin berättelse; Otteita Knäsön sotilasharjoituksia koskevistä tiedoista [Utdrag ur uppgifterna om militärövningarna i Knäsö], DC-SP I, sakakt III H 5 a, RA; 'Laulu tukkijätkien retkestä (Hanssin Jukan nuotti)', *Puna-Tähti* 1922:7, Kansainvälisen Sotakoulun suomalaisen osaston julkaisu, RGASPI, fond 516, opis 2, delo 1922/29.
52. Kangaspuro, *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta*, s. 124; Jukka Paastela, *Finnish Communism under Soviet Totalitarianism* (Kikomora 2003), s. 233–234.
53. Id, som bytt namn till Pajacka, dog under mystiska omständigheter i Kemi i samband med att han förhördes av statspolisens 1939 när man undersökte den s.k. stora spionaffären i Petsamo. Lackman, *Jahvetti Moilanen-läskikapinan johtaja*, s. 63; Lackman, *Suomen vai Saksan puolesta?*, s. 680, 768. Jfr Matti Kosonen, 'Maarajoen vartiointi 1920- ja 1930-luvulla', Kosonen & Pohjonen, *Isänmaan portinvartijat. Suomen rajojen vartiointi 1918–1994*, Rajavartiolaituksen julkaisu (Keuruu 1994) s. 106–111.
54. Jarl Sundqvist, *Läskikapina. Pohjolan Punaisen Sissipataljoonan ryöstöretki Lapissa helmikuussa v. 1922* (Porvoo 1963), s. 117–125; Ali Alava, *Punaiset etappimiehet* (Hämeenlinna 1973), s. 174–176.
55. Matti Lackman, "Ensimmäisen tasavallan" turvallisuuspoliisi 1918–1944', Matti Simola (toim.), *Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949–2009*, andra upplagan (Hämeenlinna 2009), s. 2006.

det bolsjevistisk-imperialistiska Rådsryssland hotar oss, och kommunisterna härstädes bedriver en allt livligare verksamhet.”⁵⁶

Detektiva centralpolisen hade bara strödda uppgifter om bakgrunden till fläskupproret. Polisen var inte heller den myndighet som undersökte fallet, utan det utreddes under ledning av andra. Trots att arbetet resulterade i hundratals förhörsprotokoll, lyckades man aldrig gripa de huvudskyldiga. Fallet intresserade emellertid Detektiva centralpolisen, och dess underavdelning konstaterade också 1926: ”F. K. P. hade knappast i Finland kunnat hitta en mer lyckad ledare som praktisk chef än Myyryläinen, som i egenskap av tidigare skogsarbetare kände skogshuggarnas karaktär och som genom sin habitus, sin skådespelartalang, sin utmärkta organisationsförmåga och sina höga krav lyckades med att bland sina underordnade skapa en ordning som aldrig sviktade.”⁵⁷

Trots att man åren 1920–1924 dömde sammanlagt 736 finländare för högförräderi och 200 för landsförräderi, alltså sammanlagt 936 personer, hade myndigheterna bara litet kunskap om kommunisternas hemliga verksamhet. ”De stora fiskarna” var fortfarande fria, och det fanns knappt någon information om kommunisternas revolutionsplan. Utifrån undersökningsmaterialet om fläskupproret kunde man emellertid senare konstatera att de röda hade visat intresse för landets nordligaste hörn.⁵⁸

Ända från början hade Detektiva centralpolisen förhållit sig reserverat till aktivisterna och personerna i deras näromgivning. Fläskupproret skrämde emellertid upp arbetsgivarna och fick dem att omvärdera sin

56. ”Vanha verivihollisemme bolshevistis-imperialistisen Neuvosto-Venäjäen muodossa uhkaa meitä ja kotoiset kommunistimme osoittavat entistä virkeämpää toimintaa.” Se Etsivän Keskuspoliisin päällikön päiväkäsky N:o 15/9.2.1922 [Dagorder från chefen för Detektiva centralpolisen], DC-SP I, Detektiva centralpolisens dagordrar 1920–1925 N:o 1481, RA; Lackman, ”Ensimmäisen tasavallan” turvallisuuspoliisi 1918–1944’, s. 217.

57. Detektiva centralpolisens Rovaniemiavdelning till Detektiva centralpolisens huvudavdelning 2.3.1926 N:o 194/26, DC-SP I, sakakt III H 3 b, RA. ”Onnistuneempaa johtajaa tuskin S. K. P. olisi löytänyt käytännölliseksi johtajaksi Suomessa kuin Myyryläinen, joka entisenä metsätyömiehenä tunsi jätkien luonteen ja mieskohtaisen rakenteensa, näyttelijälahjojensa, erinomaisen järjestelykykynsä ja vaatavaisuutensa tähden sai alaiset kuriin, joka ei horjunut.”

58. Lackman, ”Etsivä Keskuspoliisi 1919–1937”, s. 29, 64. Antalet dömda för hög- respektive landsförräderi var 1920 (169/96), 1921 (129/-), 1922 (113/39), 1923 (73/43) och 1924 (252/22).

inställning. Arbetsgivarna gynnades nämligen av att Detektiva centralpolisen sände sina ”tjallare” till skogsarbetsplatserna för att utreda i vilken mån man där ägnade sig åt politisk agitation. I december 1922 undrade Axel Palmgren, chef för arbetsgivarnas centralförbund, om det även under den kommande vintern skulle uppstå oroligheter på skogsarbetsplatserna i Lappland. Han ville också veta hur många verkliga brottslingar det fanns bland arbetarna. Atif-bolagets chef i Rovaniemi, Arthur Grönlund, svarade: ”Antagligen är ej några huligandåd eller röverifärder att vänta denna vinter då både gränsbevakningen och centralpolisen arbetar effektivare än fjol.”⁵⁹

Detektiva centralpolisen hade från början goda relationer med bl.a. säkerhetspoliserna i Frankrike, England och Tyskland. Trots att det vid den här tiden ännu inte fanns någon säkerhetspolis i Sverige, fick Detektiva centralpolisen detaljerad information av Statens polisbyrå om den s.k. stora landsförräderiaffären och om vilka förehavanden de finländska röda som på 1920-talet gömde sig i Sverige ägnade sig åt. År 1922 hade Detektiva centralpolisen vid sidan om centralavdelningen i Helsingfors dessutom 14 underavdelningar och representationer runtom i landet. Polisens styrka uppgick i allmänhet till endast 255 personer. I enlighet med sin instruktion samarbetade den bl.a. med vanliga polisen, gränsbevakningen, armén, tullen och skyddskårerna samt andra ”vita organisationer”.⁶⁰

Trots Finlands geografiska läge invid ”det röda Rådssryssland” var Detektiva centralpolisen ändå en tillfällig inrättning, som hade färre anställda än de motsvarande inrättningarna i Danmark, Lettland och Polen. Många ansåg trots det att man borde avskaffa instansen eller åtminstone kraftigt skära ned den. År 1922 gav regeringen den s.k.

59. Axel Palmgren till Arthur Grönlund, chef för Allmänna trävaruaktiebolaget i Finland (Atif), Arthur Grönlund till chef Axel Palmgren 22.12.1922. Brevkopior överlämnade av Veli Arrela, i författarens ägo. Originalbrev saknas i Arrelas samling i Uleåborgs landsarkiv. Arrela berättade att hans far Artur Grönlund varit informatör för Detektiva centralpolisen; Lackman, 'Etsivä Keskuspoliisi 1919–1937', s. 37.

60. 'Gylling bolsjevikligans verkliga ledare?', *Aftonbladet* 29.6.1921; P.H. Norrmen, 'Förräderiaffären', *Svensk Tidskrift* 1921; 'Den tredje rapporten i förräderimålet avlämnad', *Soc. Dem.* 19.8.1921; Matti Lackman, 'Etsivä Keskuspoliisi 1919–1937', Matti Simola & Jukka Salovaara (toim.), *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta. 1919–1994* (Helsinki 1994), s. 27; Juho Kotakallio, 'Suomen ja Iso-Britannian tiedusteluyhteistyö 1918–1920', *Sotahistoriallinen Aikakauskirja* 2006; Matti Lackman, '”Ensimmäisen tasavallan” turvallisuuspoliisi 1918–1944', Matti Simola (toim.), *Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949–2009*, andra upplagan (Hämeenlinna 2009), s. 217.

Heleniuskommittén i uppdrag att utreda myndighetens ställning och behovet av den. Inrikesminister Ritavuori, som anklagades för att vara alltför radikal, förespråkade en omorganisation av säkerhetspolisen och en överflyttning av många av dess uppgifter till den lokala polisen. Han ansåg att man kunde ha omvandlat centralavdelningen i Helsingfors till en separat poliscentral, med en avdelning för stats- och kriminalpolisen. Han ville också att polisens verksamhet ännu tydligare skulle underställas landshövdingarnas övervakning.⁶¹

Den dåvarande chefen för Detektiva centralpolisen Ossian Holmström, som utsågs till medlem av kommittén, meddelade emellertid redan i inledningsskedet att hans mål var en självständig och stark säkerhetspolis. Ritavuori mördades 1922 (ett mord vars bakgrundskrafter aldrig blev helt klarlagda), och hans efterträdare Heimo Helminen (1878–1947)⁶² hade ingen önskan att styra kommittén i samma riktning som sin företrädare. Esko Riekkö, som efterträtt Holmström, meddelade genast att han stödde en stark säkerhetspolis.

På lång sikt fick fläskupproret också positiva följder. Det fick myndigheter och poliser att vakna upp och intressera sig för vad som pågick i Lappland. Ganska snart efter fläskupproret inleddes 1923 ett arbete i gränstrakten, och man grundade Rovala i Rovaniemi, ett centrum för skogsarbetarna i Lappland som fungerade enligt settlementsprinciper.⁶³

Återspeglingar av det misslyckade revolutionsförsöket i Tyskland 1923

Kommunistiska Internationalen (Komintern), som grundats 1919 för att koordinera världsrevolutionen, antog 1923 det ambitiösa målet att skapa en revolution i Tyskland som skulle få genklang i övriga Central-europa och ända bort i Finland. Aino Kuusinen har hävdats att hennes man Otto Wille Kuusinen⁶⁴ var föreslagen som ledare för revolutionsrörelsen, men att han anade problem och lyckades ordna så att tysken

61. Lackman, 'Etsivä Keskuspoliisi 1919–1937', s. 37–38, 62.

62. Mikko Uola, 'Helminen Heimo', *Suomen Kansallisbiografia* 3, Studia Biographica 3:3 (Helsinki 2004), s. 743–744.

63. Sami Pirilä, *Rovala 1923–2003. Muutoksen mukana. 80 vuotta settlementtityötä Rovaniemellä ja Lapissa*, Settlementtijulkaisu N:o 14 (Jyväskylä 2005), s. 39–51.

64. 1881–1964. Tidigare socialdemokrat, grundande medlem av FKP och medlem av centralkommittén. Den mest kände finländska kommunisten, Kominterns sekreterare. Lebedeva, Rentola & Saarela, "Kallis toveri Stalin!", s. 507.

Karl Radek blev ledare för projektet.⁶⁵ Försöket blev ett fiasko, Radek fick skulden och likviderades senare.⁶⁶

Våren 1923 fick Detektiva centralpolisen kännedom om Kominterns plan. På sommaren inledde den preventiva arresteringar på order av den vikarierande inrikesministern Otto Åkesson⁶⁷ i Kyösti Kallios regering och den dåvarande chefen för säkerhetspolisen Frans Josef Klemetti.⁶⁸

När polisoperationens ledare Klemetti hastigt avled i augusti 1923, blev situationen förvirrad. Det var inte helt säkert att han dött en naturlig död. En aning överraskande utnämndes Esko Rieki till ny chef i början av september. Denne hade varit jägarvärvare, suttit i fängelset Spalernaja, deltagit i K. M. Wallenius expedition till Vitahavskarelen 1918 och verkat som polismästare i Torneå och kommandant vid nordvästgränsen. Han uttryckte som sitt mål att slå ned kommunismen. Även om detta verkade möjligt i den dåvarande situationen, hade de kommunistiska organisationerna ändå en förmåga att återuppstå. Även om en del kanske betvivlade Riekkis kapacitet, gjorde han en lång karriär som chef för säkerhetspolisen (1923–1938) och har fått en plats i dess historia som den mest betydande chefen hittills.⁶⁹

Genast efter arresteringarna skrev Kuusinen till FKP:s ordförande Kulervo Manner och medgav att slaget mot den finländska partiorganisationen hade varit hårt, och att det skulle ta tid att återhämta sig. Som en positiv sak såg han att ”Finlands slaktare” enligt honom hade tagit sig en alltför stor munbit. Han trodde på möjligheterna att åsidosätta Väinö Tanner och ta ledningen för SDP. Eftersom slaget också drabbade agrarförbundet, kunde man enligt Kuusinen även försöka splittra detta genom att öka

65. 1885–1939. Tidigare tidningsman, Kominterns sekreterare. Dömdes 1938 till 10 år i fängelse. Likviderades 1939. Kuusinen, *Jumala syöksee enkelinsä*, s. 345.

66. Radek var tidningsman och skötte viktiga uppgifter inom Komintern. År 1938 dömdes han till 10 år i fängelse. Han likviderades emellertid redan året därpå. Kuusinen, *Jumala syöksee enkelinsä*, s. 70–78, 345.

67. Johanna Forsström, ’Åkesson Otto’, *Suomen Kansallisbiografia* 10, Studia Biographica 3:10 (Helsinki 2007), s. 845–847.

68. Arvo Tuominen, *Maan alla ja päällä. Muistelmia vuosilta 1921–1933*, fjärde upplagan (Helsinki 1958), s. 174–195; Eino Jutikkala, ’Suuntaus oikealle 1923–1926’, Päiviö Tommila, *Kaksi vuosikymmentä Suomen sisäpolitiikkaa 1919–1939*, Historian Aitta. Tutkimuksia–kuvauksia–muistelmia (Porvoo 1964), s. 33–35; Lackman, ”’Ensimmäisen tasavallan’ turvallisuuspoliisi 1918–1944”, s. 207.

69. Lackman, *Esko Rieki (1891–1973)*, s. 159–350.

aktiviteten bland torpare och småbrukare. Han krävde därför att man skulle grunda en egen tidning för dem.⁷⁰

Manner fördömde den finländska polisens åtgärder, som enligt honom saknade grund. I augusti förklarade han i *Inprekorr* att Finlands ”storbonderegering” hade tagit tjänst hos fascisterna. Han ansåg att det var klart att det i Finland pågick en ”fascistisk resning”, vilket även det passade in i hans typiska liturgi. Han jämförde de åtgärder som vidtagits av Kallios regering med den våldsamma högerkuppen i Bulgarien, något som inte fick upprepas i Finland.⁷¹

Även om polisen i Finland hade situationen under kontroll lyckades en grupp kommunister slinka över till Sovjetunionen. FKP:s partikongress, som hölls i Sovjetunionen, förklarade att partiet omedelbart skulle börja förbereda en revolution. Karl Radek vid Komintern ansåg visserligen att Finland ännu inte var moget för en sådan. Detektiva centralpolisen fick snart kännedom om att de röda officerare som utbildades i Petrograd kunde få en viktig roll i ett möjligt kuppförsök. Man visste att partiet redan skickat agitatorer till Finland.⁷²

FKP beredde sig på att agera ifall läget skulle bli gynnsamt. Därför måste man förbereda sig för ”den stora sammandrabbningen”, som innefattade befriande av fångar, sabotage av el-, vattenlednings- och gasverk samt likvidering av representanter för ”ohranan” och skyddskårister. Den optimistiske Kuusinen bad också sin blivande svärson, den röda officeren Tuure Lehén, om instruktioner för gatustrider.⁷³

Eftersom Radek lyfte fram bönderna i sina visioner, godkände FKP ett radikalt bondeprogram i vilket man i strid med de kommunistiska principerna utlovade ärftligt jordägande till fattiga bönder, torpare och småbrukare. Löftena skulle fungera som lockbeten och syftade till att

70. Tauno Saarela, *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*, Historiallisia tutkimuksia 239 (Helsinki 2008), s. 27.

71. Manner, ’Die Regierung der finnischen Grossagrarien in Diensten der Faschismus’, *Inprekorr* Nr 137, 24.8.1923. Jfr ’Fascistit hyökkäävät’, *Proletaari* 1923:13; ’Suomen lahtarivaltaa vastaan!’, *Proletaari* 1923:13.

72. Saarela, *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*, s. 31–32.

73. Saarela, *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*, s. 31–33. Boken utkom under författarnamnet Alfred Langer och titeln *Der Weg zum Sieg – Voiton tien* (1928). På finska utgavs den som Tuure Lehén, *Voiton tie* (Tampere 1928). Se även Salomaa, *Punaupseerit*, s. 223–227.

förhindra att den fattiga landsbygdsbefolkningen tog fiendens parti, så som den hade gjort 1918.⁷⁴

Kuusinsens tro på seger var förhastad. Det uppstod nämligen meningsskiljaktigheter bland dem som vistades i Sovjetunionen och dem som var verksamma i Finland om den taktik som borde tillämpas. Trots att man från Finland meddelade att Detektiva centralpolisen hade förstört partiets organisation och att proletariatet inte skulle ha möjligheter att delta aktivt, krävde t.ex. Adolf Taimi att man skulle överge den offentliga verksamheten och i stället satsa på militärorganisationen. Tidigare hade han själv kritiserat den.⁷⁵

Detektiva centralpolisens uppgifter om kommunisternas planer grundade sig ännu vid tiden för kuppforsöket i Tyskland mer på de bekännelser man fått fram vid förhör än på spaningsverksamhet, som man visserligen hade ägnat sig åt, men som inte ännu hade blivit en allmänt vedertagen metod. Eftersom förhör och andra traditionella metoder ändå hade visat sig vara ineffektiva och opålitliga, företog Detektiva centralpolisen under ledning av sin nye chef Esko Riecki hösten 1923 en studieresa till Tyskland, Polen och Baltikum, där delegationen fick bekanta sig med förhållandena i de ifrågavarande länderna och särskilt med säkerhetspolisen, dess organisation och metoder. På det viset hade Riecki och hans ”stab” redan efter ett par år rätt så mycket ny information om kommunisterna och säkerhetspolisernas metoder, vilket antagligen gjorde det lättare att använda de knappa resurserna på ett bra sätt.⁷⁶

Detektiva centralpolisen fick redan 1923 veta att Juuso Matero, som visat vad han gick för i fläskupproret, sommaren 1923 hade ordnat militärkurser i Uhtua. Fokus hade legat på verksamhet riktad mot Finland. När den röda officeren, av vilken man fick uppgifterna, i oktober hade följts över gränsen till Finland, hade de röda i Knäsö intygat för honom att det under vintern skulle bli ett sådant tumult i Finland, att man skulle kunna ta sig över gränsen var som helst.⁷⁷

74. Matti Lackman, *Taistelu talonpojasta. Suomen Kommunistisen Puolueen suhde talonpoikaiskysymykseen ja talonpoikaisliikkeisiin 1918–1939*, Scripta Historica X–Oulun Historiaseuran julkaisuja (Oulu 1985), s. 68–77.

75. Saarela, *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*, s. 32–33.

76. Lackman, *Esko Riecki (1891–1973)*, s. 169–180.

77. Protokoll från förhör med Johan V. Mattila 24.5.1923, VHR 10.7.1924 73/1924, VLA; Matti Lackman, ’Suunnitteliko Jahvetti Moilanen iskua Kainuuseen vuonna 1923? – Nimismies H. W. Claudelinin muistio asiasta Etsivälle Keskuspoliisille’, Jukka Nykyri & Juha Manninen, *Urbi et orbi. Opusculum sollemne dedicatum adalberto huttunen quinquaenario* (Oulu 1984).

Kommunisterna hade också satsat på militärspionage och propagandaarbete i truppavdelningarna. Efterforskningar visade att Socialistiska ungdomsförbundet (*Sosialistinen Nuorisoliitto*) spelade en viktig roll. Det framgick nämligen att unga män som kommit för att avtjäna sin värnplikt hade värvats för att spionera och sprida propaganda. I samband med det s.k. Mustonenfallet som avslöjades i Kajana anhölls och åtalades 17 personer.⁷⁸

Också finländska kommunister som studerade vid Kommunistiska universitetet för nationella minoriteter i Väst hade kommenderats att tjänstgöra för FKP:s centralorganisation i händelse av ett uppror i Finland. När Jalmari Rasi⁷⁹ som kommenderats till Finland hade motsatt sig kommenderingen, hade Hanna Malm (1887–1937)⁸⁰ konstaterat ”att det nu inte fanns tid att läsa till professor”. Hon hade betonat att situationen i Tyskland skakade om Finland så ”att där också sker en kupp under den kommande vintern”.⁸¹

När Heleniuskommittén, som tillsatts 1922 för att omorganisera och skära ned Detektiva centralpolisen, närmade sig slutet på sitt arbete hade dess ursprungliga tanke helt och hållet förändrats. Också Esko

-
78. Janne Mustonen från Kajana började 1923 bygga upp en spionring i Kajana. En av de aktiva blev jägaren från Suomussalmi Jooseppi Romppainen och en annan Kuhmobon Jalmari Huotari. Detektiva centralpolisens splittrade organisationen 1926. Se Detektiva centralpolisens lägesrapport N:o 3/25.1.–7.2.1925, ULKA Ea4:826, ULA; Matti Lackman, 'Kommunistien salainen toiminta Kainuussa (1918–1944)', Reijo Heikkinen & Matti Lackman, *Korpikansan kintereillä. Kainuun työväenliikkeen historia* (Kajaani 1986), s. 328–337.
79. 1895–1934. Känd kommunist, organisatör och medlem av FKP:s Finlandsbyrå, anhölls 1927 och dömdes till flera år i fängelse. Rasi benådades 1928 tack vare att han utfört tjänster för Detektiva centralpolisen. Han fick ett pass utskrivet på namnet Johan Valter Rissanen. Han reste med sin familj (hustru och två barn) till Australien. Matti Lackman, 'Mihin katosi Jalmari Rasi?', *Turun Historiallinen Arkisto* 37 (1982).
80. 1887–1937. Manners maka. Grundande medlem av FKP och medlem av centralkommittén. Hamnade i början av 1930-talet i onåd, dömdes 1935 till fängläger. Dränkte sig i Solovetski. Se Rautkallio, *Suuri viha*, s. 108–135, 144, 165; Saarela, *Suomalaisen kommunistin synty 1918–1923*, passim.
81. ”ettei nyt ollut aikaa lukea professoriksi”, ”että sielläkin edessä olevan talven aikana tapahtuu kumous”. Sikanens – Jalmari Rasis – berättelse, DC–SP I sakakt III A 3, RA. Om situationen i Tyskland se t.ex. *Kommunistinen Internationaali. Historiallinen katsaus*, Suomentaneet K. Juntunen ja R. L. Pöllä (Moskova 1973), s. 192–193; Antti Hyvönen, *Suomen kommunistinen puolue 1918–1923* (Tampere 1968), s. 269–279; Lackman, *Taistelun talonpojasta*, s. 64–65; Lackman, *Esko Rieikki (1891–1973)*, s. 159–162; Saarela, *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*, s. 29–34.

Riekki, som efterträtt Ossian Holmström, hade meddelat att han eftersträvade en självständig och stark säkerhetspolis. Hans ståndpunkt hade påverkats av fläskupproret och framförallt av den nya information som framkommit 1923. I sitt betänkande ansåg kommittén att det stöd som de finländska kommunisterna fick från Sovjetunionen hotade Finlands självständighet. Det innebar att Ritavuoris ursprungliga tanke att dra ned på resurserna och dela ut dem till lokalpolisen hade kullkastats nästan helt och hållet. I kommitténs betänkande, som blev klart i december 1923, föreslogs att säkerhetspolisen skulle bli en bestående myndighet. Men när ärendet gick vidare och så småningom nådde beslutsfattarnas bord, hade situationen åter förändrats.⁸²

Eino Rahjas, Otto Vilmi och Leo Laukkis upprorsplan 1924

Trots att förhoppningarna om att revolutionen skulle utsträckas till Finland började mattas av, fanns det fortfarande entusiasm bland Rahja-anhängarna i FKP.⁸³ Eino Rahja, Otto Vilmi⁸⁴ och Leo Laukki (tidigare Lindqvist)⁸⁵ presenterade i januari 1924 en plan, baserad på ”skogshuggarromantik”, för hur man i ett slag skulle lösa frågan med Finlands revolution. När Röda armén hade försvagat den finländska försvarsförmågan tillräckligt, skulle man i norra Finland uppbåda 15 000–20 000 skogshuggare till uppror. När segern verkade säker, skulle det också vara möjligt att locka med industriarbetarna i södra Finland. Centralkommittén, ledd av Manner, lät sig emellertid inte övertygas av planen.⁸⁶

Även om det finns mycket litet information om detaljerna i planen, är det uppenbart att Rahjas betrodde man Juuso Matero, Murman-legionärerna och de röda officerarna skulle ha spelat en viktig roll.

82. Lackman, 'Etsivä Keskuspoliisi 1919–1937', s. 37–38, 62.

83. En radikal kommunistgrupp som leddes av Jukka och Eino Rahja.

84. Vilmi (1881–1938) var en radikal medlem av FKP:s centralkommitté, FKP:s representant vid Kominterns kongress 1921 och 1922 samt chef för den finländska sektionen vid Leningrads kommunistiska högskola m.m. Eila Lahti-Argutina, *Olimme joukko vieras vaan. Venäjänsuomalaiset vainouhrit Neuvostoliitossa 1930-luvun alusta 1950-luvun alkuun* (Turku 2001), s. 571; Lebedeva, Rentola & Saarela, "Kallis toveri Stalin!", s. 502–503.

85. Laukki (1880–1937) var radikal kommunist, medlem av FKP:s centralkommitté, FKP:s representant vid Kominterns kongress 1921 och 1924. Lahti-Argutina, *Olimme joukko vieras vaan*, s. 286; Lebedeva, Rentola & Saarela, "Kallis toveri Stalin!", s. 502–503.

86. Kangaspuro, *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta*, s. 124–125.

Bland de röda hade man betraktat grundandet av arbetarkommunen i Karelen som ett viktigt steg i förberedelserna av revolutionen i Finland och hela Skandinavien. Att den lyftes fram som ett slags stödjepunkt i den finländska revolutionen började antagligen med tiden irriterade Manner. När Edvard Gylling och Otto Vilmi i januari 1925 i tidningen *Kommunisti* betonade betydelsen av Rådskarelen⁸⁷ skrev Manner till Sirola att det var ”ren galenskap att tro att Karelen är vaggan för revolutionsförberedelserna i Finland”. Enligt Manner måste revolutionen förberedas inom det egna landets underklass, genom kamp och lidande, och först i andra eller tredje hand ”med hjälp av karelare och kurser”.⁸⁸

Manner uttryckte ännu i april sitt missnöje med Gyllings och Karelens trupper. Han retade sig särskilt på tidningen *Kommunisti*, som å ena sidan publicerade vilka artiklar som helst, men samtidigt lät bli att trycka goda texter. Han föreslog för Sirola att man helt skulle överlämna tidningen till Gylling och låta honom och hans krets göra den till ett uttryck för ”så äkta karelsk rådsnationalism och karelsk imperialism som de önskar”.⁸⁹

Yrjö Sirola fortsatte på samma linje. Också han ansåg att Gylling hade kritiserat FKP. Men när Sirola sade sig ha krävt konkreta förslag, så hade de uteblivit. Gylling hade nöjt sig med att kritisera den inre situationen i centralkommittén. När han hade försökt få klarhet i partiets situation i Finland, hade Sirola ansett det vara klokast att inte ge honom någon information. Han hade ändå medgett att rapporterna visade att situationen var god.⁹⁰

Manner, som inte alls var överraskad över detta, antog att ”den kareliska truppen” hade blivit föremål för påverkan utifrån. Han gissade att Rahja på något sätt manipulerade Karelens män emot dem. ”Karelens män upplever nämligen att gränserna för deras autonoma republik är alltför trånga för deras vingar och vill få ett lite större operationsområde”. Rahja hade märkt detta och hjälpte dem ”att komma upp på tå och flaxa

87. E. Gylling, 'Neuvosto-Karjala', *Kommunisti* 1925:1; 'Suomi ja Karjala', *Kommunisti* 1925:1.

88. ”sulaa hulluutta luulla, että Karjala on Suomen vallankumouksen valmistamisen kehto”, ”byrokraatteja ja shabloonimestareita”, ”Karjalain avuilla ja oppikursseilla”. Kullervo Manner till Yrjö Sirola 20.3.1925, RGASPI, fond 516, opis 2, delo 880.

89. ”ehta karjalaista neuvostonatsionalismia ja karjalaista imperialismia kuin suinkin tahtovat”. Kullervo Manner till Yrjö Sirola 7.4.1925, RGASPI, fond 516, opis 2, delo 880.

90. Yrjö Sirola till Kullervo Manner 30.5.1925, RGASPI, fond 516, opis 2, delo 880.

Personer ur ledningen för Finlands kommunistiska parti studerar en karta över Finland. Det finns två versioner av bilden, den här torde vara tagen 1919 eller 1920. Personerna är (sittande från vänster) K. M. Evä, Jukka Rahja, Kullervo Manner, Eino Rahja och Yrjö Sirola. Bakom står (från vänster) Jalo Kohonen och Mandi Sirola.

med vingarna”. Manner påstod för Sirola att RG (Edvard Gylling) hade uttryckt sig på samma sätt för Kuusinen.⁹¹

Manner skrev i mars 1927 till Sirola och tog på nytt upp karelarnas förhåvanden. Han hade också diskuterat frågan med Santeri Nuorteva⁹². Enligt Manner verkade det som om karelarna ville få mer politiskt inflytande. ”Det blir väl allt mer uppenbart för dem att Petroskoj är en mer ändamålsenlig och riktigare plats när det gäller att utveckla och styra den finländska revolutionen än Moskva.”⁹³

-
91. ”Ne Karjalan miehet näetkös tuntevat sen autonomisen tasavallan rajat liian ahtaiksi siivillensä ja tahtoisivat saada vähän laajemman operatsionalueen”, ”nousemaan varpailleen ja räpyttelemään siipiään”, Kullervo Manner till Yrjö Sirola 2.6.1925, RGASPI, fond 516, opis 2, delo 880.
92. 1881–1929. En finländsk röd som hade varit i USA, varit verksam i Rådssryssland och ordförande för Råds-karelens verkställande centralkommitté 1924–1926. Kangaspuro, *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnostaan*, s. 129, 173, 200, 217, 222, 249, 369.
93. ”Tainnee toisinaan niillä kangastaa, että Petroskoi on tarkoituksenmukaisempi ja oikeampi Suomen kumouksellisen liikkeen kehittämis- ja ohjaamispaikka kuin Moskova.” Kullervo Manner till Yrjö Sirola 5.3.1927, RGASPI, fond 516, opis 2, delo 981.

De finländska säkerhetsmyndigheterna visste ingenting om planen från januari 1924. Det skulle dröja flera år innan de lyckades avslöja kommunisternas hemliga organisation, trots att man lockade med pengar. Den dåvarande chefen för underavdelningen i Kajana Aarne Korhonen⁹⁴ och Kaarlo Hillilä⁹⁵, som arbetat vid centralavdelningen, tillbringade en kväll hos Riecki och slog t.o.m. vad om vem som skulle lyckas avslöja organisationen fram till början av 1927. Korhonen förespråkade traditionella metoder, medan Hillilä satte sin tilltro till spaningsarbete. Organisationen avslöjades också 1927, när den anhängande organisationen Jalmari Rasi lämnade ett fullt erkännande. Arresteringen skedde tack vare spaning.⁹⁶

Konkurrensen mellan Detektiva centralpolisen och arméns spaningsbyrå var till skada för den inre säkerheten. Aktivisterna och soldaterna godkände inte att man avskaffade III avdelningen som verkat som en del av Generalstaben och att man grundade en särskild säkerhetspolis som underställdes Inrikesministeriet. Därför uppskattades till en början inte alls instansen, även om man inom armén senare gärna utnyttjade dess tjänster, t.ex. när det gällde att bedöma den politiska pålitligheten hos de rekryter som årligen anlände till truppförbanden. Man använde sig också av den spaningsinformation som myndigheten skaffade fram. Relationen mellan myndigheternas chefer – Esko Riecki och Kustaa Rautsuo – var svala eller rentav iskalla.⁹⁷

Även om man ända sedan 1918 hade kritiserat skyddskårerna och även krävt att de skulle avskaffas, skedde detta inte på samma sätt som i Estland. Tvärtom stärkte skyddskårerna sin ställning i Finland, och de bistod både polisen och armén i den omfattningen att vänstern – och t.o.m. myndigheterna – misstänkte att de hade hemliga samarbetsplaner eller åtminstone för mycket makt.⁹⁸

94. Etsivän Keskuspoliisin ja Valtiollisen Poliisin palveluksessa toimineet henkilöt, Suojelupoliisi [Personer som tjänstgjort i Detektiva centralpolisen och Statspolisens, Skyddspolisens]; Lackman, ”Ensimmäisen tasavallan” turvallisuuspoliisi 1918–1944’, s. 212, 215, 219–221; Lackman, *Sotavankien pako Muurmannin ratatyömaalta 1915–1918*, s. 68, 85, 169, 193, 197, 199, 201, 203, 296.

95. Mikko Uola, ’Hillilä Kaarlo’, *Suomen Kansallisbiografia* 3, *Studia Biographica* 3:3 (Helsinki 2004), s. 817–820.

96. Lackman, ”Ensimmäisen tasavallan” turvallisuuspoliisi 1918–1944’, s. 220–223.

97. Lackman, ”Ensimmäisen tasavallan” turvallisuuspoliisi’ 1918–1944, s. 220–221.

98. Marko Tikka, *Valkoisen hämärän maa? Suojeluskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921*, *Historiallisia tutkimuksia* 230 (Helsinki 2006).

Med tanke på landets säkerhet var det ändå farligt att armén 1924 hamnade i en kris som uttryckligen präglades av de unga jägarnas men också andra militärpersoners brist på disciplin och förtroende för regeringsmakten och särskilt för president K. J. Ståhlberg. Aktivist- och jägarkretsarna pressade ”ryssofficerare” att avgå, samtidigt som de hjälpte fram tysksinnade jägare till ledande positioner. Till slut ledde meningsskiljaktigheterna till den s.k. officersstrejken, och till att befälhavaren general Karl Wilkman⁹⁹ avgick och att en av de ledande jägarna, överstelöjtnant Lauri Malmberg¹⁰⁰, övertog ledningen för skyddskårsorganisationen. Problematiskt var också att president Ståhlberg höll distans till militärer och spaningsmän, trots att landets säkerhetspolitik hade gynnats av ett samarbete.¹⁰¹

Upproret i Tallinn i december 1924

Det kommunistiska partiet i Estland (*Eestimaa Kommunistlik Partei, EKP*) hade grundats 1920 och samtidigt anslutits till Komintern. De estniska kommunisterna kombinerade offentlig och hemlig verksamhet och började utnyttja sina stödorganisationer på samma sätt som kommunisterna på andra håll. De hade emellertid inget att skaffa med landets politiska ledning, och i sista hand lutade de sig också mot det starka kommunistpartiet i grannlandet, VKP (b), och Komintern. De försökte att i så stor utsträckning som möjligt vara ”trogna partikamrater”.¹⁰²

99. Urho Myllyniemi, ’Wilkama Karl Fredrik’, *Suomen Kansallisbiografia* 10, Studia Biographica 3:10 (Helsinki 2007), s. 542–544.

100. Aino Malmborgs (vänsterradikal i början av 1900-talet) son Lauri Malmberg (1888–1948) var jägare, men han uppfattades uttryckligen som kommandör för skyddskårerna, trots att han knappast hade alla de drag som man i allmänhet har betraktats som typiska för skyddskårister. Mikko Uola, ’Malmberg Lauri’, *Suomen Kansallisbiografia* 6, Studia Biographica 3:6 (Helsinki 2005), s. 463–467.

101. Esko Riekkis anteckningsbok 8–9, 11, 13, 17.11.1924. I Martti Riekkis ägo; Hugo Österman, *Neljännesvuosisata elämästäni* (Porvoo 1966), s. 40–46; Yrjö Blomstedt, *K. J. Ståhlberg. Valtiomieselämäkerta* (Keuruu 1969), 448–454; Jarl Kronlund (toim.), *Kansannoususta instituutioksi. Suomen puolustusvoimat 1918–1993* (Joensuu 1993), s. 14; Veli-Matti Syrjö, ’Kenraali V. P. Nenonen sotilaspoliittisena vaikuttajana’, *Sotahistorialinen Aikakauskirja* 32 (2012), s. 133–16; Paavo Virkkunen (d.y.), *Lannistumaton. Paavo Virkkusen elämä* (Juva 2002), s. 123–138.

102. Tõnu Parming, ’The Pattern of Participation of the Estonian Communist Party in National Politics, 1918–1940’, *The Slavic and East European Review*, 59 (1981), s. 397–412; Tõnu Parming, ’The Electoral Achievements of the Communist Party in Estonia, 1920–1940’, *Slavic Review* 42 (1983:3), s. 426–447. Om Kominterns roll se Kuusinen, *Jumala syöksee enkelinsä*, s. 70–82; Stéphane Courtois & Jean-Louis Panné, ’Komintern

Valsegern 1923 stärkte kommunisternas självförtroende och deras tro på framtiden. Estland var skuldsatt upp över öronen, och de proletära elementen hoppades på radikala förändringar. EKP kom i april 1924 överens med Kominterns ledare Grigori Zinovjev om att göra upp en plan för upproret. Efter revolutionsförsöket i Tyskland, som närmast blev ett fiasko, beslutade sig Komintern för att ändra sin strategi och satsa på att stöda revolutionen i det lilla Estland. Kommunisterna spridde propaganda, organiserade trupper och försökte demoralisera landets armé. På första maj skedde omfattande demonstrationer. I november färdigställde EKP sin upprorsplan. Vid samma tidpunkt pågick en omfattande rättegång mot 149 kommunister.

Förberedelserna gick emellertid inte helt obemärkta förbi. Enligt den estniska arméledningen höll landet på att hamna i en farlig situation, varför armén i mars 1924 i hemlighet och utan fullmakt började organisera de tidigare upplösta skyddskårerna (*Kaitseleit*). Eftersom situationen verkade försämrats hela tiden, inledde armén utan regeringens tillstånd förberedelser för att möta upproret.¹⁰³

När militären till slut berättade om sina förhåvanden för statsmaktens representanter, föreslog de att skyddskårerna officiellt skulle reorganiseras. Krigsminister Hans Kurvits stödde förslaget. Trots att vänsterpartiernas tidningar protesterade, hann man organisera skyddskårer i Tarto, Valga, Voru och på landsbygden innan upproret bröt ut. Armén litade inte på polisen, som hade skurits ned, och trodde inte att den skulle klara av att hantera situationen om kommunisterna försökte ta makten.

Trots att de estniska kommunisternas verksamhet tack vare statspolisens arbete hade hållits under kontroll, sänkte regeringen ännu i december 1924 polisens anslag och minskade dess styrka så att den i praktiken upphörde att fungera som ett självständigt verk. I ett avgörande ögonblick, just före kommunisternas uppror, blev den en del av kriminalpolisen. Eftersom en del av de återstående poliserna var vittnen i den stora kommunistaffären och inte i tjänst, blev det egentliga

---

työssä, Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartosek & Jean-Louis Margolin, *Kommunismen måste kirja. Rikokset, terrori, sorto*. Översättning till finska av Kaarina Turtia, Matti Brotherus & Heikki Eskelinen (Juva 2000), s. 305.

103. Jarkko Kemppi, *Viron suojeluskuntien organisoiminen ja toiminta 1917–1924*, Historian tutkimuksia – Studies in History 20 (Joensuu 2000), s. 268–274.

polisarbetet lidande, och landets regering var inte insatt i kommunisternas planer.¹⁰⁴

FKP:s ledning kände i förväg till de estniska kommunisternas förhåvanden. Kullervo Manner skrev den 20 november till O. W. Kuusinen, sekreterare i Komintern, att FKP hade förhandlat med EKP och låtit översätta Kominterns affisch, som sedan hade tryckts upp i 1 500 exemplar. FKP hade också tillverkat en egen affisch, som Manner och Aleksanteri Vastén hade undertecknat den 18 november. ”Redan i går och i dag har de säkert spridits ut i Helsingfors”. Manner skrev att FKP också skaffat sig uppgifter av de estniska kommunisternas ledare Bögelmann om esternas planer och utifrån dem skrivit ett cirkulär för de regionala och lokala kommittéerna i Finland. ”Bland befälseleverna [d.v.s. de röda officerarna] finns en vilja att bege sig till Estland för att strida. Det har även diskuterats med Bökelmann. För att stärka denna vilja ordnas redan denna vecka ett informationstillfälle vid befälskolan, med representanter för centralkommittéerna i Estland och Finland som kommentatorer”, avslutade Manner.¹⁰⁵

104. Detektiva centralpolisens chef Esko Rieki besökte med sina män hösten 1923 säkerhetspoliserna i Tyskland, Polen och Baltikum. Enligt en promemoria var den estniska polisen en avdelning vid Inrikesministeriet. Vid sidan av chefen verkade ett biträde och chefen för avdelningen i Tallinn. Vid huvudavdelningen arbetade fjorton personer. I hela landet hade det tidigare funnits tolv underavdelningar, men antalet hade minskats till fyra. Anslagen hade tidigare varit 27 miljoner, men de hade skurits ned till 17 miljoner. Också 22.10.1926, i samband med förnyandet av den finländska säkerhetspolisen, hänvisade Rieki till nedskärningen av den estniska polisens anslag. Se Riekin ym. matka Saksaan ja Baltian maihin syksyllä 1923 [Riekkis m.fl. resa till Tyskland och Baltikum hösten 1923], DC-SP I sakakt 454, RA; Viron turvalisuuspoliisin päällikkö Soomanin esitys Viron kommunismista 13.11.1925 turvalisuuspoliisien konferenssissa 1925 [Den estniska säkerhetspolisens chef Soomans framställning om kommunismen i Estland 13.11.1925 under säkerhetspolisernas konferens 1925], DC-SP I sakakt 454, RA, Helsingfors; Pm. 22.10.1926 kysymyksen johdosta Etsivän Keskuspoliisin uudelleen järjestämiseksi [Pm. 22.10.1926 med anledning av frågan om omorganiseringen av Detektiva centralpolisens], DC-SP I sakakt 445, RA, Helsingfors.

105. ”Jo eilen ja tänään on niitä varmasti levitetty H:ssä” [Helsingissä]. ”Päällikkökoulu-laisten [s. o. punaupseereiden, M. L.] keskuudessa täällä ilmenee halua päästä Viroon tappelemaan. Siitäkin on juteltu Bökelmannin kanssa. Tätä halua vahvistamaan järjestetään jo tällä viikolla informatsioonilaisuus päällikkökoululla, selostajina Viron ja Suomen KK edustajat”. Kullervo Manner till O. W. Kuusinen 20.11.1924, RGASPI, fond 516, opis 2, delo 789; S. K. P:n kiertokirje N.o 2 Viron tapahtumain johdosta [F.K.P:s cirkulär nr 2 om händelserna i Estland], RGASPI, fond 516, opis 2, delo 782.

Politbyrån vid FKP:s centralkommitté samlades den 23 november 1924, när Leo Laukki redogjorde för situationen. Han hade diskuterat med Zinovjev att de röda i Finland aktivt kunde delta i händelserna i Estland. Laukki föreslog att man skulle sända en representant för centralkommittén till Finland, men förslaget godkändes inte. Man beslutade ändå att sända ett specialsändebud till Finland för att informera om situationen. Manner föreslog att Juuso Matero, som befann sig i Petroskoj eller Kemi, skulle kallas till Leningrad. Politbyrån tillsatte en särskild kommission för Estland, som innefattade Sirola, Laukki, Manner och Vilmi. Sirola, Vilmi och Aleksanteri Vastén bildade dessutom en avdelning som tillsammans med kommissionen och chefen för den röda officersskolan samt en person från Rysslands kommunistiska parti skulle ansvara för de åtgärder som ansågs nödvändiga. Eftersom ett förbund mellan arbetarna och bondebefolkningen enligt Lenins revolutionsteori var nödvändigt för att revolutionen skulle lyckas, bestämde man sig för att genom ett sändebud genast ta kontakt med de fattiga bönderna i Finland. Det var också tal om att i samarbete med den finländska byrån tillsätta en lämplig instruktör i militära frågor.¹⁰⁶

I promemorian *Valtiollinen tila Virossa ja SKP:n tehtävät (KK:n Politbyron direktiivit Suomen Byroolle)* [Den statliga situationen i Estland och FKP:s uppgifter (Centralkommitténs politbyrås direktiv till byrån i Finland)], daterad i november 1924, medgav man att det enligt de estniska kommunisterna bara handlade om veckor eller högst två månader innan upproret skulle börja. Genom en seger kunde man skapa en ”Estlands folkrepublik”, som skulle vara ett slags mellanskede. Den skulle inte höra till Sovjetunionen, men ändå ge goda möjligheter att utveckla revolutionen till full skala, en proletariatets diktatur.¹⁰⁷

Sovjetunionen skulle ge upproret fullt moraliskt och materiellt stöd. FKP:s skyldighet var att mobilisera ”de arbetande skarorna” till att försvara upproret och förlama ”de finländska slaktarna” och deras hantlangare. Det var bl.a. viktigt att bojkotta estniska produkter. ”Det vore särskilt lämpligt med en strejkrörelse mot estnisk sprit.”

106. Politbyråns vid FKP:s centralkommitté protokoll 23.11.1924, RGASPI, fond 516, opis 2, delo 801.

107. Valtiollinen tila Virossa ja SKP:n tehtävät (KK:n Politbyron direktiivit Suomen Byroolle) 25.11.1924 [Den statliga situationen i Estland och FKP:s uppgifter (Centralkommitténs politbyrås direktiv till Finlandsbyrån) 25.11.1924], RGASPI, fond 516, opis 2, delo 802.

Politbyrån tillsatte en separat avdelning med uppdraget att sköta militära uppgifter.¹⁰⁸

Den 1 december 1924 inledde en kommunisttrupp på omkring 400 man upproret i Tallinn under ledning av Jaan Anvelt. Upprorsmännen försökte ta över polisstationerna, ministerierna och kasernerna. Den sovjetiska flottan och armén befann sig utanför staden och var beredda att komma till undsättning om rebellerna så önskade. Företaget stöddes av Komintern.¹⁰⁹

Kommunisterna i Helsingfors var rätt så väl insatta i situationen. FKP:s militärorganisation var i kontakt med den kände rödofficeren Toivo Antikainen, tillsammans med vilken kommunisterna beslutade att från Kotka sända en liten hjälpstyrka till Tallinn. De antog att detta åtminstone skulle ha en moralisk betydelse. Eftersom det emellertid snart stod klart att upproret var över, sändes truppen aldrig i väg.¹¹⁰

Motståndet från regeringstrupperna kom som en överraskning. Trots att upprorsmännen bl.a. lyckades få kontroll över posthuset i Tallinn, tog armén och skyddskårerna snart tillbaka det och lyckades avancera. Det innebar att upproret misslyckades. Ungefär 20 kommunister dödades omedelbart. Regeringstruppernas förluster var en aning större. Det mest kända offret var Karl Kark, som sköts.¹¹¹

Motstridiga känslor bland finländarna

Genast när Finland den 1 december 1924 nåddes av nyheten om att oroligheter brutit ut i Tallinn, kallade tf. inrikesminister Hjalmar Procopé (1889–1954)¹¹² till sig Detektiva centralpolisens chef Esko Riekki.

108. ”Erikoisesti sopisi saada lakkoliike virolaista pirtua vastaan.” Valtiollinen tila Virossa ja SKP:n tehtävät (KK:n Politbyron direktiivit Suomen Byroolle) 25.11.1924, RGASPI, fond 516, opis 2, delo 802.

109. Parming, ’The Pattern of Participation’, s. 397–412; Parming, ’The Electoral Achievements of the Communist Party’, s. 426–447.

110. Jaakko Kivi, *Yössä maan alla. Työväenliikkeen veteraani muistelee* (Tampere 1975), s. 53. Vid den här tidpunkten arbetade Antikainen redan vid Komintern. Om Antikainen se Uljas Vikström, *Toiska. Kertomus Toivo Antikaisen elämästä* (Petroskoi 1969); Salomaa, *Punaupseerit*, s. 222; Markku Salomaa, ’Punaupseeri Toivo Antikaisen toiminta ammattivallankumouksellisena vuosina 1918–1941’, *Sotahistoriallinen Aikakauskirja* 14 (1995), s. 60–94.

111. Kemppe, *Viron suojeleuskuntien organisoiminen ja toiminta 1917–1924*, s. 268–273.

112. Hjalmar Procopé var aktivist och självständighetsman. I början av självständighetstiden var han ambassadör och politiker. Han var minister bl.a. i fyra på varandra följande regeringar. Han var riksdagsman åren 1919–1922 och 1924–1926. Hans karriär

Även skyddskårernas representant, jägaröversten Lauri Malmberg och arméns representant jägaröverstelöjtnant Erik Heinrichs infann sig.¹¹³ Enligt Riekkis anteckningar var särskilt minister Procopé bekymrad över händelseutvecklingen i Tallinn.¹¹⁴

När herrarna, som under upprorets första dag samlats i Inrikesministeriets kabinett, diskuterade situationen, försökte Malmberg och Heinrichs lugna Procopé. Det fanns ingen anledning till oro, och det fanns ingen orsak att frukta något motsvarande i Finland. De grundade sin ståndpunkt på den lägesrapport som gjorts av Detektiva centralpolisen. Procopé och Riecki var ungefär på samma linje. De församlade kom ändå överens om att armén kunde dra telefonledningar till Helsingfors och att Detektiva centralpolisen tillsammans med den ordinära polisen skulle övervaka Statsrådsborgen.¹¹⁵

Esko Riecki lovade Procopé och statsminister Lauri Ingman¹¹⁶ att han skulle tillsätta hemliga livvakter för vissa ministrar. Det höll på att sprida sig en viss rädsla bland ministrarna, och Riecki ville undanröja den. Han beslutade också att sända ett par män till Tallinn för att utreda situationen. Han föreslog för Heinrichs att Generalstaben skulle kommandera dit någon av sina officerare, vilket betraktades som nödvändigt.

Men trots att både statsministern och inrikesministern tog kontakt med Sjöfartsverket och Tullverket för att få ett lämpligt fartyg till regeringens förfogande, fanns ett sådant att tillgå först på kvällen. De lämpliga fartygen låg på varvet, och p.g.a. dimma kunde man inte använda sig av flygplan. Därför kom man överens om att männen skulle resa till Tallinn med turbot först dagen därpå, den 2 december.

---

avslutades efter andra världskriget. Magnus Lemberg, 'Procopé Hjalmar Johan', *Suomen Kansallisbiografia* 7, Studia Biographica 3:7 (Helsinki 2006), s. 798–801.

113. Erik Heinrichs (1890–1965) var humanist, författare, jägare och senare chef för Generalstaben, general och kommandör för Försvarsmakten. I politiskt avseende var han moderat. Martti Turtola, 'Heinrichs Erik', *Suomen Kansallisbiografia* 3, Studia Biographica 3:3 (Helsinki 2004), s. 686–687.

114. Esko Riekkis anteckningsbok 1.12.1924. I Martti Riekkis ägo (Esbo).

115. Esko Riekkis anteckningsbok 1.12.1924.

116. Ingman (1863–1934) var professor i praktisk teologi vid Helsingfors universitet, ärkebiskop och politiker för samlingspartiet. Han hade redan varit representant för prästeståndet vid ståndslantdagen 1905–1906. Han var statsminister 27.11.1918–17.4.1919 och 31.5.1924–31.3.1925 (Lauri Ingman–Wikipedia. http://fi.wikipedia.org/wiki/Lauri_Ingman); Vesa Vares, 'Ingman, Lauri', (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkelii/641/>) *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu* (2.9.1998), *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*.

Procopé var bekymrad och frågade Riecki vilka utrikespolitiska följder händelserna skulle få. Också Ingman deltog i diskussionen och konstaterade att han skulle låta Rudolf Holsti¹¹⁷ besöka *Riigivanem*¹¹⁸ för att beklaga händelserna, men ”Holsti måste avrådas från att ’tala för mycket’”.¹¹⁹

När inrikesminister Gunnar Sahlstein¹²⁰ återvände från Åbo kallade han genast till sig Riecki och polismästaren i Helsingfors Hjalmar Honkanen. De fick rapportera om händelserna, varefter han vidtog försiktighetsåtgärder. Trots att Honkanen beklagade sig över att han inte hade några poliser att placera ut som vakter, krävde ministern ändå att en passpolis skulle placeras på Bergmansgatan och en annan framför Statsrådsborgen. När samma män senare samlades hos statsminister Ingman, uppmanade överste Malmberg dem att köpa maskinpistoler från skyddskårernas generalstab. Riecki gjorde så, och skaffade sig också två ljuspistoler.

Esko Riecki förberedde samma dag Kaarlo Stendahl¹²¹ och Urho Piha¹²² för resan till Tallinn. Han gav dem rekommendationsbrev och kom överens med Pontus Artti¹²³ att de skulle ta kontakt med ambassaden i Tallinn och stå till dess förfogande. När situationen verkade lugnare, bad sändebudet Antti Hackzell (1881–1946)¹²⁴ Riecki på kvällen att komma till Hotell Kämp, där även överstelöjtnant Heinrichs befann sig.

117. Jukka-Pekka Pietiäinen, ’Holsti Rudolf’, *Suomen Kansallisbiografia* 4, Studia Biographica 3:4 (Helsinki 2004), s. 64–67.

118. Riigivanem (statsäldste) var 1920–1937 talman i det estniska parlamentet. Åren 1920–1934 var han även statsminister. Under upproret sköttes uppgiften av Akel Friedrich.

119. Esko Riekkis anteckningsbok 1.12.1924.

120. Gunnar Sahlstein (1879–1935) var häradsdomare, riksdagsman för samlingspartiet och inrikesminister. Mikko Uola, ’Sahlstein Gunnar’, *Suomen Kansallisbiografia* 8, Studia Biographica 3:8 (Helsinki 2006), s. 555–556.

121. Kaarlo Stendahl (f. 1898) var kanslist 1923 och föredragande 1924–1946. Se Etsivän Keskuspoliisin ja Valtiollisen poliisin palveluksessa toimineet henkilöt. Suojelupoliisi; Lackman, *Esko Riekki (1891–1973)*, s. 162.

122. Veikko Urho Piha var kanslist 1921–1922 och 1939–1945, förhørsledare 1922–1925, 1945 och avdelningschef 1925–1926. Se Etsivän Keskuspoliisin ja Valtiollisen poliisin palveluksessa toimineet henkilöt. Suojelupoliisi; Lackman, *Esko Riekki (1891–1973)*, s. 162, 176, 178, 182–183.

123. Jukka Seppinen, ’Artti Pontus’, *Suomen Kansallisbiografia* 1, Studia Biographica 3:1 (Helsinki 2003), s. 398–399.

124. Mikko Uola, ’Hackzell Antti’, *Suomen Kansallisbiografia* 3, Studia Biographica 3:3 (Helsinki 2004), s. 454–458.

Riecki skrev i sin anteckningsbok: ”Vi talade om fångar som skulle utväxlas, kannstöpte Rysslands roll i upproret i Estland, möjligheten för ett sådant hos oss, kommunistfaran i allmänhet, Mustonens militärspionagefall som avslöjats av Terijoki”. Han skrev emellertid inte vad hans kolleger ansåg. När han frågade Hackzell vad denne tänkte om Detektiva centralpolisens lägesrapporter, sade Hackzell att han ansåg att de var riktigt bra och att han läste dem med intresse.¹²⁵

Landshövdingen i Kuopio län Gustaf Ignatius¹²⁶ ringde Riecki den 2 december och krävde att ”polismyndigheterna i förväg måste hindra kommunisternas kriminella företag”. Riecki ansåg att Ignatius ståndpunkt var glädjande. Händelserna i Estland hade uppenbarligen haft en uppiggande effekt också på honom.¹²⁷

Kompletterande uppgifter visade att kommunisterna i Estland hade förväntat sig hjälp från Rådssryssland. De hade hänvisat till grannlandets förklaringar och dragit slutsatsen att dess skyldighet var att hjälpa till ”om de fattiga kommer till makten i något land”.

Riecki, som var noga med passfrågan, påpekade för sändebudet Pontus Artti att han borde be ambassaden i Tallinn vara mer återhållsam när det gällde att utfärda visum till ester, eftersom det fanns en risk för att upprorsmän skulle försöka fly till Finland. Riecki förhöll sig emellertid lugn till situationen. När Toivo T. Kaila hade frågat om läget i Estland och sagt att han noterat att kommunisterna hade agenter i Helsingfors, tog Riecki genast avstånd från dessa påståenden och varnade för att överdriva kommunistfaran.¹²⁸

Esko Riecki förhandlade den 4 december med detektiv Jalmari Sinivaara [Juri Sikorsky]¹²⁹ om dennes möjliga kommandering till Tallinn, vilket man till slut också kom överens om. Piha, som redan be-

125. ”Puhuttiin vaihdettavista vangeista, valettiin kannuja Venäjän osuudesta Viron kapinaan, sellaisen mahdollisuudesta meillä, yleensä kommunismivaarasta, Terijoen paljastamasta Mustosen sotilasvakoilujutusta”, Esko Riekkis anteckningsbok 1.12.1924.

126. Mikko Uola, ’Ignatius Gustaf’, *Suomen Kansallisbiografia* 4, Studia Biographica 3:4 (Helsinki 2004), s. 268.

127. ”poliisiviranomaisten tulee ennakolta estää kommunistien rikolliset hankkeet”. Esko Riekkis anteckningsbok 2.12.1924.

128. Esko Riekkis anteckningsbok 3.12.1924.

129. Jalmari Sinivaara (f. 1892) var avdelningschef 1933–1937 och biträdande chef 1938–1944. Se Etsivän Keskuspoliisin ja Valtiollisen poliisin palveluksessa toimineet henkilöt. Suojelupoliisi; Johanna Pankakoski, *Venäläisten emigranttien poliittinen liikehdintä Suomessa 1918–1927*, avhandling pro gradu i Finlands historia vid Jyväskylän universitet 1991; Lackman, *Esko Riecki (1891–1973)*, s. 162, 179, 186, 196, 292, 427.

Efter att Esko Riecki utsetts till chef för Detektiva centralpolisen 1923 skedde en påtaglig utveckling av verksamheten. På fotot från 1924 syns Riecki (till vänster) med sina närmaste män: den biträdande chefen, domaren Ville Bang (senare Pankko, sittande) och den yngre biträdande chefen domaren Hugo Penttilä (stående). Fotot i Martti Riekkis ägo.

fann sig i Tallinn, ringde och ville korrigera några punkter i den rapport han lämnat in dagen innan. Riecki hade emellertid redan hunnit skicka den vidare till minister Sahlstein, som hade läst utdrag ur den under statsrådets sammanträde. Ministeriet hade genast skickat ut ett cirkulär till landshövdingarna och beordrat dem att i samarbete med Detektiva centralpolisen skärpa bevakningen vid gränsen.¹³⁰

Att Riecki deltog i Inrikesministeriets middag på Kämp den 10 december var redan i sig ett tecken på att situationen blivit mera stabil. Efteråt, när Riecki satt med kollegerna på Suomalainen Klubi (Finska Klubben), uppstod det helt nya tankar till följd av händelserna i Estland. Enligt sina anteckningar hade Riecki sagt att man av gränsposteringarna borde bilda gendarmkårer, som skulle verka som kader för polisen och arméns befäl. Han ansåg nämligen att polisen var den som ”måste ta första smällen”. Däremot borde man, för den allmänna säkerhetens skull, undvika att alarmera skyddskårerna. De skulle bara få till stånd ”stor blodspillan”.¹³¹

130. Esko Riekkis anteckningsbok 4–5.12.1924.

131. ”jonka tulee ensi iskut vastaanottaa”. Esko Riekkis anteckningsbok 4–5.12.1924.

Också informationsspridningen blev föremål för diskussion. Riekki diskuterade redan den 9 december med några personer och föreslog att de skulle göra en framställan till statsminister Ingman om en egen statlig nyhetsbyrå, för att man på det sättet skulle kunna spara pengar och ”få de färskaste nyheterna och kunna kontrollera dem bättre”. På det sättet skulle Utrikesministeriet, Generalstaben och Centralhandelskammaren m.fl. inte behöva egna byråer. Också statsrådets translatorkontor och Utrikesministeriets pressbyrå, som enligt Riekki bägge var odugliga, skulle kunna avskaffas.¹³²

Tidningarna överdrev risken för uppror. *Länsi-Suomi*, som utkom i Raumo, påstod den 11 december att det i Helsingfors hade avslöjats en liknande kommunistisk upprorsplan som i Tallinn och att arresteringar skulle följa. Man ringde från *Helsingin Sanomats* redaktion till Riekki och ville veta om uppgiften var korrekt. Denne konstaterade förargat att tidningarna spred grundlösa rykten. Till sin förvåning fick han från redaktionen på *Länsi-Suomi* höra att den felaktiga uppgiften hade lämnats av en militärperson som biträdde några tidningar. Den ursprungliga nyheten var ”ännu mer rafflande”, men redaktionen hade tonat ned den.¹³³ Att förvränga fakta var enligt Riekki att jämföra med högförräderi. Han medgav ändå att det fanns ett uns av sanning i tidningsskriverierna. *Helsingin Sanomat* tänkte inte publicera den felaktiga nyheten, och den ingick inte heller i andra tidningar. Senare beklagade Riekki sig på nytt över att tidningarna överdrev kommunistfaran.

Det är möjligt att man med flit blåste upp uppgifterna om kommunisternas verksamhet. Man ville skapa hysteri, eftersom man antog att det skulle gynna dem som motsatte sig kommunisterna och överlag arbetar- och fackföreningsrörelsen. Det kan hända att de lågavlönade assistenterna vid tidningarna hoppades på att en saftig nyhet skulle ge dem mer betalt.

Sinivaara, som var föreslagen som den detektiv som skulle sändas till Tallinn, hade utfrågats av Riekki den 12 december. Riekki ville få klarhet i hans emigrantförflutna, men erbjöd honom till slut arbete för

---

132. ”saataisiin tuoreimmat uutiset ja ne paremmin kontrolloitua”. Esko Riekkis anteckningsbok 9.12.1924.

133. Esko Riekkis anteckningsbok 12.12.1924. Se ’Viron uusi kansallisen puolustuksen hallitus’, *Helsingin Sanomat* 21.12.1924, och ’Kapinan jälkiselvittelyjä Virossa’, 31.12.1924.

åtminstone fyra månader, vilket Heilimo och Pontus Artti inte opponerade sig mot. ”Jag sade till Sinivaara, att läget i Tallinn och Riga kan bli mer långvarigt än så, och om så inte var fallet, får man nog arbete här också, så att man inte behöver gå brödlös”. Följande dag förbereddes Sinivaara redan för resan. Han skulle bl.a. sondera terrängen och knyta kontakter med de emigranter han kände där.¹³⁴

Urho Piha, som återvänt till Helsingfors, överflyttade snart till Kuopio. När Kaarlo Stendahl ringde från Tallinn, beordrade Riekkii honom att ta kontakt med Sinivaara som var på väg dit. Senare återvände Stendahl och rapporterade om situationen i staden för sin chef och andra ledande personer vid myndigheten.¹³⁵

Enligt kommunistiska källor hade det i Helsingfors den 31 december 1924 spridits ett rykte om att kommunisterna hade för avsikt att anfälla skyddskårens vapenförråd och förstöra det. Det sades att detta hade tvingat skyddskårerne att öka bevakningen.¹³⁶

Kommunisternas reaktioner

Kullervo Manner skrev redan den 9 december till en partikamrat om hur de estniska kamraternas misslyckade uppror grämde honom. ”Själva striden i Reval [Tallinn] var på många sätt betydande. Den var välorganiserad, och planerad så att man skulle kunna inta känsliga och viktiga platser.” Upproret hade genomförts med beslutsamhet och envishet. Massorna var emellertid inte i rörelse varken före eller under upproret, men de hade varit beredda att gripa till vapen om förtruppen ens för ett halvt dygn skulle ha lyckats befästa sin ställning. Städernas och landbygdens befolkning sympatiserade med upprorsmännen.¹³⁷

Enligt Manner visade upproret att förtruppen hade agerat modigt. Anfallet hade emellertid varit för svagt, trots att det också hade internationell betydelse. Manner ansåg att detta var ett tecken på förändring, trots att varken massorna eller ledarna verkade inse det. Han

134. ”Sanoin Sinivaaralle, että olo Tallinnassa ja Riassa voi tulla kestävämmän kauemminkin ja jos ei kestäisi, niin saa kyllä täällä työtä, ettei leivättömäksi joudu.” Esko Riekkis anteckningsbok 12–13.12.1924.

135. Esko Riekkis anteckningsbok 17–18.12.1924.

136. W. R. N:o 53/ 31.12.1924, RGASPI, fond 516, opis 2, delo 799.

137. ”Itse Räävelin [Tallinnan] taistelu oli monessa suhteessa hyvin huomattava. Se oli hyvin järjestetty, suunniteltu arkojen ja tärkeiden paikkojen valtaamiseksi.” Kullervo Manner till ”veli Heikki” (Otto Vilmi) 9.12.1914, RGASPI, fond 516, opis 2, delo 789.

berättade att FKP hade sänt ett specialsändebud till Finland p.g.a. händelserna i Estland, och att han redan i början av december hade återvänt.

Eftersom upproret var över redan efter ett par dagar, kunde man tro att kommunisternas intresse för det hade minskat. Så var det emellertid inte. I en kommunistisk tidning gavs Estlands borgerliga regering skulden. De stränga straffen väckte en rädsla för att man också i Finland skulle vidta hårda åtgärder mot kommunisterna.¹³⁸

De offentliga vänstertidningarnas skrivelser tillfredsställde inte på alla punkter FKP:s ledning i Finland och inte heller utlänningarna. Jalmari Rasi avslöjade senare att när han hade sänts som organisatör till Kuopio, hade hans första uppgift varit att tillrättavisa redaktör Kaarlo Luoto, som i *Savon Työ* hade skrivit om upproret i Tallinn på ett sätt som stred mot partiets linje.¹³⁹

På grund av upproret uppstod det i Finland rykten om att kommunisterna tänkte göra ett nytt försök redan före februari 1925. Trots att myndigheterna varken kunde bekräfta eller dementera ryktena, tog man dem antagligen på allvar.¹⁴⁰ Jaakko Kivi, som vistats i Helsingfors under upproret, kom flera decennier senare ihåg att han i Moskva vid sidan om Kuusinen, Manner och Yrjö Sirola hade ingått i ett slags undersökningskommission, som hade till uppgift att granska upproret i Tallinn, dess orsaker och följder.¹⁴¹

Kommunisterna blåste under elden genom att påstå att revolutionsförberedelserna redan var inne i ett avgörande skede. Enligt Detektiva centralpolisen påverkade påståendena stämningarna bland befolkningen, så att den blev mottaglig för agitation, och dessutom hölls arbetartrupperna i spänning. Polisen antog att en orsak till oroligheterna var Kominterns planer för de baltiska länderna.¹⁴²

Detektiva centralpolisen hänvisade till sina tyska källor (de vänskapligt sinnade ländernas säkerhetspoliser utbytte uppgifter med varandra), enligt vilka Komintern förberedde ett uppror i maj 1925 i

---

138. Detektiva centralpolisens lägesrapport 30/30.11.–13.12.1924, DC-SP I, sakakt 1388, RA.

139. Sikanens – Jalmari Rasis – berättelse, DC-SP I sakakt III A 3, RA.

140. Detektiva centralpolisens lägesrapport N:o 2/11.1.–24.1.1925, ULKA Ea4:826, inkomna brev 1925, ULA.

141. Kivi, *Yössä maan alla*, s. 54.

142. Detektiva centralpolisens lägesrapporter N:o 2/11.1.–24.1.1925 och N:o 3/25.1.–7.2.1925, ULKA Ea4:826, inkomna brev 1925, ULA.

Polen och Finland. Kominterns verkställande kommitté sades ha gett agitatorsskolan i Leningrad (eventuellt Internationella skolan för röda officerare) order om att tredubbla sitt elevantal. ”De kommunistiska partierna i Polen, Litauen, Lettland, Estland och Finland har skickat sina bästa agenter för fortbildning i Petersburg”.¹⁴³

Detektiva centralpolisen hade material som visade att informationen var ”åtminstone delvis korrekt”. Enligt uppgifter från Tallinn försökte Kominterns estniska avdelning grunda fler kommandotrupper i Estland och Sovjetunionen. Polisen hänvisade även till aktiveringen av kommunisterna i Sverige. Å andra sidan hade det på sistone också cirkulerat många grundlösa rykten.¹⁴⁴

Den amerikanska (kanadensiska) tidningen *Vapaus* publicerade i mars 1925 en artikel om skyddskårerna, skriven av Kullervo Manner. Manner påstod att ”rödheten” ökade och redan höll på att sprida sig till bondsoldaterna. Efter upproret i Tallinn hade officerarna utfrågat soldaterna om deras förhållande till skyddskårerna, vilket han betraktade som ett uttryck för den växande rädslan. Detsamma gällde statsminister Ingmans strävan efter att försvaga kommunismen. Det är också viktigt att notera första maj-förklaringen undertecknad av Manner och Kuusinen, i vilken de försäkrade att FKP var stridsdugligt. De ansåg att striderna ännu inte hade börjat. De skulle ledas av ett järnhårt kommunistiskt parti, och man skulle inte lägga ned vapnen förrän ”[s]laktarvåldet är slaget till marken och rådsmakten i Finland har befästs”.¹⁴⁵

Mer intressanta än de offentliga tidningarna var de artiklar som publicerades i *Kommunisti* 1925. Redan en artikel publicerad i januari 1925, skriven av EKP:s ledare Bögelmann, väckte uppmärksamhet. Man noterade uppenbarligen också Manners hänvisning till upproret i Tallinn i en artikel om klasskampssituationen, och påståendet att det skulle ha lett till förvirring och avgångar i skyddskårerna. Den kanske

143. ”Puolan, Liettuan, Latvian, Viron ja Suomen kommunistiset puolueet ovat lähettäneet parhaat agenttinsa Pietariin jatkokoulutusta varten”. Detektiva centralpolisens lägesrapport N:o 4/8.2.-21.2.1925, ULKA Ea4:826, inkomna brev 1925, ULA.

144. ”Puolan, Liettuan, Latvian, Viron ja Suomen kommunistiset puolueet ovat lähettäneet parhaat agenttinsa Pietariin jatkokoulutusta varten”. Detektiva centralpolisens lägesrapport N:o 4/8.2.-21.2.1925, ULKA Ea4:826, inkomna brev 1925, ULA.

145. ”lahtarivalta on maahan lyöty ja Suomen neuvostovalta lujitettu”. Detektiva centralpolisens lägesrapport N:o 9/19.4.-2.5.1925 och tidningsöversikt N:o 32/29.4.1925, ULKA Ea4:826, inkomna brev 1915, ULA.

mest djupgående och intressantaste var Antikainens analys i *Kommunisti* i slutet av 1925.¹⁴⁶

Enligt Toivo Antikainen var ”de tekniska förberedelserna inför upproret” utmärkta. ”De är absolut nödvändiga för den överrumpning, som det nu handlar om”. Upprorsmännen hade räknat ut att om de lyckades behålla de stödjepunkter de tagit över, så skulle arbetarna och arméns truppavdelningar ansluta sig. Anfallen, utförda av mellan 250 och 300 upprorsmän, mot huvudstaben, regeringsbyggnaderna, järnvägsstationen, kadettskolan, polisstationen och telegrafstationen var riktigt och målmedvetet utvalda.¹⁴⁷

Trots att Jaan Anvelt hade konstaterat att en seger var möjlig, blev det inte så. Orsaken var att det hade begåtts en del misstag. När esterna och litauerna tvistade om upprorets karaktär, skrev Antikainen rakt ut att det handlade om blanquism¹⁴⁸ som baserade sig på en konspiration och som inte förstod det revolutionära läget och partiets betydelse. Enligt Antikainen var en revolution i enlighet med blanquismen inte en massrörelse utan ett militärt projekt. Han ansåg att den riktiga kommunistiska uppfattningen bara stod att finna hos Lenin, som i september 1917 skrev att för att lyckas ”ska upproret inte grunda sig på en konspiration eller parti, utan på den ledande klassen”. När Antikainen uttryckte sin åsikt genom ytterligare referat av Lenin betonade han samtidigt det revolutionära partiets betydelse. Eftersom en revolutionär massrörelse var ”instinktiv, ofta omedveten”, hade man små möjligheter att segra om man saknade en riktig ledning. ”En sådan ledning kan förverkligas endast genom den mest revolutionära klassens politiska parti.” Men trots att upproret misslyckades och fick ödesdigra följder för kommunisterna i Estland, gav de inte upp. ”Efter nederlaget samlas, förtätas och stärks leden. Genom nederlaget lär man sig kampens – och Segerns konst”, förklarade Antikainen.¹⁴⁹

146. H. Bögelman, ”Vallankumous Virossa”, *Kommunisti* 1925:1; Kullervo Manner, ”Luokkataistelutilanteesta Suomessa”, *Kommunisti* 1925:2; Toivo Antikainen, ”Tallinnan kapinan vuosipäivä”, *Kommunisti* 1925:12.

147. ”Se on ehdoton välttämättömyys ylläkölle, mikä oli nyt kyseessä”. Toivo Antikainen, ”Tallinnan kapinan vuosipäivä”, *Kommunisti* 1925:12.

148. Termen kommer av Auguste Blanqui (1805–1881) – en fransk revolutionär och socialist, organisatör av ett flertal konspirationer och uppror.

149. ”Heidän käsityksensä mukaan vallankumouksen tekeminen riippui siitä, oliko jo ehditty luoda riittävän voimakas salaliittojärjestö”, ”täytyy kapinan nojautua ei salaliittoon eikä puolueeseen, vaan johtavaan luokkaan”, ”vaistoperäistä, usein tiedotonta”,

Kullervo Manner berättade för Yrjö Sirola att Kuusinen hade diskuterat frågan med Stalin själv, och att denne hade antytt att esternas försök luktade blanquism. Också Manner ansåg – kanske efterklokt – att så var fallet. ”Det faktum att de på många månader inte ens ville försöka skapa en massrörelse – med olika motiv – är ett allvarligt indicium”, konstaterade han.¹⁵⁰

Manner hänvisade också till några artiklar skrivna av ester och publicerade i *Proletaari* samt till uttalanden av Lenin. När det gällde upprorets genomförande ansåg Manner att Lenin var den högsta och absoluta auktoriteten. ”Nog var även jag av annan åsikt om stämningen bland trupperna och om partiets förhållande till trupperna”, medgav han och varnade för felaktiga slutsatser. Därför var det viktigt att man skulle ge esterna ett offentligt erkännande för ett gott försök.¹⁵¹

Trots att Tuure Lehén inte nämnde upproret i Tallinn när han behandlade 1918 års krig i *Proletaari*, var det säkert många läsare som associerade till det. Lehén fäste nämligen uppmärksamhet vid upprorets genomförande, vilket man måste behärska innan fronten låstes vid en viss position.¹⁵² Upproret i Tallinn påverkade också på vilket sätt man måste försöka få makten.

Ett tecken på detta var att Sirola och Vilmi besökte professor Pokrovskij för att ta reda på om Tolmatshovinstitutet, som leddes av Pokrovskij och erbjöd 4-åriga kurser i hur man gjorde uppror, hade möjlighet att anta några finländare som elever. FKP:s ledning tilltalades inte av idén. Den ansåg bl.a. att finländarna hade alltför dåliga kunskaper i ryska språket.¹⁵³

Precis som man kunde märka redan i samband med revolutionsförsöket i Tyskland började FKP intressera sig allt mer för uppror. En

---

”Sellainen johto on toteutettavissa vain vallankumouksellisimman luokan poliittisen puolueen kautta.” ”Tappion jälkeen kootaan rivit, tiivistetään, lujitetaan ne. Tappio opettaa taistelun ja – Voiton taitoa”. Toivo Antikainen, ”Tallinnan kapinan vuosipäivä”, *Kommunisti* 1925:12.

150. ”Se että eivät moneen kuukauteen edes tahtoneet yrittää joukkoliikettä – eri motiiveilla – on paha indiisio”, ”Kyllä minäkin olin toisessa käsityksessä siitä joukkojen mielialasta sekä puolueen suhtautumisesta siellä joukkoihin”. Kullervo Manner till Yrjö Sirola 20.2.1925, RGASPI, fond 516, opis 2, delo 880.

151. Kullervo Manner till Yrjö Sirola 24.2.1925 och 27.2.1925, RGASPI, fond 516, opis 2, delo 880.

152. T. Lehén, ”Suomen kansalaissodasta”, *Proletaari* 1926:1–2.

153. Yrjö Sirola till Kullervo Manner 1.4.1925, RGASPI, fond 516, opis 2, delo 880.

antydanden om detta var att man av Tuure Lehén beställde en lärobok i genomförande av uppror. Sirola hade måhända rätt när han i april 1925 antog att upproret i Tallinn hade visat att ”de röda befälen inte behärskade genomförandet av uppror”. De kunde inte förhålla sig till varken soldater eller arbetare, utan var alltför dominanta. De behärskade inte gatustridstaktik och hade också flera andra svaga punkter. Han skrev: ”Händelserna i Estland stärkte min uppfattning om att man redan på sommaren – för elever i krigsskolan och det kommunistiska universitetet (en liten grupp)– borde ordna upprorskurser.” Lite senare antog han att ”i vår revolutionsberedskap är det primära inte organiserandet av armén, utan konsten att göra uppror”.¹⁵⁴

Detektiva centralpolisens chef Esko Rieki, hans närmaste män, arméns och skyddskårernas specialister, som naturligtvis inte hade någon kännedom om de nämnda kommunisternas korrespondens och ställningstaganden, fördjupade sig i stället i tidningsartiklarna. Också med hjälp av dem kunde man dra slutsatsen att ledningen för FKP ansåg att upproret i Tallinn hade varit viktigt, trots att det misslyckades.

Förberedelser även i Finland

Den tidigare nämnda Heleniuskommittén hade i ett betänkande från december 1923 föreslagit att Detektiva centralpolisen skulle bli ordinarie och att man skulle grunda en separat ”statspolis”. Betänkandet fick först vind i seglen, till vilket även upproret i Tallinn ett år senare bidrog. Med tiden mötte det emellertid kritik. Planen på en ”statspolis” kopplades vid samma tid samman med det projekt med att omorganisera Inrikesministeriet som då pågick. Trots att Antero Tulenheimos regering, som utnämndes i mars 1925, ännu trodde att reformen skulle genomföras samma år, ökade motståndet. År 1926 rann hela projektet ut i sanden. Detektiva centralpolisens chef Esko Rieki välkomnade ändå den förordning om polisverksamheten som gavs i mars 1925 och den noggrannare bestämmelse om säkerhetspolisen som Inrikesministeriet utfärdade litet senare.¹⁵⁵

---

154. ”punapäälliköt olivat heikkoja kapinan tekotaidossa”. Yrjö Sirola till Kullervo Manner 23.4.1915 och 30.4.1925, RGASPI, fond 516, opis 2, delo 880.

155. Se författningssamlingen 119/1925; Ek:n päällikön päiväkäsäky 30.3.1925 N:o 7 [Dagorder från chefen för Detektiva centralpolisen], DC-SP I, sakakt 1481, RA; Lackman, ’Etsivä Keskuspoliisi 1919–1937’, s. 42.

De nämnda upproren och den bearbetning av sinnen som skedde efteråt hade betydelse för att Heleniuskommitténs förslag inte begravdes helt och hållet. Det är möjligt att upprorsförsöken också bidrog till att säkerhetspoliserna i Finland och i andra grannländer till Sovjetunionen satte sig ned för gemensamma förhandlingar 1925. Ursprungligen var tanken att så skulle ha skett redan i februari 1924 i samband med en utrikesministerkonferens i Warszawa, men mötet mellan poliserna skedde först 12–17.11.1925 i Helsingfors. Dessutom blev det en ”stym-pad” konferens, i och med att Polens och Litauens representanter helt uteblev.¹⁵⁶

Finländarna och esterna var emellertid intresserade av att samarbeta. Finländarna åhörde med intresse chefen för den etniska statliga polisen Joh. Soomans redogörelse för hur noggrant man hade förberett upproret i Tallinn. Det hade funnits 285 beväpnade upprorsmän, av vilka mellan 30 och 45 hade kommit från Sovjetunionen. Man hade lyckats arrestera ungefär 70 procent av dem som deltog i upproret. Efter december hade det inte förekommit någon verksamhet. De som deltog i samarbetskonferensen konstaterade i ett hemligt protokoll att Komintern och Sovjetunionen utgjorde ett hot, och ansåg att det var nödvändigt att man bedrev en envis kamp mot kommunismen. I ett kompletterande protokoll kom parterna bl.a. överens om ett regelbundet utbyte av information.¹⁵⁷

Det uppstod emellertid meningsskiljaktigheter mellan Riecki och polischefen i Helsingfors om målet att bevara Detektiva centralpolisen som en stark specialpolis. Det svåraste hotet kom ändå till slut inifrån säkerhetspolisen: från en opposition skapad av Urho Kekkonen, hans fästmö Sylvi Uino (senare Kekkonen), Kaarlo Hillilä och Urho Piha. Kekkonen föreslog i *Turun Sanomat* i oktober 1926 att Detektiva centralpolisen skulle slås samman med kriminalpolisen, eftersom kommunisternas verksamhet hade avtagit. När situationen tillspetsades, hänvisade Riecki i en promemoria i oktober 1926 till det estniska be-

156. Lackman, *Esko Riecki (1891–1973)*, s. 171.

157. Suomenos venäjänkielisestä pöytäkirjasta (täydellisesti salainen) 17.11.1925 [översättning av ryskt protokoll (fullständigt hemligt) 17.11.1925] och Viron valtiollisen poliisin päällikkö Soomanin alustus. Muistiinpanoja 13.11.1925 Suomen, Viron ja Latvian poliisikonferenssissa [Chefen för Estlands statliga polis Soomans introduktion. Anteckningar 13.11.1925 från poliskonferensen för Finland, Estland och Lettland], DC-SP I, sakakt 454, RA; Lackman, 'Etsivä Keskuspoliisi 1919–1937', s. 46–47.

slutet att kort före upproret skära ned på polisens anslag. ”Kommunisternas hemliga verksamhet kunde lätt växa sig starkare och följden blev de kända händelserna i december [upproret i Tallinn], som krävde talrika människoliv och stora uppoffringar samt miljoner i tillägg till statspolisen. – Spåren förskräcka!”¹⁵⁸

Väinö Tanners färska minoritetsregering tillsatte i februari 1927 en kommitté för att undersöka påståenden som riktats mot Detektiva centralpolisen. Ordförande för kommittén var landshövding Bruno Jalander (1872–1960)¹⁵⁹, och medlemmarna utgjordes av riksdagsledamöterna Kalle Myllymäki och Antti Junes. Trots att Rieki kanske fruktade stora förändringar, föreslog kommittén i sitt betänkande i april inga nedskärningar alls och nästan inga övriga förändringar.¹⁶⁰

I det självständiga Finland hade man från 1918 talat om behovet av fler poliser. I allmänhet diskuterade man en förstärkning av polisen eller åtminstone fullmakter åt skyddskårerna. Frågan lyftes fram 1926, eftersom man hade noterat att brottsligheten i Finland internationellt sett låg på en hög nivå. Enligt statistiken avled i Finland mellan åtta och nio personer per 100 000 invånare årligen till följd av brott. Det väckte uppmärksamhet när landshövdingen i Viborgs län Lauri Kr. Relander i december 1926 skickade ett cirkulär till sina underlydande, där han uppmanade kommunerna att hålla möten och framlägga protester mot ”allmän förvildning och råhet”. Förslaget vann ett omfattande stöd, och även andra landshövdingar anslöt sig. Landshövding Gustaf Ignatius ansåg att den nedskärning av poliskåren som skedde 1923 hade varit ett ödesdigert misstag. Han krävde att landshövding-

158. ”Mutta kommunistien salainen toiminta pääsi tästä johtuen helposti voimistumaan ja seurauksena oli joulukuun tunnetut tapahtumat, jotka vaativat lukuisia ihmishenkiä ja suuria uhrauksia sekä lisätyt miljoonat valtiolliselle poliisille. – Jäljet pelottavat!”, Esko Riekin PM kysymyksen johdosta Etsivän Keskuspoliisin uudelleen järjestämiseksi 22.10.1926 (Ei julkaistavaksi) [Esko Riekkis PM med anledning av frågan om omorganisering av Detektiva centralpolisen 22.10.1926 (bör ej offentliggöras)], DC-SP I sakakt 445, EK:n lakkauttaminen tai yhdistäminen poliisilaitokseen [DC:s avskaffande eller anslutning till polisväsendet], RA; Lackman, ””Ensimmäisen tasavallan” turvallisuuspoliisi”, s. 222.

159. Mikko Uola, ’Jalander Bruno’, *Suomen Kansallisbiografia* 4, Studia Biographica 3:4 (Helsinki 2004), s. 384–386.

160. Komittébetänkande 7.4.1927. DC-SP I, sakakt 445, RA; Lackman, ’Etsivä Keskuspoliisi 1919–1937’, s. 58–59.

arna skulle få rätt att tillsätta extra poliser om situationen så krävde. I slutet av 1927 gjorde landshövdingarna också på regeringens begäran en framställan om att utöka polisen med 887 man.¹⁶¹

Under första delen av 1920-talet hade man tillgodosett tillfälliga behov av fler poliser genom eleverna vid statens polisskola på Sveaborg. Så skedde t.ex. i samband med statsbesök. Skolans möjligheter att erbjuda extra poliser var emellertid ganska små, och de hade knappast räckt till i händelse av en krissituation.¹⁶²

I juli 1927 orsakade kommunisterna kraftiga oroligheter i Österrike, det s.k. juliupproret, under vilket justitiepalatset i Wien brändes. Totalt demonstranter och några poliser dog, och mer än 100 poliser skadades allvarligt. Enligt kommunisterna visade händelserna på ett förbluffande sätt att ”de sista uppgörelserna” (”viimeiset välienselvityt”) var närmare än t.o.m. de mest pessimistiska hade kunnat ana. Den kommande striden inte skulle föras med valsedlar, utan ”med andra vapen” (”vaan muilla aseilla”).¹⁶³

Riekki hänvisade till kravallerna i Wien när han 1928 föreslog att man skulle utöka antalet poliser. I slutet av 1929 uppstod den höger-radikala Lapporörelsen, och när landet följande år prövades av otaliga våldsdåd, tillsatte regeringen på förslag av Riekki i september 1930 ett rörligt poliskommando för att bekämpa oroligheterna.¹⁶⁴

Trots att Riekki berättade att han som modell för poliskommandot använt bekämpandet av kravallerna i Wien, är det sannolikt att han också tänkt på guvernören i Uleåborgs län Alex Fabian af Enehjelms poliskommandon, som han hade använt mot jägarna 1916. Detta kunde

161. ”yleistä villiintymistä ja raakuutta vastaan”. Tuija Hietaniemi, *Lain vartiossa. Poliisi Suomen politiikassa 1917–1948*, Historiallisia tutkimuksia 166 (Helsinki 1992), s. 69, 110–111, 115–120.

162. Hietaniemi, *Lain vartiossa*, s. 131.

163. Wiener Justizpalastbrand, http://de.wikipedia.org/wiki/Wiener_Justizpalastbrand (31.5.2013); Esko Riekki 15.3.1927 och 19.9.1927 till Hjalmar Procopé, Hjalmar Procopés samling, RA; ’Wienin kapinan johdosta’, *Proletaari* N:o 2/sepember 1927; intervju med Esko Riekki 1958, Suomen 1920–40-luvun Historian Tutkimuksen Säätiön arkisto, RA; *Kommunistinen Internationaali. Historiallinen katsaus*, suoment. K. Juntunen & R.-L. Pöllä (Moskova 1973), s. 264; Lackman, *Esko Riekki (1891–1973)*, s. 241.

164. Esko Riekki 11.9.1930 till Jalmari Finne, Jalmari Finnes samling, RA; Esko Riekki till Hjalmar Procopé 15.3.1927 och 19.9.1927, Hjalmar Procopés samling, RA; Hietaniemi, *Lain vartiossa*, s. 132–134, 151–155; Lackman, *Esko Riekki (1891–1973)*, s. 239.

Riecki förstås inte medge, eftersom han som ”gallerjägare” inte kunde berömma en guvernör från den ryska tiden.¹⁶⁵

Det är egentligen ganska märkligt att det dröjde ända till början av 1930-talet innan man skapade ett rörligt poliskommando. Man kan också fråga sig varför man inte genast använde en förstärkt polisstyrka i början av Mäntsäläupproret mot de skyddskårister som gjorde uppror, utan lät situationen förvärras (visserligen hade polisen kontakt med upprorsmännens fronttrupper). Det är möjligt att polismännen hade utsatts för alltför stor fara.¹⁶⁶

Således testades polisen först i Nivala (i norra Finland), där de s.k. kristidsmännen i juni 1932 hamnade i handgemäng med polismyndigheten och inte gick med på att skingras. Eftersom länspolisinspektören Väinö Suhonen och de övriga myndigheterna tolkade situationen som ett uppror, fick kristidsmännen möta det rörliga poliskommandot.¹⁶⁷

Lika märkligt är att inte fläskupproret och upproret i Tallinn gjorde att man höjde beredskapen inom armén och inte heller skapade beredskapsplaner, som kunde ha använts i händelse av ett överraskande uppror. Någon sådan plan fanns heller inte under bondetåget, då de extremistiska elementen redan var inställda på att använda våld. En plan för att skydda Helsingfors uppgjordes först i februari–mars 1932 efter Mäntsäläupproret, då befälhavaren Aarne Sihvo (1889–1963)¹⁶⁸ lade fram ett sådant förslag för president P. E. Svinhufvud.¹⁶⁹

Esko Riecki lyfte fram upproret i Tallinn som ett varnande exempel ännu 1935 när han höll ett anförande under Nylands läns polisbefälsdagar. Föredraget handlade om samarbetet mellan Detektiva centralpolisen och den ordinära polisen. Riecki nämnde då upproret i Tallinn som ett exempel på överraskning och jämförde det med Mäntsäläupproret. Han betraktade bägge som farliga just p.g.a. överraskningsmomentet.¹⁷⁰

165. Hietaniemi, *Lain vartiossa*, s. 128–129; Lackman, *Suomen vai Saksan puolesta?*, s. 364–373; Lackman, *Esko Riekki (1891–1973)*, s. 241.

166. Lackman, *Esko Riekki (1891–1973)*, s. 274.

167. Lackman, *Taistelun talonpojasta*, s. 257–265.

168. Vesa Saarikoski, ’Sihvo Aarne’, *Suomen Kansallisbiografia* 8, *Studia Biographica* 3:8 (Helsinki 2006), s. 875–876.

169. Unto Mäenpää, *Mäntsälän kapina valtiovallan toimenpiteiden valossa*, avhandling pro gradu vid Jyväskylä universitet 1980, s. 138–145.

170. Esko Riekki, *Alustus Uudenmaan läänin poliisipäällystöpäivillä 3.–4.12.1935*, Uudenmaan läänin poliisipäällystöpäivät Helsingissä Joulukuun 3. ja 4. päivinä 1935. Vain virkakäyttöä varten (Helsinki 1936), s. 66.

Trots att de finländska kommunisterna ville se ett anfall mot Finland, vidtog de efter upproret 1918 inga väpnade åtgärder mot Finland, och utan stöd från Rådssryssland/Sovjetunionen hade de egentligen heller inte haft några sådana möjligheter. Fläskupproret 1922 var heller inte en sådan åtgärd, det började ju som en motreaktion mot att finländska fritrupper i slutet av 1921 hade trängt in i Rådskarelen. Man höll en tid dörren öppen för ett uppror, men när invånarna i Lappland inte ville delta, rann projektet ut i sanden.

Aggressivitet fanns också på andra håll. Man vet att general Mannerheim och hans krets deltog i förberedelserna för ett anfall mot Petrograd, men det blev aldrig av.¹⁷¹ Däremot anföll små finländska fritrupper 1918 Vitahavskarelen, 1919 Olonets och 1921 Fjärrkarelen. När det gäller negativa erfarenheter har stater ofta ett långt minne, och dessa händelser hade en negativ inverkan på normaliseringen av relationerna.

Spänningen ökades av bl.a. Lapporörelsen, som 1930 tvingade kommunister att fly till Sovjetunionen. De följdes under de följande åren av mer än 15 000 arbetare och småbrukare, som inte togs emot med öppna armar. Enligt FKP var de desertörer, och den sovjetiska säkerhetspolisen misstänkte att de var agenter för finska polisen och ”finska fascister”. Därför valde den ryska säkerhetspolisen ut arbetare som skickades till de stora byggprojekten och skogsarbetsplatserna i Karelen och Sibirien. Många av dem omkom. De övriga gick under i samband med de våldsamma utrensningarna under de följande åren.¹⁷²

När FKP:s partikonferens 1930 behandlade den spända situation som uppstått p.g.a. Lapporörelsen, upprepade Edvard Gylling, som också tidigare betonat Karelen betydelse för revolutionen i Finland, sina gamla teser. Enligt honom skulle Karelenfrågan komma att bli viktig inom en nära framtid, eftersom ”fascisternas” anfall också skulle riktas mot Karelen. Man borde alltså vara förberedd, så att angreppet inte skulle komma som en överraskning. ”Karelen är på sätt och vis en förpost vid Sovjetunionens nordvästra gräns mot den kapitalistiska världen”. Även Sirola talade för en upprustning i Karelen. ”Man kunde

171. Polvinen, *Venäjäen vallankumous ja Suomi 1917–1920 II*, s. 150–241 och passim.

172. Lackman, *Taistelu talonpojasta*, s. 180–208; Juha Siltala, *Lapuan liike ja kyyditykset 1930* (Keuruu 1985), passim; Rautkallio, *Suuri viha*, passim; Lackman, *Esko Riekkii (1891–1973)*, s. 309–319.

säga att Karelen i en mening är en reservplats för de revolutionära i Finland.” De röda som befann sig i Karelen skulle alltså förbereda sig för den kommande striden.¹⁷³

När det 1932 hade gått tio år sedan de finländska fritrupporna besegrades, gratulerade FKP:s generalsekreterare Manner Gylling. ”Det har redan gått tio år sedan de finländska slaktarna senast fick stryk.” Manner uppmanade alla som arbetade för socialismen att bidra till att stärka Karelen materiellt och andligt så att det blev oövervinnligt.¹⁷⁴

Propagandan hade gjort att också en del av överlöparna börjat tänka på samma sätt, även om deras tillvaro var svår och det hela tiden avled folk i tvångsarbetet. En grupp män som hamnat i Sibirien skrev 1932 ivrigt till Kuusinen och bad att få komma till Karelen ”för att bygga en socialistisk fästning mot det ruttnande borgerskapet i vårt fädernesland Finland, vars sönderfall även vi vill arbeta för”.¹⁷⁵

Alla fick emellertid inte se den väntade sammandrabbningen. Redan 1935 dömdes Manner och Malm till långa lägerstraff. Rahja och Sirola dog 1936 en s.k. naturlig död, men t.ex. Gylling, Rovio, Vilmi, Tyyne Tokoi, Heimo och Laukki dömdes till döden åren 1937–1938. Utöver O. W. Kuusinen var det få av hans kommunistkamrater som 1939 fick se hur Röda armén togs emot när den angrep Finland och hur kriget utvecklade sig.¹⁷⁶

---

173. ”Karjala on tavallaan Neuvostoliiton luoteisrajalla etuvarustus kapitalistista maailmaa vastaan.” ”Voisi sanoa, että Karjala on eräässä mielessä Suomen vallankumouksellisten yksi reservipaikka.” SKP:n vuoden 1930 puoluekonferenssi elo–syyskuussa [FKP:s partikonferens i augusti–september 1930], RGASPI, fond 516, opis 2, delo 1096.

174. ”Kymmenen vuotta on jo kulunut siitä kun suomalaiset lahtarit viimeksi saivat selkäänsä.” Kullervo Manner till Edvard Gylling 1932, RGASPI, fond 516, opis 2, delo 1251.

175. ”rakentamaan sosialistista linnoitusta vastapainoksi mätänevälle synnyinmaamme porvaristolle Suomelle, jonka hajoamista mekin osaltamme tahtoisimme jouduttaa”. En grupp finländare i Sibirien till O. W. Kuusinen 11.4.1932, RGASPI, fond 516, opis 2, delo 1250.

176. Rautkallio, *Suuri viha*, passim.

HANNU MÄHÖNEN

Yrkesstudier bortom havet

*Yrkesutbildningen av finländska krigsinvalider
i Sverige 1942–1947*

Under vinterkriget invalidiserades ca 22 000 finländska soldater och omkring 600 civila personer. Som en följd av kriget var sjukhusen och vårdanstalterna fyllda av patienter, vilket betydde att det varken fanns utrymme eller resurser för konvalescentvård av krigsinvaliderna. Krigsinvaliderna behövde ett ställe där de kunde återhämta sig från sina fysiska och psykiska skador och samtidigt få en yrkesutbildning. Merparten av krigsinvaliderna hade tidigare arbetat inom jord- och skogsbruk, men det var omöjligt efter invalidiseringen. Det var bråttom med att ordna utbildningen, eftersom man befارade att sysslolöshet skulle leda till utstötthet bland de män som hemförlovades från sjukhusen.¹

Eftersom yrkesutbildningen av invalider fortfarande tog sina första steg var Finland inte förberett för att utbilda krigsinvaliderna till nya yrken. För vuxna invalider fanns det fyra arbetsskolor, där eleverna fick vård samtidigt som de fick utbildning i olika hantverksyrken. Arbetskolornas kapacitet var otillräcklig och deras arbetsprogram snävt. Invalider som var missnöjda med arbetsskolorna grundade 1938 den organisation som i dag är känd som Invalidförbundet. Ett av förbundets mål var att grunda yrkesinstitut för invalider.²

-
1. Markku Honkasalo, *Suomalainen sotainvalidi* (Helsinki 2000), s. 181–183; Markku Honkasalo, *Suomalainen sotainvalidi. Tilasto-osa* (Helsinki 2001), s. 15; Hannu Mähönen, *Työtä ja tuloksia. Invalidiliiton Järvenpään koulutuskeskus 50 vuotta* (Hämeenlinna 1998), s. 13–14.
  2. Hannu Mähönen, *Omin voimin yhteistoimin. Invalidiliitto ry 60 vuotta* (Hämeenlinna 1998), s. 10–11; Mähönen, *Työtä ja tuloksia*, s. 12–13.

Förbundet ville också se krigsinvaliderna som sina medlemmar, varför det uppmanade staten att snabbt påbörja arbetsvården av dem som invalidiserats i kriget. Förbundet öppnade i maj 1940 två konvalescenthem, som erbjöd både medicinsk vård och förberedande yrkesutbildning. I konvalescenthemmen utlärde man genom kortkurser polering och färgning av trä, maskinskrivning, bokföring och matematik. Dessutom ordnades ett par månader långa kurser för timmermän, målare och urmakare. Konvalescenthemmen fungerade endast fyra månader. Under den tiden hölls elva kurser med 230 deltagande krigsinvalidier. Förbundet bekostade också yrkesutbildning för krigsinvalidier i allmänna yrkesskolor. Åren 1940–1941 fick sammanlagt 482 krigsinvalidier ett nytt yrke tack vare förbundet.³

En annan central organisation vad gäller vården av invaliderna var Finlands Röda Kors. FRK:s roll i den medicinska vården av krigsinvaliderna var avgörande, men organisationen deltog också i arbetsvården. FRK organiserade yrkeskurser på sjukhusen, konvalescenthemmen och läroverken. Yrkesområdena var i stort sett de samma som hos invalidernas förbund, men en del av kurserna var endast några veckor långa. Åren 1940–1941 finansierade FRK yrkesutbildning av sammanlagt 1 142 krigsinvalidier, samt erbjöd stöd åt studerande vid allmänna läroverk och deltagare i brevkurser.⁴

Fortsättningskriget, som bröt ut sommaren 1941, orsakade märkbart större utmaningar för vården av krigsinvaliderna. Åren 1941–1945 var Finlands armés förluster i sårade och sjuka ca 148 000 personer, varav 77 000 fick bestående handikapp. Av dem hade 7 300 invalidiserats redan under vinterkriget. Antalet bestående invalidiserade civila i krigen 1941–1945 var 2 600. Finland var inte längre totalt oförberett att möta denna utmaning.

När vinterkriget tog slut ansökte invalidernas förbund om medel från Centralkommittén för utlandshjälpen för att grunda ett yrkesinstitut. Dessa pengar hade under vinterkriget kommit i form av bidrag från utlandet. Kommitténs beslut var överraskande. Det beviljade nämligen medel till en annan invalidvårdsorganisation, Invalidstiftelsen, för att bygga en yrkesskola. Invalidstiftelsen deltog i krigsinvalidernas arbetsvård bl.a. genom att finansiera yrkeskurser ordnade av andra

---

3. Mähönen, *Työtä ja tuloksia*, s. 12–14.

4. Jaakko J. Ranta-Knuutila, *Sotavammaisten huolto Suomessa* (Porvoo 1967), s. 126.

parter, genom att ordna pysselverksamhet i krigssjukhusen, genom att grunda en metallverkstad åt krigsinvaliderna och genom att upprätthålla ett jordbruksläroverk i en herrgård donerad av finska staten.⁵

Statsmaktens beslut var uppenbarligen myndigheternas metod för att få invalidorganisationerna att samarbeta med varandra i syfte att få till stånd en läroinrättning. Organisationerna slöt inom kort ett avtal, i vilket förbundet åt stiftelsen donerade yrkesskolans tomt och medel för byggarbetena. Stiftelsen förband sig att förverkliga det av förbundet planerade läroverket, och att för det ändamålet använda de donerade medel som det mottagit. Vidare förband sig stiftelsen att hyra ut det färdiga läroverket åt förbundet och att stöda dess verksamhet med ett årligt anslag. Finlands första yrkesskola för invalider, som låg i Westend, mottog i juli 1942 de första krigsinvaliderna för en urmakarkurs. Snart inleddes också kurser i metall-, trä-, och trädgårdsarbeten. Man valde sådana utbildningsområden som man förmodade att invaliderna skulle ha fysiska förutsättningar att klara av och inom vilka det rådde brist på yrkeskunnig arbetskraft.⁶

När yrkeskurserna inleddes saknades lagstiftning om vem som skulle betala för utbildningen. Med arbetsvård avsågs i krigsolycksfallslagen från 1941 ordnandet av tillfällen för arbetsdugliga krigsinvalider att skaffa sig förvärvsinkomster genom arbete som motsvarade deras kraft och förmåga.⁷ Arbetsvårdens innehåll definierades i krigsinvalidernas arbetsvårdslag (1942). Enligt denna kunde arbetsvården bestå av yrkesutbildning, allmän utbildning, arbetsplacering, hjälp med råvaror eller arbetsredskap, och studielån. För att vara berättigad till yrkesutbildning förutsattes en invaliditet på minst 30 procent samt förmåga att arbeta. För att styra och övervaka verkställandet av lagen grundades Krigsinvalidernas arbetsvårdsmyndighet. Yrkesutbildning kunde ges vid kurser ordnade av arbetsvårdsmyndigheten, vid läroverk godkända av den, i privata eller gemensamma hushåll, i affärer eller på annat sätt som stipulerades i förordningen.⁸

---

5. Mähönen, *Työtä ja tuloksia*, s. 15–16; Ranta-Knuuttila, *Sotavammaisten huolto Suomeassa*, s. 114–115.

6. Mähönen, *Työtä ja tuloksia*, s. 15–18.

7. *Finlands författningssamling*, 1941, Nr 15, Krigsolycksfallslag (Helsingfors 1941); Ranta-Knuuttila, *Sotavammaisten huolto Suomessa*, s. 79.

8. *Finlands författningssamling*, 1942, Nr 649, Lag om arbetsvård för krigsinvalider (Helsingfors 1942).

Krigsinvalidernas arbetsvård har fått mycket lite uppmärksamhet i historieforskningen såväl i Finland som på andra håll. Efter första världskriget gjordes på myndigheternas beväg i USA och i Storbritannien utredningar om krigsinvalidernas utbildning till nya yrken och placering i arbetslivet, men intresset för ämnet sinade efter några år. Efter andra världskriget gjordes inte motsvarande utredningar, utan krigsinvalidernas arbetsvård förverkligades till stor del utgående från tidigare erfarenheter.

Ur den nyaste internationella forskningen kan man särskilt lyfta fram Julie Andersons verk *Soul of Nation*, där hon daterar den moderna och organiserade rehabiliteringen av krigsinvalider till tiden efter andra världskriget och Storbritannien. Syftet var att återställa passiva mottagare av bidrag till självförsörjande medlemmar av samhället genom eget arbete. I antologin *Disabled Veterans in History*, publicerad under ledning av David A. Gerber, framhävs också att åtgärderna för att hjälpa invaliderna att bli ”nyttiga medborgare” hade betydelse både för de invalidiserades självuppskattning och för minskandet av statens ekonomiska börda. Från krigsinvaliderna har detta mål successivt utvidgats till andra kategorier av personer med funktionshinder.⁹

Inte heller i den finländska forskningen har yrkesutbildning för invalider, för att inte tala om krigsinvalider, varit föremål för intresse. I historieforskningen behandlas den utförligast i Markku Honkasalos *Suomalainen sotainvalidi* och särskilt i dess statistikdel. Här presenteras basuppgifter om de utbildades antal, om de förmåner de mottagit och om utbildningsområdena. Honkasalo lyfter fram en av den finländska krigsinvalidvårdens centrala utgångspunkter, nämligen att den organiserades som en separat och helt och hållet av staten organiserad vård. Detta möjliggjorde märkbart bättre förmåner för krigsinvaliderna än för andra invalider. Bakom detta låg en stark plikt tanke, det var med andra ord statens plikt att ta hand om de män den skickat ut i krig.

Heli Leppälä har ingående undersökt den finländska invalidvården. I avhandlingen *Vammaisuus hyvinvointivaltiossa* studerar hon hur invalidernas medborgerliga position har förändrats i välfärdssamhällets kontext. Krigsinvalidernas rehabilitering i slutet av 1940-talet betydde

---

9. Se Julie Anderson, *War, Disability and Rehabilitation in Britain: 'Soul of a Nation'* (Manchester 2011); David A. Gerber (ed.), *Disabled Veterans in History* (Michigan 2012).

ett skifte i den finländska invalidvården. Tidigare hade man gett en smärre ersättning för handikappet och hoppats att den skulle vara nog för att garantera den invalidiserades uppehälle. Det nya tänkesättet utgick från en strävan att återställa de handikappade till självförsörjande medlemmar av samhället. Som en del av detta hade yrkesutbildningen en central roll. Leppälä instämmer i Pauli Kettunens uppfattning att ett rationellt tänkande, som gick ut på att man försökte integrera invaliderna i samhället på ”sin egen plats”, förstärktes i samhällspolitiken under kriget. I denna strävan ansågs inte krigsinvalidernas vårdsystem vara orättvist. Det var helt enkelt det bästa sättet att lösa denna specialgrupps problem på.¹⁰

För att dryfta lagstiftningen kring vården av krigsinvaliderna tillsattes 1940 Krigsolycksfallskommittén. Kommittén fördjupade sig i motsvarande lagstiftning i flera olika länder. Gällande yrkesutbildningen togs modell främst från England, Tyskland och Frankrike, enligt mig främst från Frankrike. I kommitténs betänkande framfördes som principer för lagstiftningen bl.a. att: 1) Man strävar efter att ge yrkesutbildning åt alla krigsinvalider utgående från individuell förmåga. Denna utbildning ska trygga invalidens utkomst. 2) I första hand eftersträvar man att ge fortsättnings- och påbyggnadsutbildning till det tidigare yrket, endast i andra hand till ett nytt yrke. 3) Särskilda institutioner grundas för att erbjuda yrkesutbildning. 4) Utbildning stöds också utanför de särskilda institutionerna. 5) Den av utbildningen förhöjda förvärvsförmågan får inte sänka livräntan.¹¹

Utbildningen av krigsinvalider i Sverige var ett undantagsarrangemang, och därför försöker jag utreda om verkställandet av den utbildning som ordnades där skilde sig från den finländska motsvarigheten. Utvaldes de som skickades på utbildning på något sätt, var utbildningsområdena annorlunda, och avvek antalet som avbröt sin utbildning? Samtidigt får man också svar på om de principer som Krigsolycksfallskommittén definierade för utbildningen förverkligades för detta sampel.

10. Heli Leppälä, *Vammaisuus hyvinvointivaltiossa* (Turku 2014), s. 16, 289. Se Heli Leppälä, 'Duty to entitlement: Work and citizenship in the Finnish post-war disability policy, early 1940s to 1970', *Social History of Medicine* 27 (2013:1).

11. *Sotainvalidikomitean mietintö 2*, 10.7.1940, Mon. 1940:4.

Sverige erbjuder hjälp

Finlands kamp mot den mäktiga fienden under vinterkriget gjorde att landet vann mycket sympatier runtom i Europa och särskilt i Sverige. Många privatpersoner och samfund ville hjälpa finländarna. Från Sverige kom det frivilliga till fronten och ekonomiskt stöd började strömma till landet kort efter krigets slut. Också svenska staten anvisade medel för hjälp till de som sårats i kriget. Bidragen riktades huvudsakligen till Finlands Röda Kors. De första finländska krigsinvaliderna anlände till Sverige i april 1940, och inom loppet av ungefär en månad hade deras antal stigit till ca 400. Avsikten var att ungefär 1 000 krigsinvalider skulle tas till Sverige för vård, men Tysklands anfall mot Danmark och Norge förändrade den politiska situationen och planerna lades på is.¹²

När fortsättningskriget bröt ut väcktes i Sverige åter viljan att hjälpa Finland. I januari 1942 beslutade svenska regeringen att anvisa en miljon kronor för detta ändamål. Den första gruppen finländska krigsinvalider kom till Stockholm redan samma månad. De möttes av sjukskötare, en läkare och personal från Sveriges Röda Kors. Männen kom till Sverige för att få medicinsk vård, och de placerades i Stockholm på Sankt Görans sjukhus och på Beredskapssjukhuset, i Göteborg på Sahlgrenska sjukhuset och på sjukhus i Sundsvall och Härnösand. Vården organiserades av SRK.¹³

Utöver den medicinska vården diskuterade man utbildningen av invaliderna till ett nytt yrke efter vårdperioden. Den svenska officeren Noth besökte Finland i början av 1942. Hans redogörelser, som publicerades i svenska tidningar, väckte en livlig debatt i grannlandet om hur man skulle hjälpa invaliderna. Diskussionen ledde i februari 1942 till grundandet av Hjälpkommittén för Finlands invalider, vars uppgift var att stöda yrkesutbildning av finländska krigsinvalider i Sverige. I kommittén var Sveriges Medicinalstyrelse, arbetsgivar- och arbetstagarorganisationerna, Röda Korset, en yrkesskola och ett sjukhus i Stockholm samt tipsorganisationen representerade. Till ordförande valdes officeren och fotbollsledaren Elof Ericsson.¹⁴

---

12. Bengt Nordell, *Viimeiset uurit. Suomen sotien invalidit Ruotsissa ja Ruotsin apu Suomelle 1939–45* (Borås 1996), s. 76–77.

13. Nordell, *Viimeiset uurit*, s. 78–81.

14. S. Ekroos handskrift 1.10.1942, Omskolning vid industrin, Hjälpkommitténs för Finlands invalider arkiv (HFi), Riksarkivet (RA), Stockholm.

Kommittén finansierade kursverksamheten med bidrag från sina egna bakgrundsorganisationer samt med andra donationer. Det s.k. blåvita tipset kom att bli en annan viktig finansieringskälla. Tipskupongen prydd med ett blåvitt lejon var en aning dyrare, och mellanskillnaden gick till utbildningen av finländska krigsinvalider. Tipset marknadsfördes stort i den svenska pressen, och kungafamiljen deltog synligt i kampanjen. Tipset blev mycket populärt och inkomsterna från det hade en viktig betydelse för finansieringen av kommitténs verksamhet.¹⁵

På svenska sjukhus gjorde kommittén en enkätundersökning bland de intagna krigsinvaliderna om deras beredskap att delta i olika språk- och yrkeskurser. Resultatet var magert, eftersom få av invaliderna ville använda sin fritid till att studera. I flera fall var vården ännu på hälft, och de ville så fort som möjligt återvända hem. Enkäten visade att de som skulle delta i yrkeskurser måste väljas ut redan i Finland. På detta sätt skulle man få tillräckligt med deltagare till kurserna, samtidigt som man försäkrade sig om att invalidernas sinnesändringar i sista minuten inte omintetgjorde de förberedelser som gjorts för kurserna.¹⁶

I Finland fattades utbildningsbesluten gällande krigsinvaliderna av Arbetsvårdsverket för krigsinvalider, och verksamheten övervakades av inspektören för krigsinvalidvården. På lokalnivå gavs rådgivning i anslutning till arbetsvården av ett nätverk av yrkesvårdare. Nätverket omfattade de största städerna och krigsinvalidernas vårdanstalter. Arbetsvårdsverket för krigsinvalider utsände en förbindelseofficer till Sverige, vilken deltog i urvalet av elever samt verkade som förmedlande länk mellan elever och myndigheter i båda länderna. Förbindelseofficern assisterades av några finländska lottor. Finska staten bekostade officerens och lottornas utgifter. I övrigt bestod Finlands utgifter för männens utbildning i Sverige närmast av resekostnader i Finland och av dagtraktamenten.

Den 16 maj anlände den första gruppen krigsinvalider till Stockholm för att delta i yrkeskurser. De hade utvalts till skogsförmanskursen, som ordnades i Skinnskatteberg nära Fagersta i Mellansverige. Gruppen stannade i Stockholm några dagar för förberedelser och myndighetsutredningar, varefter den reste vidare till kursorten. I början av juni anlände 80 krigsinvalider från Finland till Stockholm. De hade

---

15. Nordell, *Viimeiset uhrin*, s. 86–88.

16. S. Ekroos handskrift 1.10.1942, Omskolning vid industrin, HFi, RA, Stockholm.

skickats till Sverige uttryckligen för att delta i yrkeskurser, inte för att få sjukhusvård. Gruppen utökades ytterligare med 35 män, som redan var i Sverige för att få vård. Deras utbildning inleddes i juni–juli, beroende på yrkeskurs, huvudsakligen i Stockholm. Inom loppet av några månader hade man dragit igång en betydande biståndsoperation till förmån för de finländska krigsinvaliderna.¹⁷

I början av 1942 etablerades yrkeskurserna i snabb takt i Sverige. De deltagande invalidernas antal förblev åren 1942–1947 mellan 110 och 130 i månaden. Vid årsskiftena sjönk alltid elevantalet tillfälligt under hundra. Enligt de uppgifter som kommittén lämnade till de finländska myndigheterna fick sammanlagt 1 154 finländska krigsinvalider under åren 1942–1947 yrkesutbildning i Sverige.¹⁸

Tabell 1. Krigsinvalider som fick utbildning i Sverige 1942–1947¹⁹

	1942	1943	1944	1945	1946	1947	Totalt
Dimmitterade	111	211	140	174	184	172	992
Avbröt	35	28	31	18	26	24	162
Avbröt %	29,7	13,2	22,1	10,3	14,1	13,9	16,3
Totalt	146	239	171	192	210	196	1 154

Vem reste till Sverige?

Undersökningen av de finländare som fick utbildning i Sverige baserar sig på de elevkort från åren 1942–1947 som finns i Hjälpkommitténs arkiv. Jag granskar närmare elevkorten från åren 1942, 1944 och 1946, vilka omfattar ca en fjärdedel av alla dem som skickades på utbildning. Från 1942 har 102 kort bevarats (70 procent av dem som utbildades det året), från 1944 101 kort (65 procent), och från 1946 116 kort (55 procent). Den enda regelbundenheten gällande de kort som saknas berör deltagarna i skogskurserna, vilket rörde sig om ca 30 personer per år, och de som utbildades i Göteborg, vilket rörde sig om 10–20 per år.²⁰

17. S. Ekroos handskrift 1.10.1942, Omskolning vid industrin, HFi, RA, Stockholm.

18. Statistik 1945–1947, Suomen invalidihuollon toimiston arkisto (Sita) [Finska invalidvårdens byrås arkiv], Riksarkivet (RA), Helsingfors.

19. Statistik 1945–1947, Sita, RA, Helsingfors.

20. Elevkort 1942–1947, HFi, RA, Stockholm; Statistik 1945–1947, Sita, RA, Helsingfors.

På korten har man nedtecknat alla för utbildningen relevanta bakgrundsuppgifter, såsom ålder, hemort, handikappets art, utbildning, tidigare yrke och modersmål. På korten finns också uppgifter om den utbildning eleven fått i Sverige, om avbrott och om orsakerna därtill, samt om vård under utbildningen och om hjälpmedel. På alla kort har dessa uppgifter inte fyllts i, men största delen av dem är omsorgsfullt ifyllda. De kort med minst uppgifter hänför sig till dem som genast i början av en kurs avbröt sin utbildning.

De krigsinvalida som skickades till Sverige för vård och utbildning valdes antingen ut direkt på krigssjukhusen, eller bland dem som hemförlovats från sjukhusen. De senare valdes på basis av sina egna ansökningar. Beslutet om utbildningen togs av arbetsvårdsmyndigheten, som hade tillgång till utlåtanden av läkare och av invalidvårdare. Förutsättningarna för statligt finansierad yrkesutbildning var att krigsinvaliden var förmögen till arbete, att graden av hans arbetsoförmåga var minst 30 procent och att han inte kunde utöva sitt tidigare yrke. De som skickades till Sverige valdes ut på samma grunder, men till ett främmande land skickade man ingen som inte själv var beredd att ta vara på denna möjlighet.²¹

I krigsinvalidernas arbetsvårdslag var förmågan att arbeta en förutsättning för att få yrkesutbildning. Denna förmåga framgick av det läkarutlåtande som bifogades till ansökan om utbildning. Ingen övre eller nedre åldersgräns fastslogs för dem som skulle utbildas, men i praktiken tog man sällan personer över 40 år till kurserna. De krigsinvalida som skickades till Sverige var unga män. Medelåldern var något över 26 när utbildningen började. Yngre personer, alltså mellan 18 och 22 år, fanns det få av, liksom också personer över 34 år. Det dröjde ofta ett år från invalidiseringen till att kursen började, och när man tar det i beaktande skiljde sig inte medelåldern bland dem som skickades till Sverige nämnvärt från alla krigsinvalida.²² I Tabell 2 är endast de elever som påbörjade en kurs under ifrågasatt år beaktade.

---

21. Honkasalo, *Suomalainen sotainvalidi*, s. 219.

22. Honkasalo, *Suomalainen sotainvalidi*, s. 199.

Tabell 2. De i Sverige utbildade enligt åldersgrupp vid början av en kurs²³

	1942		1944		1946	
	antal	%	antal	%	antal	%
17–19 år	2	2	2	2	–	–
20–24 år	45	43	53	48	35	50
25–29 år	33	31	26	23	16	23
30–34 år	15	14	20	18	13	18
över 34 år	11	10	10	9	6	9
Totalt	106	100	111	100	70	100
Medelålder	26,7		26,6		26,2	

Medelåldern bland dem som utbildades 1942 är nästan samma som bland dem som utbildades två år senare, vilket betyder att det inte fanns särskilt många som sårats i vinterkriget bland de första grupperna som skickades till Sverige. På så gott som alla elevkort har tidpunkten för när eleven skadats noterats. Endast två av 140 sårade hade fått sin skada i vinterkriget. Bland elevkorterna från 1943 finns det inte längre en enda invalid från vinterkriget.²⁴ Utbildningen av invaliderna från vinterkriget ombesörjdes i hemlandet. De hade redan hunnit få vård, och de hade sedermera återvänt till sina hembygder. Det var svårare för invalidvårdarna att nå dem och att motivera dem att åka iväg till ett främmande land för utbildning.

Elevernas förutsättningar för utbildning berodde på arten och svårighetsgraden av deras skador. Det fanns redan så pass mycket inhemska och utländska erfarenheter från yrkesutbildningen av invalider att man visste att även svårt invalidiserade var förmögna till arbete, så vitt yrkesområdet var lämpligt med tanke på handikappet. Endast de med grav hjärnskada och de som förlamats i armar, ben och bål (tetraplegi) stod utanför utbildningen. Prognosen för de som förlamats i båda benen (paraplegi) var dålig, varför de vanligtvis inte ännu på 1940-talet skickades på yrkesutbildning. Till Sverige skickades inte heller döva eller blinda för utbildning.

23. Elevkort 1942, 1944, 1946, HFi, RA, Stockholm.

24. Elevkort 1942, 1943, HFi, RA, Stockholm.

Tabell 3. Eleverna enligt handikapp och utbildningsår i procent²⁵

	1942	1944	1946	1942–1947
Handskada	17,8	25,2	24,1	22,5
Amputerad hand	8,9	2,5	8,9	6,6
Benskada	23,8	21,8	17,1	19,2
Amputerat ben	39,6	14,3	19,0	24,0
Huvudskada	1,0	6,7	6,3	3,7
Ryggskada	2,0	2,5	1,9	2,2
Tuberkulos	–	1,7	–	1,7
Multihandikapp	5,9	15,1	14,6	13,8
Annan skada	1,0	10,1	8,2	6,2
Totalt %	100	100	100	100
Totalt	101	119	158	804

De vanligaste handikappen bland eleverna var olika slags hand- och benskador samt amputerade ben eller armar. I gruppen med multihandikapp hade merparten skador orsakade av splitter i armar och ben. Det var enklast att hitta ett nytt yrke för dem som hade förlorat ben, särskilt när deras arbetsförmåga förbättrades tack vare proteser som var utformade med hjälp av den senaste teknologin. Gruppen ”annan skada” innehåller huvudsakligen sådana som insjuknat i tuberkulos under kriget. Jämfört med samtliga soldater som invalidiserades i fortsättningskriget är hand- och fotskadorna klart överrepresenterade i detta sampel. Däremot är fallen med huvudskador och tuberkulos underrepresenterade.²⁶ Klassificeringarna är inte helt och hållet jämförbara.

Fördelningen av handikapp i samplet motsvarar inte exakt fördelningen av alla som skickades till Sverige, eftersom skogskurseleverna saknas i samplet. Till dessa kurser skickades i regel inte personer med benskador, eftersom skogsarbetsförmän och mätningmän måste klara av att röra sig i skogen. Så gott som alla deltagare i skogskurserna hade olika slags armskador, vilket innebär att denna grupps andel av alla utbildade ökar en aning. På motsvarande sätt minskar andelen med benskador och amputerade.

25. Elevkort 1942–1947, HFi, RA, Stockholm.

26. Honkasalo, *Suomalainen sotainvalidi*, s. 197.

Ett annat särdrag är det låga antalet tuberkulossjuka. Tuberkulos var inte ett sällsynt gissel bland trupperna vid fronten. Enligt förordningarna kunde de som insjuknat i tuberkulos antas till utbildning först efter att sjukdomen avstannat, och inte heller då kunde de vanligen placeras bland andra handikappade p.g.a. smittorisk. För personer som insjuknat i tuberkulos grundades ett eget sjukhus i Libelits. De utbildades också på sanatoriernas yrkeskurser, varför det inte var nödvändigt att skicka dem till Sverige. Bland dem som skickades till Sverige fanns det endast ett fåtal med syn- och hörselskador. De kunde inte placeras på allmänna yrkesskolor p.g.a. de specialarrangemang som undervisningen krävde. De utbildades i de blindas och dövas egna yrkesskolor och på egna yrkeskurser.

För att bestämma svårighetsgraden av krigsinvalidernas handikapp använde man invaliditetsprocent. Denna mätskala, som i slutet av 1800-talet utvecklades i Tyskland för försäkringsersättningar, beskrev mängden förlorad arbetsförmåga som handikappet orsakat. Förlusten av båda armarna eller benen gav en invaliditet på 100 procent och förlusten av ena armen eller ena benet en invaliditet på 60–75 procent. Förlusten av några fingrar gav oftast en invaliditet på 30 procent. Enligt krigsinvalidernas krigsvårdslag var den lägsta gränsen för att få vård, som t.ex. yrkesutbildning, en invaliditet på 30 procent, men detta kunde man i specialfall pruta på. Invaliditetsprocenten avgjordes av läkare, och många av dem valde att bedöma den en aning i överkant.

Tyvär känner man till invaliditetsprocenten endast för ett fåtal elever, eftersom den sällan nedtecknades på elevkortet. Dessutom saknas läkarutlåtandena. Från 1944 finns invaliditetsprocenten angiven för tolv elever, och medeltalet är 33 procent. Från 1946 finns motsvarande information för 38 elever. Medeltalet för deras invaliditetsprocent är 36 procent, och det vanligaste talet är 30 procent. I dessa siffror är personer med arm- och bensador aningen överrepresenterade. Av alla dem som utbildades i Sverige känner man till invaliditetsprocenten för 165 personer (7 %). Av dem hade 55 procent en invaliditetsprocent på under 30, 44 procent hade en procent på 30–60, och en procent hade en invaliditetsprocent på över 60. Bristen på uppgifter betyder att slutsatserna endast är riktgivande. När man jämför dem som utbildades i Sverige med samtliga krigsinvalidier verkar de lindrigt handikappade och de allra svårast handikappade vara underrepresenterade, medan

mellankategorin är överrepresenterad.²⁷ Många invalider vars invaliditetsprocent var under 30 fick ett positivt utbildningsbeslut, och därtill är det troligt att de med milda handikapp oftare än andra inte fick sin invaliditetsprocent nedtecknad på elevkortet.

Av elevernas bakgrundsuppgifter framgår också deras hemkommun, men vad gäller dem som avbröt sin utbildning känner man inte alltid till denna. Kommunen är inte en ändamålsenlig klassifikation, men hemlänets visar om någon del av landet var överrepresenterad. Den länsvisa spridningen av Finlands befolkning motsvarar rätt så väl krigsinvalidernas spridning, bortsett från Åland och delvis Viborgs län.²⁸ Bland dem som utbildades i Sverige efter 1942 är de som kom från Nylands län och Vasa län tydligt överrepresenterade, medan personer från östra och norra Finland är underrepresenterade. Resultatet är föga överraskande, eftersom det föll sig naturligare att fara till Sverige från kustområdet än från helt finska områden p.g.a. språk- och kulturbakgrunden.

Tabell 4. Eleverna enligt hemlän och utbildningsår i procent²⁹

	1942	1944	1946	Länets andel av befolkningen 1942
Nyland	17	19	33	16
Åbo och Björneborg	14	17	10	14
Vasa	12	33	31	15
Tavastehus	19	11	6	11
S:t Michel	2	2	4	5
Kuopio	8	5	6	10
Viborg	15	10	4	16
Uleåborg	8	2	5	8
Lappland	5	1	1	4
Åland	–	–	–	1
Totalt %	100	100	100	100
Totalt	100	92	129	3 887 217

27. Elevkort 1942–1947, HFi, RA, Stockholm; Honkasalo, *Suomalainen sotainvalidi. Tilasto-osa*, s. 27.

28. Honkasalo, *Suomalainen sotainvalidi. Tilasto-osa*, s. 18

29. Elevkort 1942, 1944, 1946, HFi, RA, Stockholm; *Suomen Tilastollinen vuosikirja 1942* (Helsinki 1943), s. 14–41.

Den iögonfallande överrepresentationen av Nylands län och Vasa län förklaras av de finländska myndigheternas medvetna strävan att till Sverige skicka sådana personer som behärskade svenska. Man känner till modersmålet för 739 elever. Av dem var 220 (30 %) svenskspråkiga, vilket är en märkbart större siffra än deras andel av hela befolkningen. Även om man tog i beaktande de personer vars uppgifter saknas skulle deras andel uppgå till minst 20 procent. Man bör också ta i beaktande att finskspråkiga som behärskade svenska favoriserades vid valet av kursdeltagare. Tanken var att de svenskkunniga skulle agera som tolkar för sina icke-språkkunniga kamrater både på kurserna och på fritiden. Dessutom behövde man följaktligen inte organisera yrkeskurser för de svenskspråkiga krigsinvaliderna i Finland.³⁰

Elevernas tidigare yrke var viktigt med tanke på den nya utbildningen. Finland var på 1940-talet ett land dominerat av jordbruk, vilket också framgår av krigsinvalidernas yrkesbakgrund. För 730 elever är det tidigare yrket bekant. Den största delen var jordbrukare (24 %), industriarbetare (20 %) och diversearbetare (13 %). Skogsarbetarna utgjorde fyra procent, men i verkligheten var deras andel större, eftersom uppgifter saknas för deltagarna i skogskurserna och en stor del av dem var skogsarbetare. Bland diversearbetarna fanns sannolikt också många drängar och skogsarbetare. Hantverkare fanns det få av (4 %), liksom också sådana som hade varit i förmansposition (2 %). De övriga representerade ett tiotal yrken.³¹

Överrepresentationen av industriarbetare är sammankopplad med överrepresentationen av personer från södra Finland, och med det faktum att man i Sverige huvudsakligen utbildade till industrierken. Enligt Honkasalo motsvarar yrkesspridningen bland alla krigsinvalider rätt väl motsvarande spridning bland hela befolkningen.³² Det går inte att urskilja något samband mellan elevernas yrkesbakgrund och avbrytande av utbildningen.

Av elevkorten framgår också elevens utbildningsbakgrund. Finländarnas utbildningsbakgrund var på den tiden ytterst enhetlig, eftersom största delen av befolkningen hade genomgått sex till åtta år i folksko-

---

30. Salaista ja yleistä kirjeistöä [Hemlig och allmän brevväxling], Sotainvalidihuollon tarkastajan toimiston arkisto (Stta) [Krigsinvalidvårдинpektörens byrå], RA, Helsingfors; Elevkort 1942–1947, HFi, RA, Stockholm.

31. Elevkort 1942–1947, HFi, RA, Stockholm.

32. Honkasalo, *Suomalainen sotainvalidi, Tilasto-osa*, s. 21.

la. Yrkesutbildning eller mellanskola var endast få förunnat. Grundutbildningen är känd för 727 elever. Sextio procent hade gått i folkskola fem till sex år och 18 procent sju till åtta år. Tretton procent hade fyra eller färre år av folkskola bakom sig. Fyra procent hade gått mellanskola eller blivit studenter. Fem procent hade gått någon annan utbildning, närmast lantmänna- eller yrkesskola. Officerer utbildades nästan inte alls i Sverige, vilket betyder att jämfört med alla krigsinvalidar är de med den högsta utbildningsnivån aningen underrepresenterade.³³

Det resursspill som uppstod när personer avbröt sin utbildning utgjorde ett gemensamt orosmoment för de myndigheter som deltog i utbildningsprojektet. Av Tabell 1 framgår att 16,3 procent av dem som skickades till Sverige avbröt sin utbildning. Procentuellt var denna siffra störst 1942 (29,7 %) och minst 1945 (10,3 %). Det är svårt att hitta jämförelseobjekt för siffrorna, det är ju trots allt fråga om en avvikande utbildningsmiljö, men i Libelits yrkesskola för krigstuberkulösa var andelen som avbröt 1947–1949 ca 20 procent.³⁴ Efter 1942 kan man inte längre i myndigheternas rapporter iaktta bekymmer över antalet som avbröt, vilket betyder att det inte ansågs vara ett stort problem med tanke på hela verksamheten.

Av ungefär hälften av elevkorten framgår orsaken till att utbildningen avbröts. Förståeligt nog är den vanligaste orsaken (43 %) sjukdom. Till denna grupp hänför sig de vars handikapp under utbildningen visade sig vara för gravt för att de skulle kunna genomföra kursen. Några elevers handikapp förvärrades under kursen och andra insjuknade i någon epidemi. För en del elever hittade man en annan lämplig kurs, men de flesta var tvungna att återvända till Finland. Att byta kurs var inte vanligt, man känner endast till 43 sådana fall. Totalt fanns det troligen ca 50 sådana fall, vilket motsvarar fem procent av alla som skickades till Sverige för utbildning. Flest personer som bytte kurs fanns det på radioreparatörskursen, som var en av de mest krävande kurserna. Det var fler svenskspråkiga än finskspråkiga som bytte kurs.³⁵

En annan vanlig orsak till att avbryta en kurs var egen begäran (27 %), som bl.a. kunde bero på att elevens familj hade ekonomiska

---

33. Elevkort 1942–1947, HFi, RA, Stockholm.

34. Hannu Mähönen, 'Veljesharjulta elämän eväitä', *Silta elämään. Liperin ammattioppilaitos 50 vuotta ammattiopetusta* Kari Tuunainen & Rauno Pelkonen (red), (Jyväskylä 1997), s. 23.

35. Elevkort 194–21947, HFi, RA, Stockholm.

bekymmer i hemlandet, att kursen visade sig vara för krävande, hemlängtan och regelöverträdelser. Oftast kunde de som brutit mot reglerna, t.ex. genom slagsmål eller superi, själva ansöka om att få avsked innan straffet utfärdades. Att en elev relegerades p.g.a. regelöverträdelse var ovanligt: det förekom endast ett tiotal sådana fall.³⁶

En student kunde också relegeras från en kurs i fall han hade för hög frånvaro från lektionerna. Sådana fall fanns det endast ett par av, och då hade männen ofta andra problem, i allmänhet alkohol. I regel deltog eleverna i utbildningen mycket samvetsgrant. Det finns deltagaruppgifter för 854 elever. Av dessa var 76 procent närvarande över 75 procent av utbildningstiden och endast fyra procent under hälften av tiden. Största delen av frånvaron berodde på vård av sjukdom: över 60 procent av eleverna fick någon form av medicinsk vård under sin utbildning.

Vilka yrken utlärdes?

Utbildningen av krigsinvalider i Sverige inleddes så gott som utan preliminär planering eller förberedelser. När de första kurserna inleddes var Hjälpkommittén och de finska myndigheterna tvungna att ty sig till de utbildningsplatser som stod till buds. Förvisso försökte man välja sådana yrken som man föreställde sig att det fanns jobb inom i Finland. De första eleverna som började deltog i bl.a. kurser för mekaniker, portvakter, cykelreparatörer, målare och skomakare samt ett tiotal andra yrken. I dessa kurser deltog en eller några elever. Också skogskurserna för nästan trettio elever inleddes i Mellansverige sommaren 1942.³⁷

Eleverna fick ingen förhandsinformation om kursernas innehåll, och de kunde inte alltid själva välja vilken kurs de skickades till. Av detta följde missnöje av olika slag. Portvaktsyrket var enligt vissa lämpat för gamlingar eller arbetsoförmögna män, inte för unga krigshjältar. Man hyste misstankar om att lönenivån för trädgårdsmästare och cykelreparatörer med nöd och näppe skulle räcka till uppehållet i Finland. Kursorganisatörerna strävade efter att skingra de förutfattade meningarna och efter att öka kunskaperna om de möjligheter dessa yrken erbjöd. Man minskade också elevantalet på dessa kurser när man fick igång andra kurser. Eleverna klagade över teoriundervisningen och

---

36. Elevkort 1942–1947, HFi, RA, Stockholm.

37. S. Ekroos handskrift 1.10.1942, Omskolning vid industrin, HFi, RA, Stockholm.

Skogskursdeltagare 1944 på en bild tagen i propagandasyfte. Bild: Fotografier, Hjälpkommitténs för Finlands invalider arkiv, RA, Stockholm.

över att de svenskspråkiga elevkamraterna inte var tillräckligt bra tolkar på teoritimarna. För att råda bot på problemet anställde man en finskspråkig yrkeslärare, som höll teoritimmar på finska för dem som utbildades i Stockholm.³⁸

I utarbetandet av de skogskurser som hölls i Sverige deltog Kuru skogsskola i Finland. Skolans rektor var tveksam till att utbildningen skulle lyckas, eftersom förhållandena var annorlunda och problemen med språket försvårade undervisningen. Han föreslog att teoriundervisningen skulle ges i Finland och att praktiken skulle genomföras i Sverige. Denna önskan gick inte i uppfyllelse, utan kurserna, som räckte sex månader, hölls helt och hållet i Sverige. Tyngdpunkten i undervisningen låg på skogsskötsel och skogsteknologi, och den innehöll mycket arbetspraktik i skogen och på skogsförädlingsanstalter. Utbildningen gav deltagarna förutsättningar att kunna jobba som lägre arbetsledare inom skogsarbetet och som mätningmän. Därtill gav den goda möjligheter för fortsatt utbildning till skogstekniker.³⁹

38. S. Ekroos handskrift 1.10.1942, Omskolning vid industrin, HFi, RA, Stockholm.

39. Brev från Sierla till Sthv 11.5.1943, Sotavammaisten metsäoPETUS 1942–1946 [Krigsinvalidernas skogsutbildning 1942–1946], Forststyrelsens arkiv, RA, Helsingfors; intervju med Eino Piirainen 22.1.2003, intervju med Antti Savolainen 14.12.2002.

Deltagare i skogskursen 1944. Varje man fick en cykel till sitt förfogande så länge kursen varade. Bild: Fotografier, Hjälpkommitténs för Finlands invalider arkiv, RA, Stockholm.

De misstankar som rektorn vid Kuru hyste var såtillvida befogade att man på kurserna bl.a. fällde kolträd samt brände i kolmilor, eftersom det rådde stor brist på träkol i Sverige. Det fanns inte någon större efterfrågan på dessa kunskaper i hemlandet. Däremot ingick i utbildningen bl.a. planering av skogsvägar, vilket man i Sverige låg klart före med. Dessa kunskaper skulle senare vara till nytta i hemlandet. Åren 1942–1947 ordnades sju skogskurser och sammanlagt 168 krigsinvalider utbildades på dem. Endast sex män avbröt sin kurs under den här perioden. Av dem som deltagit i kursen gick många skogsskolan i Finland och fick förmansuppgifter inom skogsbranschen.⁴⁰

Det vanligaste yrket som man utbildade sig till i Sverige var mekaniker. Den första mekanikerkursen, som varade sex månader, startade redan våren 1942. Efter det arrangerades kurser så gott som utan avbrott ända fram till 1947. Kurserna hölls i Stockholm på en verkstads-

40. Statistik 1945–1947, Sita, RA, Helsingfors; intervju med Eino Piirainen 22.1.2003, intervju med Antti Savolainen 14.12.2002; S. Ekroos rapport 1944, Omskolning vid industrin, HFi, RA, Stockholm.

skola som grundats för detta ändamål av Hjälpkommittén eller i stadens allmänna yrkesskolor. I kommitténs skola gick det enbart finländska elever. På kursen lärde man ut grundkunskaper om bl.a. metaller, motorisering, tillverkning av verktyg och om hur man läser arbetsritningar. Avsikten var att utbilda arbetskraft för det växande behovet inom den finländska metall- och verkstadsindustrin. Metallbranschen var även huvudtyngdpunkt för de krigsinvaliderna som stannade i Finland.⁴¹

Totalt utbildades 201 mekaniker i Sverige. Femtio elever (20 %) avbröt kursen, vilket är mera än på andra kurser. Detta berodde på att man klart oftare bytte från en kurs till en annan än inom andra områden. Det var relativt enkelt för mekaniker att flytta till en kurs för finmekaniker eller svarvare i fall det ursprungliga yrket inte var lämpligt p.g.a. handikappet eller i övrigt inte motsvarade förväntningarna. Bland mekanikerna fanns det flera med benskadorna och ryggskadorna än bland medeltalet och på motsvarande sätt färre med armskadorna.⁴²

Det andra huvudsakliga utbildningsområdet på verkstadsskolan var svarvare. Denna kurs ordnades som traditionell undervisning i klass och räckte sex månader. Största delen av eleverna logerades i ett elevhem som grundats på Mariebergs kasern. Utbildningen innehöll en daglig teoritimme och praktisk undervisning. Bland annat svarvade eleverna verktyg åt sig själva och gjorde olika övningsarbeten. Största delen av dem hade olika benskadorna, eftersom arbetet förutsatte fungerande händer. Sammanlagt utbildades 127 svarvare under perioden 1942–1946. Antalet som avbröt är ungefär samma som för mekanikerkurserna, men orsaken var mer sällan byte till en annan kurs.⁴³

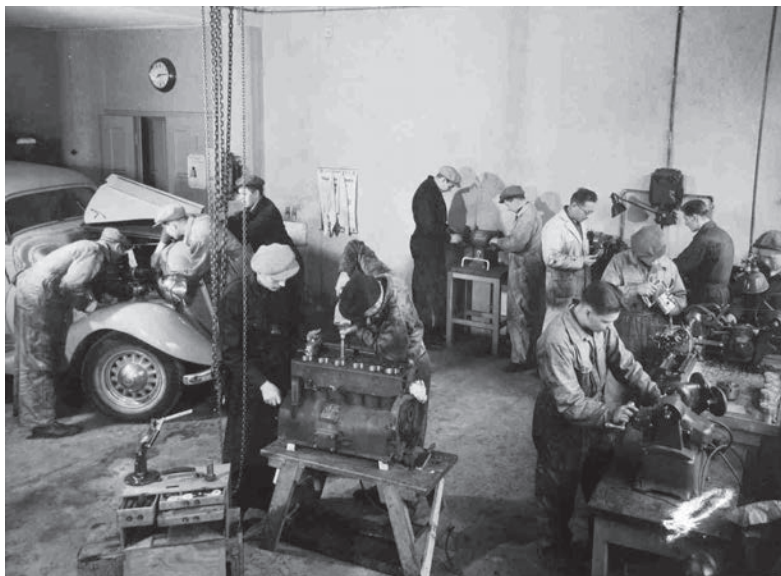
Det fjärde populäraste utbildningsområdet var bil-/motorreparatör. Dessa kurser ordnades i nära samarbete med svenska företag. Bilreparatörer utbildades till en början i kommitténs verkstadsskola i Stockholm, men snart flyttades det mesta av undervisningen till bilfirmorna i Göteborg som t.ex. Volvo AB och lokala bilverkstäder. Motorreparatörer utbildades i Katrineholms yrkesskola i Stockholm och i företag, av vilka AB Götaverket i Göteborg var viktigast. På Götaverket studerade man genom att jobba, och eleverna fick full lön för sitt arbete. Därför betalade man inte ut några dagtraktamenten till

---

41. S. Ekroos rapport 1944, Omskolning vid industrin, HFi, RA, Stockholm.

42. Statistik 1945–1947, Sita, RA, Helsingfors; Elevkort 1942–1947, HFi, RA, Stockholm.

43. Statistik 1945–1947, Sita, RA, Helsingfors; intervju med Heikki Turunen 6.10.2003.

Finska krigsinvalider på en bilreparatörskurs vid Volvo AB i Göteborg 1943. Bild: Fotografier, Hjälpkommitténs för Finlands invalider arkiv, RA, Stockholm.

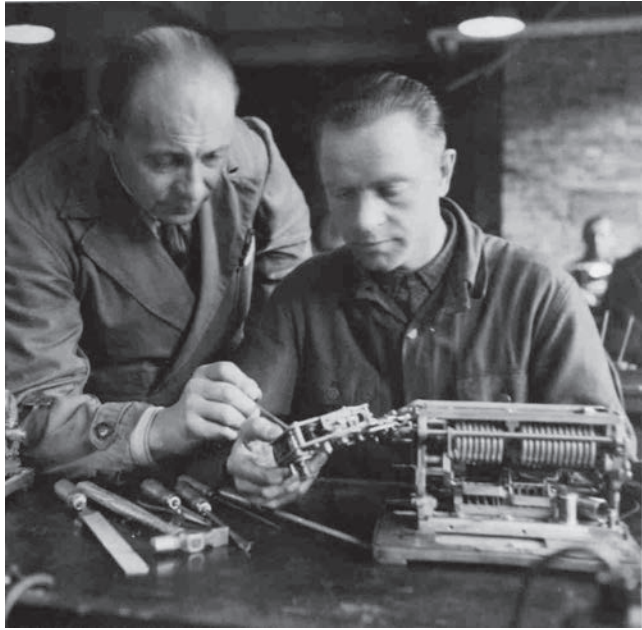
dem. Till dessa yrken utbildades i Sverige sammanlagt 93 finländska krigsinvalider.⁴⁴

Den första bilreparatörkursen på Volvo 1943 aktualiserade för första gången problemet med företagssamarbeten. Kursen gav goda förutsättningar för att reparera bilar av märket Volvo, och Volvo i Helsingfors önskade att kursdeltagarna skulle ta anställning hos dem. Detta var också kursdeltagarnas önskemål. De finländska myndigheterna accepterade inte idén, eftersom man hoppades att kursdeltagarna skulle återvända till sina hemkommuner och inte flytta till Helsingfors. Volvo ville att deltagarna i följande kurs i förväg skulle förbinda sig att ta emot arbete vid Volvos verkstad i Helsingfors.⁴⁵ En dylik förbindelse stred mot finländsk lag, vilket myndigheterna finkänsligt framförde för Volvo. Volvo bestred att avsikten var att delvis med offentliga medel utbilda arbetskraft för företagets eget behov. Förvisso anställde de alla hugade.

44. Rapport 6.3.1943, Salaista ja yleistä kirjeistöä [Hemlig och allmän brevväxling], Stta, RA, Helsingfors; Omskolning vid industrin, 6.10.1943, HFi, RA, Stockholm; Sammandrag 1942–1947, Statistik 1942–1947, Sita, RA, Helsingfors.

45. Brev från Aho till Heinonen 9.2.1943, Yleistä kirjeistöä, STTA, RA, Helsingfors.

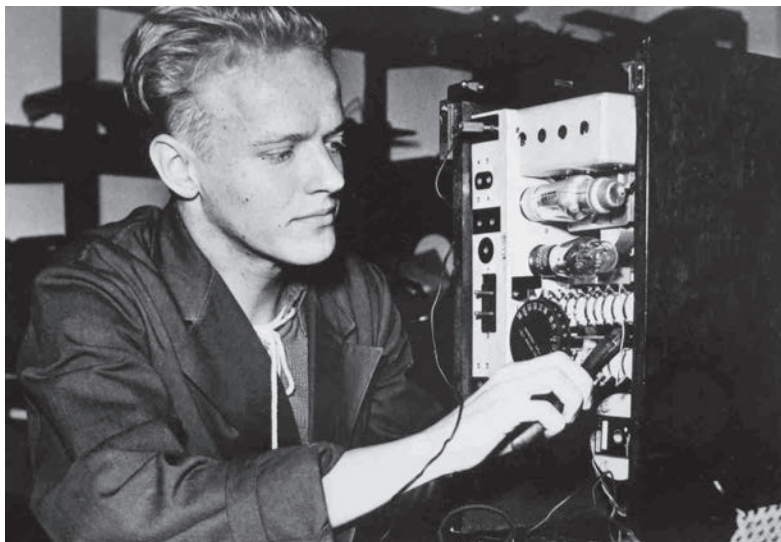
Finmekanikereleven V. Hietaranta på Åtvidabergs Industrier AB 1943. Bild: Fotografier, Hjälpkommitténs för Finlands invalider arkiv, RA, Stockholm.

Kurser ordnades inte längre vid Volvo, men sannolikt fick en stor del anställning på Volvo i Finland.⁴⁶

I Göteborg utbildades också största delen av finmekanikerna. Sammanlagt utdimitterades 81 finmekaniker åren 1942–1947. Yrket var uppskattat och eftertraktat bland krigsinvaliderna, varför många ville byta till finmekanikerkursen. Tio elever avbröt kursen, största delen p.g.a. sjukdom. Utbildningen skedde vid företaget Original-Odhner AB vid sidan om det praktiska arbetet. Eleverna fick en liten lön för det arbete de utförde. Trots kursens popularitet kunde elevantalet inte höjas, eftersom det skulle ha stört företagets normala verksamhet. Å andra sidan utbildade man i Finland civil- och krigsinvalider till finmekaniker och myndigheterna såg till att det inte utbildades fler personer än vad arbetsmarknaden förmådde sysselsätta.⁴⁷

46. Brev från Heinonen till Aho 16.2.1943, Yleistä kirjeistöä, Stta, RA, Helsingfors; brev från Heinonen till Aho 22.2.1943, Yleistä kirjeistöä, Stta, RA, Helsingfors.

47. Sammandrag 1942–1947, Statistik 1942–1947, Sita, RA, Helsingfors; Suomalais-ruotsalaisen seuran kirje Heinonselä 10.1.1945, Yleistä kirjeistöä, Stta, RA, Helsingfors.

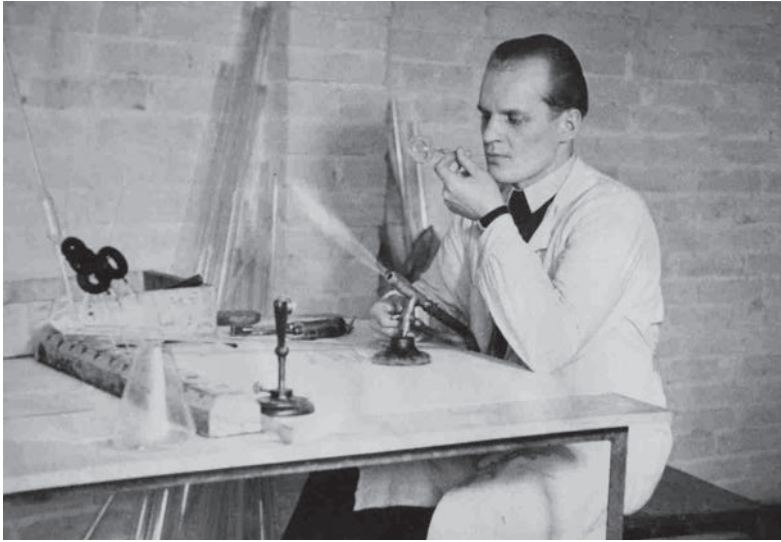
G. Karlsson 1944. Finsk deltagare i radioreparatörskursen. Bild: Fotografier, Hjälpkommitténs för Finlands invalider arkiv, RA, Stockholm.

Bland krigsinvaliderna var också radioreparatörkursen eftertraktad. De första radioreparatörerna utbildades 1943 i Göteborg på företagen Aga-Lux AB och AB Vaidele. Företagen kunde endast utbilda några elever åt gången, eftersom kursen var krävande och innehöll mycket teoriundervisning, som gavs av företagen. Från och med 1944 inleddes också utbildningen på kommitténs verkstad i Stockholm, där utbildningen helt och hållet skedde i en yrkesskola. I Stockholm kunde man ta emot ett tjugotal elever till en kurs, och därifrån dimitterades sammanlagt 82 radioreparatörer. Största delen av dem hade handikappats i benen och många hade amputerade ben. Att ungefär en femtedel av eleverna avbröt kursen säger en del om hur krävande kursen var.⁴⁸

I Sverige utbildades finländska krigsinvalider till ca 40 olika yrken. Till ungefär hälften av dessa utbildades dock endast en till två personer. Av dessa yrken kan nämnas målare, snickare, skomakare, urmakare,

48. Brev till Hjälpkommittén 28.9.1943, Omskolning vid industrin, HFi, RA, Stockholm; Omskolning vid egna Verkstadsolor 1944–1946, Omskolning vid industrin, HFi, RA, Stockholm; Sammandrag 1942–1947, Statistik 1942–1947, Sita, RA, Helsingfors.

Glasblåsareleven O. Lind 1942. Bild: Fotografier, Hjälpkommitténs för Finlands invalider arkiv, RA, Stockholm.

cykelreparatör, svetsare, portvakt, bagare, tandtekniker och glasblåsare. Till glasblåsare utbildades 15 män i termometerfabriken i Stockholm, varav största delen var benamputerade. Utbildningen var så gott som uteslutande praktisk. Kursen var längre än normalt, men deltagarna fick lön för sitt arbete, med vilken de redde sig väl. I Finland grundade en del av dem tillsammans en termometerfabrik i Helsingfors.⁴⁹

Som gäster hos svenskarna

De finländska krigsinvalidernas liv i Sverige gick inte enbart ut på att vara på lektioner, verkstäder eller arbetsplatser, utan de hade också fritid, som de tillbringade såväl på internaten som bland svenskarna. Sverige var en ny och främmande miljö för största delen av krigsinvaliderna. Dessutom talade man ett främmande språk. Sverige var inte ett krigsförande land, vilket betydde att levnadsstandarden och utbudet på varor var på en helt annan nivå än hemma. De som deltog i de första kurserna fick nästan ingen förhandsinformation om den miljö de skicka-

49. Sammandrag 1942–1947, Statistik 1942–1947, Sita, RA, Helsingfors; intervju med Martti Wikström 19.11.2003.

Tapetserarkurs som ordnades för finska krigsinvalider 1942. Bild: Fotografier, Hjälpkommitténs för Finlands invalider arkiv, RA, Stockholm.

des till. Många kände endast till namnet på yrkeskursen och var den skulle hållas.

De första krigsinvaliderna som kom till Sverige fick inte ett sådant mottagande som de hade förväntat sig. Finländarna kom delvis i militärkläder, varför de lätt gick att urskilja i gatubilden. I Stockholm och särskilt i Göteborg förekom det ordväxling och t.o.m. slagsmål mellan de lokala kommunisterna och finländarna. Kommunisterna beskyllde finländarna för nazism och stämplade dem som arbetarnationens fiender. Finländarna å sin sida lät höra vad de ansåg om svenskarna som män och soldater. Ofta hade alkohol en framträdande roll i dessa sammandrabbningar.⁵⁰

De finländska invalidernas talesmän teg i sina rapporter om problemen med den lokala befolkningen. De framgår dock av brev som några män skickade hem, och som öppnades av svenska säkerhetspolisen. Säkerhetspolisen följde finländarna ända fram till sommaren 1943, då övervakningen tydligen upphörde. Vårdarna verkar ha oroat

50. A. Huldin till K. J. Huldin 4.8.1942, Handlingar rörande kontroll av finska krigsinvalider, Allmänna Säkerhetstjänstens arkiv, RA, Stockholm; till "Birger" S. Jansson 22.8.1942, Handlingar rörande kontroll av finska krigsinvalider, Allmänna Säkerhetstjänstens arkiv, RA, Stockholm.

sig över de finländska kommunister som fanns inom gruppen. Man antog att de skulle försöka framkalla strejker på de företag där de utbildades. Säkerhetstjänstens material tyder inte på att de svenska och finska underrättelsetjänsterna skulle ha samarbetat kring övervakningen av de krigsinvalidier som skickades till Sverige.

De finska och svenska myndigheterna försökte minska spänningarna mellan eleverna och lokalbefolkningen genom att skicka männen till Sverige i civila kläder. Man gjorde upp ordningsregler för elevernas inkvarteringsställen. Man förutsatte oklanderligt uppförande av invånarna och förbjöd användning av alkohol. I regel avbröt man utbildningen för de elever som hade deltagit i slagsmål och skickade hem dem. De vänsterinriktade eleverna utgjorde inte något nämnvärt hot mot arbetsfreden. I en fabrik försökte några finländare få till stånd en strejk, eftersom de ansåg att de finländska eleverna borde få samma lön som de andra arbetarna. Projektet fick inte gehör bland de andra eleverna och strejkplanerarna skickades hastigt tillbaka till Finland.⁵¹

Största delen av svenskarna förhöll sig positivt till krigsinvaliderna. Lokala gäster besökte ofta särskilt dem som vårdades på sjukhus, och med sig hade de små gåvor. Männen fick inbjudningar till olika fester och också till privata hem. Svenskarna deltog aktivt i tipset, vars avkastning gick till att finansiera krigsinvalidernas utbildning. Den svenska kungafamiljen deltog synligt i den kampanj med vilken man marknadsförde tipset. I den svenska pressen förekom inslag om utbildningen av finländare, och de var utan undantag mycket positiva till tonen. Finländarna försökte också själva förbättra sitt rykte bl.a. genom att på fritiden delta i skördearbetet.

De finska myndigheterna var oroliga för att krigsinvaliderna hade det för bra i Sverige. Man var rädd för att invaliderna skulle ”skämmas bort” i Sverige, och vara missnöjda med de finländska förhållandena efter hemkomsten. Deras berättelser kunde väcka onödigt höga förväntningar bland blivande kursdeltagare, vilket skulle leda till besvikelser i fall förhållandena inte motsvarade förväntningarna. Från Finland bad man invalidvårdarna i Stockholm att på lämpligt sätt ta upp detta med den svenska parten. Alla kursdeltagare måste omedelbart efter utbildningens slut återvända till Finland, men det fanns en oro

---

51. Brev från Hjälpkommittén för Finlands invalidier till inspektören för krigsinvalidvården 18.1.1943 och 30.1.1943, Sita, RA, Helsingfors.

för att de jämförelsevis goda förhållandena i Sverige skulle motivera dem att stanna kvar antingen temporärt eller för gott.⁵²

Eleverna tillbringade också sin fritid ute i staden. De aktivaste männen besökte restauranger och danser, där de träffade svenska kvinnor. Mötena ledde ibland till längre förhållanden, och också några äktenskap ingicks i Sverige. Några elever som gift sig ansökte om lov att få stanna kvar i Sverige efter kursens slut, men detta beviljades inte. Man ville göra klart för eleverna att alla behandlades enligt samma regler. Det enda undantaget från denna princip gjordes 1945, då de fäder vars familjer evakuerats från Lappland till Sverige p.g.a. kriget efter kursen fick resa till sina familjer i norra Sverige.⁵³

I Sverige fanns det ett stort utbud av matvaror och annat som det i det krigförande Finland rådde skriande brist på. Krigsinvaliderna fick ett litet dagtraktamente och vissa fick också lön, vilket betydde att de hade möjlighet att köpa varor av olika slag. Därtill donerade många svenskar mat, kläder och olika bruksföremål åt kursdeltagarna. Dessa ville skicka hem varorna till sina anhöriga, men postandet av paket var strängt reglerat. Orsaken var en misstanke om att varorna skulle hamna på svarta börsen i Finland. Misstanken var befogad, eftersom det rådde brist på allt i Finland. Frukterna, chokladen, kaffesurrogatet m.m. byttes mot pengar, med vilka man införskaffade bröd och andra basförnödenheter.

Under en kurs som räckte sex månader fick männen skicka hem högst två paket. De som hade familj fick skicka flera. De som for hem fick därtill en licens, med vilken man fick ta med ett paket. År 1943 tillät licensen medtagandet av 1,5 kg socker, 2–3 kg färsk frukt, 1 kg mjöl, 1 kg fiskkonserver, 500 g chokladkonfekt, 500 g sötsaker och 250 g kaffesurrogat.⁵⁴ Licensens innehåll varierade en aning från år till år. Dessutom fick männen föra med sig de arbetskläder och verktyg de fått i Sverige samt olika civila kläder.

---

52. Inspektören för krigsinvalidvården till Finlands krigsinvalidbyrå 1.2.1943, Salaista ja yleistä kirjeistöä [Hemlig och allmän brevväxling], Stta, RA, Helsingfors.

53. Brev från Göteborg till Stockholm 18.3.1944, Omskolning vid industrin, HFi, RA, Stockholm.

54. Brev från Göteborg till Stockholm 11.12.1943, Omskolning vid industrin, HFi, RA, Stockholm.

Betydelsen av den svenska hjälpen

Betydelsen av den yrkesutbildning som gavs krigsinvaliderna i Sverige måste utvärderas både ur individens perspektiv och i vidare bemärkelse ur krigsinvalidvårdens perspektiv. För många krigsinvalid var det en lyckträff att få åka till Sverige för att delta i en yrkeskurs. Finland förde krig och man kunde inte erbjuda alla invaliderade en plats på en yrkesskola direkt efter hemförlovningen från sjukhuset. Man ville inte att männen skulle bli tvungna att vänta länge på en utbildningsplats, eftersom man befarade att de skulle börja dricka eller offentligt beklaga sig över hur de blivit behandlade. För de svenskspråkiga invaliderna fanns det nästan ingen utbildning på det egna språket. Därför erbjöd Sverige en snabb, lätt, och kanske också för statsmakten förmånligare möjlighet att organisera yrkesutbildningen.

Krigsinvaliderna hade ingen orsak att beklaga sig över förhållandena i Sverige. De fick ett litet dagtraktamente från hemlandet samt gratis utbildning, kost och logi. Dessutom tilldelades de arbetskläder och civila kläder av hjälpkommittén samt arbetsredskap som de fick ta med sig hem. De hade tillstånd att skicka hem paket. För detta ändamål fick de införskaffa livsmedel som var ransonerade i Sverige. Vidare ordnade de lokala invånarna insamlingar och gav donationer, med vilka man införskaffade material till paketen. En del av eleverna som utbildades vid företag fick lön. Lönen var visserligen lägre än den som betalades till invånarna på orten, men den var ändå ett välkommet tillägg till uppehållet. De fick också ett antal andra små förmåner, t.ex. gratis spårvagnsbiljetter och biobiljetter.

Det finns också om elevernas goda underhåll i Sverige statistisk information. På ett tidstypiskt sätt vägde man eleverna vid deras ankomst till landet och i samband med deras hemförlovning. De män som åkte hem från Göteborg våren 1945 uppvisade en viktökning på i medeltal 6,5 kg under ett halvt år. Den största viktökningen som noterades var 13 kg.⁵⁵ Eleverna klagade inte heller i något skede över matens mängd eller kvalitet.

Eleverna fick också medicinsk vård i Sverige. De första deltagarna i yrkeskurserna valdes ut bland de män som skickats till svenska sjukhus. Senare åtskildes den medicinska vården från yrkesvården, och

---

55. Brev från Göteborg till Stockholm 15.5.1945, Omskolning vid industrin, HFi, RA, Stockholm.

endast i specialfall kom eleverna direkt från svenska sjukhus till kurserna. Bland eleverna fanns många med amputerade ben eller armar. De hade fått en protes och undervisning i hur den användes innan de åkte till Sverige. Över hälften av dem behövde få sin protes reparerad i Sverige, och några måste få en helt ny protes. De svenska protesteknikerna hade bättre material till sitt förfogande, men finländarna hade mycket mera erfarenhet av produktion av sådana proteser som krigsinvaliderna behövde. Vården av de finländska krigsinvaliderna gav de svenska läkarna värdefull information om krigsskador ifall Sverige skulle dras med i kriget. Samma läkare skötte också svenska värnpliktiga som invalidiserats under befästningsarbeten och under värnplikten.

Åldersspridningen bland dem som utbildades i Sverige motsvarade åldersspridningen bland dem som invalidiserades under kriget. Vad gäller handikappen bland eleverna var den största skillnaden avsaknaden av personer med ögon- och hörselskador, hjärnskador, och sådana som haft tuberkulos. Att arrangera utbildning för dessa grupper i ett främmande land skulle ha varit mycket komplicerat och dyrt. Personer med lindriga arm- och bensskador var däremot en aning överrepresenterade bland dem som utbildades i Sverige. Svenskspråkiga och personer från södra Finland var också överrepresenterade, men det var ett medvetet val av beslutsfattarna. Man ville ha svenskspråkiga som tolkar, och i södra Finland fanns det flest sådana jobb som man i Sverige gav utbildning för.

Ur krigsinvalidernas perspektiv var det viktigaste med yrkesutbildningen att den gav en möjlighet att lära sig ett nytt yrke och att på så sätt kunna återvända till arbetslivet. Man strävade efter att välja kurser så att det skulle vara lätt att hitta jobb i Finland. Spektret av de yrken som erbjöds i Sverige var huvudsakligen det samma som i Finland, alltså yrken inom metallbranschen, maskin- och radioreparation och skogsbranschen. Det fanns också några mer speciella yrken, som t.ex. glasblåsare och tandtekniker, men antalet som utbildades till dem var lågt.

Så länge kriget varade var det inte svårt att hitta jobb, eftersom det rådde skriande brist på arbetskraft. Efter krigsslutet hårdnade konkurrensen om arbetsplatserna. Man har inte regelbundet följt med hur de som utbildades i Sverige anställdes, men 1945 gjorde FRK en enkät, och ställde frågor till en del av de utbildade. Enkäten skickades till 463 män, av vilka 363 (78,4 %) svarade. Av dem hade 241 (66,5 %) fått arbete som motsvarade utbildningen, 71 (19,1 %) i en annan bransch

och 51 (14 %) hade inte fått arbete p.g.a. sjukdom eller annan orsak.⁵⁶ Resultatet kan anses vara gott med tanke på att det bland de arbetslösa fanns personer som led av sjukdom.

Det var de finska myndigheternas ofta uttryckta mål att de som utbildades i Sverige skulle återvända till sina hemtrakter och inte stanna i Helsingfors eller i andra städer i södra Finland. Å andra sidan utbildades en stor del av dem till yrken inom verkstads- och metallindustrin, inom vilka det fanns flest arbetstillfällen i städerna. Det finns inga uppgifter om var männen slutligen bosatte sig, men det är klart att arbetstillfällena lockade dem till städerna. Det var också i övrigt lättare för en invalid att bo i en stad än på landet. Hur många av invaliderna som återvände till Sverige är också en intressant fråga, som det emellertid inte finns någon forskning om. De kände landet och sederna, varför man kan anta att tröskeln att flytta till Sverige var lägre för dem.

Ur det krigsförande Finlands perspektiv var det en kännbar lättnad att kunna skicka invalider till Sverige för utbildning. Att det dessutom till stor del skedde på svenskarnas bekostnad gjorde inte saken sämre. Jaakko J. Ranta-Knuuttila, som har forskat i yrkesutbildningen av krigsinvalider, har räknat ut att sammanlagt 9 800 krigsinvalider fick yrkesutbildning åren 1940–1955. Krigsinvalidernas Brödraförbund var 1941–1947 med om att ordna yrkesutbildning för 2 340 män som invalidiserats under kriget. Enligt en försiktig estimering utbildades 1941–1947 i Sverige åtminstone en fjärdedel av alla krigsinvalider som fick yrkesutbildning under ifrågasatt period.⁵⁷

---

56. Brev från Hjälpkommittén för Finlands invalider till inspektören för krigsinvalidvården 11.5.1945, Yleistä kirjeistöä, Stta, RA, Helsingfors.

57. Honkasalo, *Suomalainen sotainvalidi*, s. 282; Ranta-Knuuttila, *Sotavammaisten huolto Suomessa*, s. 248–249.

MARJA KIVILEHTO

Från *Livet i början av 1800-talet* till *En enda värld*

Historiskt tänkande i finlandssvenska högstadieläroböcker i historia

Man arrangerade mötet mellan kejsarna på en flotte mitt i floden som rinner genom Tilsit. I floden hade man placerat en flotte där kejsarna möttes. Napoleon anlände först till flottan och snart tog han emot Alexander. Kejsarna skakade hand och Alexander bröt isen med att säga: *Jag hatar engelsmännen lika mycket som ni gör.* Efter att ha funderat en stund svarade Napoleon: *I så fall har vi fred.* Efter dessa ord drog sig kejsarna tillbaka till paviljongen som fanns på flottan. De behövde ingen tolk eftersom Alexander talade en flytande franska.¹

I ett försök att krossa Storbritannien slöt Napoleon fred och förbund med Rysslands tsar Alexander I 1807. Mötet mellan de två kejsarna hölls i Tilsit på en flotte på floden Njemen. Ryssland gick med i en handelsblockad, kontinentalblockaden, mot Storbritannien.²

Citaten ovan är tagna från två läroböcker i historia och visar hur samma historiska händelse kan återges på olika sätt. I det första citatet beskrivs själva mötet mellan kejsarna ingående, medan beskrivningen i det andra citatet är av mer allmän natur. Mot bakgrund av olikheterna i citaten kan läsaren fråga sig vilken bild eleverna får av denna historiska händelse, och hur historiska händelser överlag framställs i historieläroböcker. Det är naturligtvis inte enbart läroboken som har betydelse för vilka bilder som förmedlas av historiska händelser, men läroböckerna är viktiga kunskapsförmedlare i historieundervisningen och därför värda att uppmärksammas.

1. Eenariina Hämäläinen, Antti Kohi, Kimmo Päivärinta, Vesa Vihervä & Ira Vihreälehto, *Forum 7 Historia* (Helsingfors 2013), s. 14.
2. Holger Ahlskog, Johanna Bonäs, Sören Sandholm m.fl., *Historia 1800-talet* (Helsingfors 2011), s. 10.

De två böcker som citeras ovan är avsedda för elever i årskurs 7 och används i finlandssvenska³ högstadieskolor. Olikheterna i citaten beror alltså inte på olika målgrupper eller på att böckerna skrivits under olika tidsperioder. I stället är det fråga om val av perspektiv, vilket hänger samman med hur läroboksförfattare och förlagsredaktörer ser på historia och historieundervisning. Tidigare har det kanske inte funnits så stora skillnader mellan finlandssvenska läroböcker i ett visst ämne, eftersom böckerna ofta har producerats av ett och samma förlag, men sedan nya aktörer kommit in på bokmarknaden, ter sig kanske bilden av finlandssvenska läroböcker annorlunda.⁴ Den finlandssvenska läroboksmarknaden är utmanande på många sätt. Det är inte alltid lönsamt att skapa läroböcker från grunden, utan de översätts från finska.⁵ Översättningsprocessen tar tid och gör att böckerna kan vara föråldrade redan när de utkommer. De böcker som inte översätts skrivs med äldre böcker som förlagor och trycks i nya upplagor med endast små ändringar. Allt detta kan leda till att läroböckerna inte uppfyller de kriterier som de borde och till att finlandssvenska elevers inlärninng kan bli lidande.⁶

Trots att den finlandssvenska läroboksmarknaden är liten, har finlandssvenska läroböcker uppmärksammats tämligen flitigt i forskningen, så även läroböcker i historia. Innehållsliga aspekter har tagits upp av bl.a. Niklas Ammert, Janne Holmén och Johanna Björkholm. Ammert har belyst bilden av möten mellan Finland och Sverige i läroböcker från årskurs 5 till gymnasienivå, Holmén har granskat hur den svenska tiden framställs i läroböcker för gymnasiet och Björkholm har

-
3. I mitt resonemang anlägger jag ett språkligt perspektiv och använder *finlandssvensk* som beteckning för 'finländare med svenska som huvudspråk' och *finlandssvenskt* för 'det svenska i Finland'. Se t.ex. Mikael Reuter, *Så här ska det låta. Om finlandssvenska och språkkriktighet* (Helsingfors 2014), s. 197–198.
  4. Förlaget Otava har sedan 2012 svenskspråkig läromedelsproduktion. E-postmeddelande av Magdalena Lindberg, 14.8.2014.
  5. År 2013 deltog 527 671 elever i den grundläggande utbildningen i Finland. Av dessa var 32 676 svenskspråkiga. Se Timo Kumpulainen (toim.), *Koulutuksen tilastollinen vuosikirja 2014. Årsbok för utbildningsstatistik 2014*, Koulutuksen seurantaraportit 2014:10 (Helsinki 2014), s. 213.
  6. Se t.ex. Renata Svedlin, Maj-Len Engelholm, Gunilla Karlberg-Granlund, Sirkku Kupiainen, Rolf Sundqvist, Björn Wallén, Risto Hietala & Ann-Sofie Smeds-Nylund, *Syntesutvärdering av den svenska utbildningen i Finland. Kvalitet och jämlikhet*, Publikationer från Rådet för utbildningsutvärdering 62 (Jyväskylä 2013), s. 38.

betraktat det svenska i Finland i 50 läroböcker från olika årtionden.⁷ I motsats till forskningen om läroböckernas innehåll har däremot språkbruket i finlandssvenska historieläroböcker fått mindre uppmärksamhet. Det som dock har konstaterats om språkbruket i finlandssvenska läroböcker i allmänhet är att läroboksspråket ofta avviker från det gängse. Det kan vara fråga om överhoppade tankeled, stoffträngsel och abstrakt språkbruk. Elever förutsätts dra slutsatser av underförstådd information, förstå uppräknings fakta utan förklaringar samt hantera abstrakta uttryck och svårförståeligt bildspråk. Några av avvikelserna hänger samman med att läroböckerna är översatta, andra inte. Sammantaget ger konstaterandena intryck av att språket i finlandssvenska läroböcker borde uppmärksammas i högre grad än vad som görs i dag.⁸

Forskningen ovan anknyter till det funktionella perspektivet inom läroboksforskningen, som även den här uppsatsen har kopplingar till.⁹ Min avsikt är att anlägga ett funktionellt perspektiv på finlandssvenska läroböcker i historia genom att betrakta hur högstadieläroböcker fungerar som kunskapsförmedlare. Särskild uppmärksamhet fästs på hur läroböckerna beaktar det s.k. historiska tänkandet, som är en av tyngdpunkterna i historieämnet. Mitt material utgörs av fyra historieläroböcker av vilka två är översatta från finska och två är skrivna på svenska. Därtill använder jag övrigt material såsom intervjuer och personliga meddelanden som samlats in under forskningsprocessen.

Innan jag går närmare in på materialet och analysen av materialet gör jag en utveckling om historieämnets syfte. Syftet klarläggs med läroplansgrunderna i historia och reflektioner kring två historiedidaktiska inriktningar.

Syftet med historieämnet

I Finland anges riktlinjerna för historieundervisningen i läroplansgrunderna. För årskurserna 7–9 består läroplansgrunderna av tre helheter:

-
7. Niklas Ammert, 'Gemenskap och ambivalens. Finsk-svenska möten i finlandssvenska läroböcker i historia', *Historisk Tidskrift för Finland (HTF)* 94 (2009:1); Janne Holmén, *Finlands okända historia. Den svenska tiden 1150–1809*, Magma-studie 2 (Helsingfors 2009); Johanna Björkholm, 'Språklöshet eller tomrum? Skolans läroböcker i historia och de svenskspråkiga i Finland', opublicerat manuskript (u.u.).
  8. Monica Äikäs, 'Svårtolkad text', *Språkbruk* 2014:1, s. 24–26; Äikäs, 'Språkgranskning av finlandssvenska läromedel', opublicerat manuskript (u.a.).
  9. Niklas Ammert, 'Om läroböcker och studiet av dem', Niklas Ammert (red.), *Att spegla världen. Läromedelsstudier i teori och praktik* (Lund 2011), s. 25–41.

allmän beskrivning, mål och centrala innehåll. Enligt den allmänna beskrivningen är syftet med historieundervisningen att eleven ska fördjupa sin uppfattning om den historiska kunskapens natur, stärka sin identitet och bli förtrogen med andra kulturer och deras inflytande. Målen är bl.a. att eleven ska lära sig att använda olika källor, kunna jämföra dem och bilda sig en egen åsikt. Eleven ska också förstå att historisk information kan tolkas på olika sätt. För att målen ska uppnås och för att eleven ska få vitsordet 8 krävs bl.a. att eleven kan anföra orsaker till och följder av historiska händelser. Dessa förmågor övas upp med nio temaområden och ett temaområde som innehåller valbara teman. Temaområdena sträcker sig från 1800-talet till nutiden och täcker allt från nationalitetssiden till informationsförmedlingens utveckling.¹⁰

Synpunkterna i läroplansgrunderna står i samklang med de tänkesätt som förekommer inom historiedidaktiken. Spår av *historiemedvetande* och *historiskt tänkande*¹¹ kan skönjas, och man kan ana anknytningar till den tyska respektive den anglosaxiska historiedidaktiken. Den tyska didaktiken präglas av en bred syn på kultur och samhällsanalys, vilket framgår av hur begreppet *historiemedvetande* ska förstås. Historiemedvetande betyder människans förmåga att tänka i olika tidsdimensioner och relatera mellan det förflutna, nuet och framtiden. Tänkande i tidsdimensioner kan ske dels på mikro-, dels på makronivå, d.v.s. att människan förstår sig själv som individ men också som en individ bland andra individer som lever under en viss period.¹²

I motsats till den tyska didaktiken går den anglosaxiska didaktiken ut på att historieämnet uppfattas som ett färdighetsämne, och att

-
10. *Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen 2004*, http://www.opf.fi/lagar_och_anvisningar/laroplans-_och_examensgrunder/grundlaggande_utbildningen (16.2.2015).
  11. Det råder ingen enhetlig uppfattning om vad *historiskt tänkande* eller *kunskap i* eller om *historia* betyder. Se t.ex. Georg G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century with a new epilogue: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge* (Middletown & Connecticut 2005), s. 118–120; Niklas Ammert, *Historia som kunskap. Innehåll, mening och värden i möten med historia* (Lund 2013), s. 13.
  12. Hans Olofsson, *Fatta historia. En explorativ fallstudie om historieundervisning och historiebruk i en högstadiesklass*, Karlstad University Studies 2010:29 (Karlstad 2010), s. 23–26, 30–35; Jessica Jarhall, *En komplex historia. Lärares omformning, undervisningsmönster och strategier i historieundervisning på högstadiet*, Karlstad University Studies 2012:11 (Karlstad 2012), s. 35–37; Mikael Berg, *Historielärares ämnesförståelse. Centrala begrepp i historielärares förståelse av skolämnet historia*, Karlstad University Studies 2014:6 (Karlstad 2014), s. 25.

vikten läggs vid elevaktiviteter. I stället för att elever lär sig ett visst innehåll i en viss ordning betonas uppgifter där eleverna arbetar med källmaterial och med hjälp av källmaterialet skapar historia. Samtidigt lär sig eleverna att tänka och utveckla sitt tänkande från att först uppfatta historiska berättelser som avbildningar av det som skett till att senare se skillnader i historiska berättelser som beroende av de bakomliggande perspektiven och metoderna.¹³ Av vikt är att eleven lär sig ett visst innehåll och tillägnar sig vissa organiserande kunskaper som innehållet kan bearbetas med. Organiserande kunskaper är ofta dolda i historiska resonemang och tar sig uttryck i nyckelbegrepp av typen *evidens*, *empati*, *progression* och *förfall*.¹⁴ Att tänka historiskt innebär sålunda att innehållet ges mening genom resonemang och med hjälp av källor. Konkret går resonemangen ut på att språkliga medel såsom beskrivningar, berättelser, redogörelser, förklaringar och argumentation används.

Trots skillnaderna ovan finns det också sådant som förenar de två riktningarna. Enighet råder bl.a. om vad som är centralt i historieämnet och hur viktigt det är att eleven utvecklar en allt komplexare förståelse av historien och av sig själv.¹⁵ Den tredje aspekten som pekar på likheter är det faktum att det går att kombinera element från båda inriktningarna. Peter Seixas m.fl. har skapat ett pedagogiskt program, enligt vilket historieundervisningen ska bidra till att eleven kan

- 1) förstå varför något har historisk betydelse
- 2) använda primära källor
- 3) identifiera förändring och kontinuitet
- 4) analysera orsak och verkan
- 5) förstå historiska perspektiv
- 6) förstå den etiska dimensionen i historiska tolkningar.¹⁶

---

13. Olofsson, *Fatta historia*, s. 33.

14. Stéphane Lévesque, *Thinking Historically: Educating Students for the Twenty-First Century* (Toronto 2008), s. 29–31; Stéphane Lévesque, 'What It Means to Think Historically', Penney Clark (ed.), *New Possibilities for the Past: Shaping History Education in Canada* (Vancouver & Toronto 2011), s. 116–119; Jarhall, *En komplex historia*, s. 52.

15. Ammert, *Historia som kunskap*, s. 15–16; Berg, *Historielärares ämnesförståelse*, s. 27–28.

16. *The Historical Thinking Project. Promoting critical historical literacy for the 21st century*, <http://historicalthinking.ca/historical-thinking-concept-templates> (16.2.2015).

I det pedagogiska programmet kan avtryck från såväl den tyska som den anglosaxiska traditionen spåras. Den första punkten i Seixas program ansluter sig till *historiemedvetande* och förståelse av varför den historiska kunskapen är viktig. Historien har ett värde i sig oberoende av om och hur den brukas. De fem övriga punkterna anknyter mer till den anglosaxiska traditionen och *historiskt tänkande*, d.v.s. hur man använder och tillämpar historisk kunskap.

Det förefaller som att den anglosaxiska traditionen har större genomslag i Seixas program än den tyska. Samma tendens kan också ses dels i den finländska läroplanen, dels i finländska historielärares utsagor om vilka mål i läroplanen de anser vara viktiga. Enligt en enkätundersökning bland historielärare anser lärarna att förståelse av orsak och verkan är viktigast. Därefter kommer tolkning av historisk kunskap och olika perspektiv i tolkningarna, inhämtande och utnyttjande av historisk kunskap samt förståelse av källkritik och förmåga att tolka källor kritiskt.¹⁷

Av allt att döma är historiskt tänkande ett viktigt element i historieämnet. Hur tänkandet kommer fram i konkreta undervisningssituationer hänger samman med hur historielärare undervisar och vilket slags undervisningsmaterial de använder. Lärare kan närma sig undervisningen mer eller mindre elevcentrerat och använda allt från traditionella läroböcker till biofilmer och historiska romaner.¹⁸ Trots mångsidiga val av material används läroböcker fortfarande flitigt av historielärarna. Enligt en enkätundersökning utnyttjar 88 procent av alla finländska historielärare läroböcker som undervisningsmaterial. Annat material som nämns är det material som lärarna själva producerar (69 procent) och internet (57 procent).¹⁹ En orsak till den flitiga användningen av läroboken kan vara att läroböcker fungerar bättre som riktlinjer för vad som ska undervisas och hur än läroplanen, vars

---

17. Najat Ouakrim-Soivio & Jorma Kuusela, *Historian ja yhteiskuntaopin oppimistulokset perusopetuksen päättövaiheessa 2011*, Koulutuksen seurantaraportit 2012:3 (Helsinki 2012), s. 34.

18. Johan Hansson, *Historieintresse och historieundervisning. Elevers och lärares uppfattningar om historieämnet*, Umeå Studies in History and Education 2 (Umeå 2010), s. 77, 95.

19. Ouakrim-Soivio & Kuusela, *Historian ja yhteiskuntaopin oppimistulokset perusopetuksen päättövaiheessa 2011*, s. 34–35.

mål kan upplevas som abstrakta.²⁰ För lärare har läroboken kanske en annan funktion än för elever som förväntas arbeta med själva lärobokstexterna. I vilket fall som helst förefaller läroböckerna och lärobokstexterna fortfarande spela en viktig roll i historieundervisningen.

Utgångspunkter för en analys av finlandssvenska högstadieläroböcker i historia

Lärobokstexter kan kallas hybridtexter p.g.a. sin mångfacetterade natur. De har kopplingar till populärvetenskapliga texter i och med att de har vetenskapligt underlag, men de är skrivna för en annan publik än för experter inom området.²¹ De har också anknytningar till lättlästa texter eftersom begripligheten i texterna är viktig.²² De består av element, såsom bilder och grafiska framställningar, som eventuellt skapats för en annan kontext. Dessa element kompletterar ofta lästexterna och fungerar som källor.²³

Nästan vad som helst kan fungera som historiska källor, men i läroböcker är det vanligt att bilder och olika typer av texter används som källor.²⁴ I och med att lärobokstexterna inte är vetenskapliga, är det eventuellt viktigare vad källorna ger för information än hurdana de är och hur de hänvisas till. Å andra sidan har åtminstone läroböcker i historia som syfte att introducera eleverna i historiskt tänkande där källor och användningen av källor är viktiga.²⁵ Källor i historieläroböcker har mig veterligen uppmärksammats i ringa omfattning i forskningen. De har tangerats närmast då olika textuella element och övningar i läroböckerna tagits upp.²⁶ Vikten av källor påpekas dock

20. Monica Reichenberg, 'Predicting teachers' choice of teaching and learning materials: A survey study with Swedish teachers', *IARTEM e-Journal* 6 (2014:2), s. 86.

21. Birgita Klepke & Susanne Rydell, *Skriv populärvetenskapligt* (Stockholm 2014), s. 11.

22. Se också Ingegerd Nyström, *Språktips för läromedelsförfattare* (Helsingfors 1998), s. 6; Marianne Peltomaa, *Vår lärobok*, Skrifter utgivna av Svenska folkskolans vänner 176 (Helsingfors 2006), s. 86.

23. Se också Lotta Olvegård, *Herravälde. Är det bara killar eller? Andraspråkläsare möter lärobokstexter i historia för gymnasieskolan*, Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 22 (Göteborg 2014), s. 125

24. För historiska källor i allmänhet se t.ex. Arne Jarrick, 'Källkritiken måste uppdateras för att inte reduceras till kvarleva', *Historisk Tidskrift (HT)* 125 (2005:2), s. 224.

25. Se Timothy Shanahan & Cynthia Shanahan, 'Teaching disciplinary literacy to adolescents: Rethinking content-area literacy', *Harvard Educational Review* 78 (2008:1), s. 50.

26. Se Olvegård, *Herravälde*, s. 44; David Bruce Lavere, 'The quality of pedagogical exercises in U.S. history textbooks', *The Social Studies* 99 (2008:1), s. 5.

såväl i läroplansgrunderna som i lärarhandböcker, vilket har utmynnat i att elevernas användning av historiska källor har uppmärksammats.²⁷

Förutom att lärobokstexter har kopplingar till olika slags texter och består av olika element varierar även framställningsformerna för det verbala språket. Bland de framställningsformer som ofta nämns i samband med läroböcker i historia är tre typer vanliga: berättande, redogörande och argumenterande framställningar.²⁸ Karakteristiskt för berättande framställningar är att fokus ligger på mänskliga aktiviteter och temporalitet. Det är individer som agerar, och aktioner beskrivs med sinnen som kan förnimmas. Språkligt karakteriseras berättande framställningar av kronologisk ordning och temporala sambandsmarkörer. Berättande framställningar kan belysas med följande exempel:

I juli 1807 träffades kejsarna på en flotte mitt i floden som rinner genom Tilsit. Napoleon anlände först och snart kom även Alexander.²⁹

Även i redogörande framställningar återges skeenden och händelser, men inte så att händelseförloppen beskrivs ingående. Det är viktigare att veta *vad* som hände än *hur* det hände. Det är grupper som agerar, och individer som sådana suddas ut. Handlingar blir ting, och upplevelser och mentala aktiviteter samt abstrakta relationer ersätter konkreta aktioner. Språkligt kännetecknas redogörande framställningar av att ramen kan vara temporal, men explicita sambandsmarkörer för tid spelar inte en lika stor roll som i berättande framställningar. Redogörande framställningar kan åskådliggöras med följande exempel:

För att krossa Storbritannien slöt Napoleon fred med Rysslands Alexander I. Mötet mellan de två kejsarna ägde rum i Tilsit och resulterade i att Ryssland gick med i en handelsblockad mot Storbritannien.³⁰

---

27. Se t.ex. Jukka Rantala & Sirkka Ahonen, *Ajan merkit. Historian käyttö ja opetus* (Helsinki 2015), s.152–172; Patrik Johansson, *Att tolka spåren från det förflutna. Innebörder, lärande och meningsskapande av historisk källtolkning på gymnasiet*, licentiatuppsats (Stockholm 2014).

28. I denna studie hänför jag beskrivande framställningsformer till berättande framställningsformer och förklarande framställningsformer till redogörande framställningsformer. Se också Niklas Ammert, 'Ett innehåll förmedlas', Niklas Ammert (red.), *Att spegla världen. Läromedelsstudier i teori och praktik* (Lund 2011), s. 259–275; Olvegård, *Herravälde*, s. 20–22.

29. Konstruerat exempel.

30. Konstruerat exempel.

Såsom i redogörande framställningar är det även i argumenterande framställningar viktigt vad som händer, att det är grupper som agerar och att handlingar blir ting. Utöver detta poängteras syftet med framställningen. Syftet är inte enbart att berätta och beskriva eller att redogöra och förklara utan också att påverka och övertyga. Författaren lyfter fram olika åsikter innan hon eller han kommer till en slutsats. Språkligt utmärks argumenterande framställningar av kausala sambandsmarkörer, vilket framgår av följande exempel:

Det har länge påståtts att Napoleon blev arsenikförgiftad. Nya analyser visar dock att så var inte fallet. För att kunna bekräfta analyserna har italienska forskare undersökt Napoleons hårstrån från olika tidsperioder. I stället för en förgiftning dog Napoleon antagligen av cancer.³¹

Det finns både likheter och skillnader mellan framställningsformerna. Utmärkande för alla framställningsformer är att de hänger nära samman med satsstrukturen. Av bisatserna används t.ex. *att-* och *som-*satser för att beskriva och redogöra, medan satser med *eftersom* och *för att* är till för att argumentera.³² Skillnaderna kan å sin sida relateras till hur man resonerar i historia. Med berättande och redogörande framställningar är det huvudsakliga syftet att förmedla redan befintlig kunskap, medan argumenterande framställningar avser att skapa ny kunskap. I och med att läroböckerna oftast förmedlar redan existerande kunskap, är det naturligt att berättande och redogörande framställningar är vanliga uttrycksformer i läroböckerna. Särskilt gäller detta läroböcker som används i lägre årskurser. Ju högre upp i skolåren eleverna kommer, desto viktigare blir det med argumenterande framställningar.³³ Även graden av abstrakt språkbruk torde öka, vilket hänger samman med behovet av att packa information om händelser i ett enda substantiv, utvidga förklaringar och strukturera resonemang genom att dra samman det som tidigare sagts.³⁴

31. Konstruerat exempel.

32. För vilka slags funktioner olika språkelement har se t.ex. Tor G. Hultman, *Svenska Akademiens språklära* (Stockholm 2003).

33. Caroline Coffin, 'Constructing and giving value to the past: an investigation into secondary school history', Frances Christie & J. R. Martin (eds.), *Genre and Institutions: Social Processes in the Workplace and School*, Open Linguistics Series (London & New York 2005), s. 196–230.

34. Luciana C. de Oliveira, 'Nouns in History. Packaging Information, Expanding Explanations, and Structuring Reasoning', *The History Teacher* 43 (2010:2), s. 193.

Sammantaget kan det sägas att läroböckerna i historia påverkas av historieämnet, ämnets läroplansgrunder och de drag som kännetecknar läroböcker överlag. För lärobokstexternas del innebär detta att texterna med all sannolikhet präglas av olika typer av textinslag. Texterna kan vara skrivna av läroboksförfattare, men de kan också härstamma från övriga källor. Typiskt torde även vara att varierande framställningsformer förekommer.

Fyra finlandssvenska högstadieläroböcker i historia

Efter utvikningen om historieämnets syfte går jag nu in på materialet och analysen av materialet. Jag analyserar som sagt fyra högstadieläroböcker i historia som är avsedda för årskurs 7 och 8. De analyserade läroböckerna är *Forum 7 Historia* och *Forum 8 Historia* samt *Historia 1800-talet* och *Historia 1900-talet*.³⁵

Forum 7 Historia och *Forum 8 Historia* är översättningar från finska och består av åtta respektive sju kapitel med underkapitel. Varje kapitel inleds med en introduktion, ”Studera och öva”, som omfattar fyra sidor. De två första sidorna av introduktionen upptas av någon historisk berättelse eller redogörelse och de två följande sidorna består av källövningar. Syftet med introduktionen är enligt författarna att eleverna ska få pröva sina kunskaper i historia och bekanta sig med innehållet i kapitlet.³⁶

Historia 1800-talet och *Historia 1900-talet* har liknande beståndsdelar. De består av åtta respektive sju kapitel med underkapitel. Varje kapitel inleds med en introduktion som innehåller två textstycken och två bilder samt bildtext. Kapitlen avslutas med källövningar. Utöver introduktionstexten och övningarna innehåller kapitlen i båda böckerna lästexter om de teman som behandlas.

35. *Forum 7 Historia* och *Forum 8 Historia* ingår i Forum-serien från förlaget Otava. Eenariina Hämäläinen, Antti Kohi, Kimmo Päivärinta, Vesa Vihervä & Ira Vihreälehto, [svensk översättning Mats Österback], *Forum 7 Historia (F7)* (Helsingfors 2013); Eenariina Hämäläinen, Antti Kohi, Kimmo Päivärinta, Vesa Vihervä & Ira Vihreälehto, [svensk översättning Barbara Huldén], *Forum 8 Historia (F8)* (Helsingfors 2013). *Historia 1800-talet* och *Historia 1900-talet* ingår i Historia-serien från förlaget Schildts och Söderströms. Holger Ahlskog, Johanna Bonäs, Sören Sandholm m.fl., *Historia 1800-talet (H1800)* (Helsingfors 2011); Holger Ahlskog, Sören Sandholm m.fl., *Historia 1900-talet (H1900)* (Helsingfors 2012).

36. F7, s. 3.

Två av de analyserade läroböckerna i materialet. Foto: Johanna Koivisto.

Enligt läroplansgrunderna i historia är det Finlands historia och världshistorien på 1800- och 1900-talen som tas upp i årskurs 7 och 8.³⁷ Tidsmässigt är de fyra böckerna indelade så att perioden från 1800-talet till 1900-talet tas upp i årskurs 7 och perioden från 1900-talet till i dag behandlas i årskurs 8. Något avvikande är dock i vilket skede första världskriget behandlas i böckerna. I Forum-serien behandlas första världskriget i boken för årskurs 7 och i Historia-serien i boken för årskurs 8. I övrigt följer böckerna teman i läroplansgrunderna.³⁸ Förutom att böckerna temamässigt motsvarar läroplansgrunderna uttrycks kopplingen mellan läroplan och lärobok explicit även i fråga om målen. I förordet till *Forum 7 Historia* står det att ”Forum 7 hjälper dig att utveckla dina kunskaper i historia. Du kommer att börja förstå orsaker och följder och se samband. Du lär dig också hitta och tolka källor”.³⁹

37. *Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen 2004*, s. 222–224.

38. Till exempel handlar *Livet i början av 1800-talet* och *Den nya industriella världen* i *Forum 7 Historia* om temaområdena 1800-talet och nationalitetsidén samt den industriella revolutionen. Motsvarande rubriker i *Historia 1800-talet* är *Napoleon och Europa 1804–1815*, *Politisk oro i Europa* och *Industrialismen och arbetarrörelsen*.

39. *F7*, s. 3.

I förordet till *Forum 8 Historia* står det att ”Forum 8 hjälper dig att utveckla dina kunskaper i historia. Du kommer att börja se flera orsaker, följder och samband tack vare den kunskap du inhämtat redan på sjuan. Du lär dig också hitta och tolka källor”.⁴⁰

I min analys är jag alltså intresserad av hur historiskt tänkande förmedlas i finlandssvenska läroböcker i historia. Konkret vill jag få svar på följande frågor:

- 1) Vilka slags resonemang förekommer i läroböckerna?
- 2) Vilka slags källor används och hur hänvisas de till?

När jag studerar resonemangen i läroböckerna, betraktar jag texternas framställningsformer, satsstruktur och uppbyggnad⁴¹. Då användningen av källor är i fokus, fäster jag uppmärksamhet på vilka slags källor som används och hur de hänvisas till. Dessa fokuseringar hänger samman med läroplansgrunderna i historia. Eleverna ska som bekant lära sig att tänka historiskt, men de ska också stärka sin identitet. Därmed kan det anses vara av intresse att studera om t.ex. källor i läroböckerna valts utifrån den grunden att de stöder elevernas språkliga och kulturella identitet. För finlandssvenska elever torde det vara av vikt att de lär sig förutom genom finska och internationella också svenska och finlandssvenska källor.

I analysen använder jag liknande sidor i alla fyra böcker och inkluderar därför sidorna med introduktion och källövningar i analysen.⁴² Antalet sidor som analyseras blir därmed 116.⁴³ Texterna har analyserats dels stycke för stycke, dels som helheter. Eftersom texterna är mer än summan av sina delar, är det helheten som är avgörande för analysen. Analysen inleds med böckerna i Forum-serien och därefter behandlas böckerna i Historia-serien.

---

40. *F8*, s. 3.

41. Med texternas *uppbyggnad* menar jag vad texterna består av och vilka slags kopplingar det förekommer mellan olika delar i texterna.

42. I Forum-serien ”Studera och öva” och i Historia-serien inledningar till kapitlen och ”Dokumentuppgifter”.

43. När jag studerar användningen av källor, är det närmast sidorna med källövningar som står i fokus. Vissa påpekanden görs dock om användningen av källor även i introduktionstexterna. Då jag studerar resonemangen i läroböckerna, använder jag introduktionstexterna.

Resonemang i de analyserade läroböckerna

Som framgår ovan är berättelser och redogörelser typiska för historieämnet särskilt i lägre årskurser. Därför kan man förvänta sig att även resonemangen i de läroböcker som analyseras bygger på berättande och redogörande framställningsformer. Så är också fallet. I Forumserien förekommer mestadels berättande och redogörande framställningar. Introduktionstexterna fungerar som berättelser, men den kronologiska ordningen är inte den huvudsakliga dispositionsprincipen utan redogörande inslag är vanliga.⁴⁴ Med tanke på satsstrukturen är det typiskt att texterna består av huvudsatser, medan bisatserna spelar en underordnad roll. Karakteristiskt är också att det är *som-* och *att-*bisatser som dominerar bland bisatserna, medan t.ex. *eftersom* och *för att* är i minoritet. Med andra ord är det typiskt för satserna att de beskriver och redogör i stället för att argumentera. Det finns dock några introduktionstexter som avviker från mönstret med *som-/att-*satser såsom texterna ”Flickan som inte ville återvända hem”, ”Barn under brinnande inbördeskrig” och ”Karelen blir krigsskådeplats”.⁴⁵ I de två första fallen har läroboksförfattarna utnyttjat källmaterial och skrivit texterna utifrån det, och i det tredje fallet är introduktionstexten ett utdrag ur en finsk bok som översatts för läroboken.⁴⁶ Källmaterialet eller läroboksförfattarnas respektive översättarens stil har med andra ord kunnat påverka satsstrukturen.

Introduktionstexterna i Forum-serien är ofta uppbyggda så att texterna inleds med en allmän bakgrund eller en tids- och platsangivelse och avslutas med allmänna konstateranden eller specificeringar såsom frågor och citat.⁴⁷ Som exempel på allmän bakgrund och allmänna konstateranden respektive på en tids- och platsangivelse och fråga anges följande utdrag:

44. Introduktionstexterna är inte berättelser i den meningen att de innehåller en början, en mitt och ett slut. Det finns dock drag som är karakteristiska för berättelser, bl.a. huvud- och bipersoner, platser och händelser, varför den berättande framställningsformen kan motiveras. Se också Selander, *Skolans blick och textens röst – om svenskspråkiga läromedel för den finlandssvenska grundskolan i Finland*, s. 92.

45. *F7*, s. 86–87; *F7*, s. 168–169; *F8*, s. 60–61.

46. Användningen av externa källor bekräftas av författarna via förlagsredaktören för den finska upplagan i ett e-postmeddelande av Mari Rakkolainen, 27.8.2014.

47. *F7*, s. 44, s. 168; *F8*, s. 7, s. 33; *F7*, s. 15, s. 71.

Efter andra världskriget hade man delat upp staden Berlin i två delar mellan Östtyskland och Västtyskland. I augusti år 1961 började östtyska myndigheter bygga en mur i Berlin som skiljde de två delarna åt. [...] Muren fanns från år 1961 till år 1989 och under den tiden var det 130 personer som miste sina liv i flyktt försök. Den siste som sköts vid muren i mars år 1989 hette Chris Gueffroy. Muren föll i november samma år.⁴⁸

Napoleons erövring av Europa var i full gång år 1807. De franska trupperna som stred mot ryssarna anlände under ledning av Napoleon till Tilsit. [...] I juli slöt kejsarna ett avtal och nådde samförstånd om fred. Vad hade fått fienderna att samarbeta och vad kom de riktigt överens om?⁴⁹

Ett annat drag som karakteriserar Forum-serien är att författarna vill koppla ihop det specifika med det allmänna. De väljer någon eller några individer och berättar sedan en historia som ska kasta ljus över en tidsperiod och vad som var typiskt för den. Avsikten är med all sannolikhet att levandegöra historien och belysa individernas roll. Huruvida eleverna kopplar ihop det specifika med det allmänna är dock svårt att säga. Ju mindre explicit uttryckta förklaringar av orsaker och följder det ges, desto mer måste eleverna själva skapa samband. I böckerna är sambanden mellan det specifika och det allmänna inte explicit uttryckta, vilket framgår av ett mindre antal förklaringar.

Allt som allt påminner de två böckerna i Forum-serien om varandra: introduktionstexterna är en blandning av underhållning och fakta och kan jämföras med populärvetenskapliga texter. Mellan böckerna finns inga stora skillnader vare sig när det gäller framställningsformer, satsstruktur eller textuppbyggnad förutom att introduktionstexterna i *Forum 7 Historia* är något mer ”splittrade”. Det är svårare att hitta tydliga dispositionsprinciper i *Forum 7 Historia* än i *Forum 8 Historia*.

I motsats till Forum-serien förekommer det inga berättelser i introduktionstexterna i Historia-serien utan texterna fungerar som ingresser till efterföljande avsnitt. Framställningsformen är i huvudsak redogörande. Såsom i Forum-serien präglas satsstrukturen i Historia-serien av att satserna till stor del är huvudsatser, medan bisatserna spelar en underordnad roll. Karakteristiskt är även att det är *som-* och *att-*bisatser som dominerar bland bisatserna med undantag av t.ex. texten ”Finlands efterkrigstida historia”, där *hur-*bisatser förekommer.⁵⁰ Texterna

---

48. *F8*, s. 86–87.

49. *F7*, s. 14–15.

50. *H1900*, s. 189.

i Historia-serien är huvudsakligen av encyklopedisk karaktär: satserna är korta och sammanhang i och mellan satser skapas med hjälp av hänvisningar, överbegrepp och upprepning. Den encyklopediska karaktären förstärks också av förklarande element: verb som *kallas* och *betyder* förekommer. Trots den skenbart enkla satsstrukturen och de förklarande elementen ställer texterna dock krav på elevernas förmåga att göra tolkningar. I vissa stycken är informationstätheten stor och läsprocessen flyter kanske inte heller alltid så smidigt i och med att redogörande och berättande inslag varvas:

Mot slutet av 1800-talet ökade tempot i jakten på kolonier och kolonierna blev allt större. Perioden 1870–1914 brukar kallas imperialismens tid. De europeiska stormakterna Storbritannien, Frankrike, Tyskland, Ryssland och Italien delade upp stora delar av världen mellan sig.⁵¹

Ordet depression betyder lågkonjunktur eller ett tryckt läge inom näringslivet. Efter många goda år under 1920-talet uppstod det i slutet av decenniet en överproduktion, med början i USA, som snabbt ledde till nedläggning av fabriker med åtföljande arbetslöshet. Depressionen spred sig över världen och varade ända till slutet av 1930-talet.⁵²

I exemplen ovan vill läroboksförfattarna introducera begreppen *imperialism* och *depression* samtidigt som de vill berätta om vad som hände under dessa tidsperioder. För eleverna innebär detta att de ska lära sig själva begreppen och också kunna relatera begreppen till tid och plats.

I sin helhet är introduktionstexterna i Historia-serien uppbyggda på samma sätt: de består av två stycken och två bildtexter. Individer tas inte upp förutom då det gäller historiskt viktiga personer. Den s.k. vanliga människan lyser med sin frånvaro. Det förekommer inga stora skillnader mellan de två böckerna i serien.

Då man jämför resonemangen i Forum- och Historia-serien, finner man både likheter och skillnader. Likheterna består i att introduktionstexterna fungerar som inledande kapitel till efterföljande avsnitt och att längden är två sidor. Även den redogörande framställningsformen är en förenande faktor.⁵³ Texterna är inte argumenterande i den bemärkelsen att de uttryckligen presenterar olika alternativ eller argu-

51. *H1800*, s. 161.

52. *H1900*, s. 71.

53. Även de lärobokstexter som Selander undersökt är faktaorienterade. Selander, *Skolans blick och textens röst – om svenskspråkiga läromedel för den finlandssvenska grundskolan i Finland*, s. 91–110.

menterar för något av dem.⁵⁴ Trots dessa likheter överväger dock skillnaderna. För det första finns det mer variation i Forum-serien p.g.a. de berättande inslagen. Forum-serien kännetecknas av att individer lyfts fram och att historiska händelser vävs in i individernas liv. Historiska händelser förklaras inte i lika stor omfattning som i Historia-serien utan läsaren får koppla ihop individens historier med historiska händelser i allmänhet.

Sammantaget kan likheterna i Forum- och Historia-serien relateras till historieläroböcker i övrigt. Det torde vara vanligt att kapitlen i läroböckerna har en inledning och att resonemangen går ut på att redogöra. Skillnaderna hänger med all sannolikhet samman med att introduktionstexterna har olika syften i böckerna. I Forum-serien är syftet med introduktionen att motivera och inspirera i stället för att enbart presentera fakta. Det har legat i läroboksförfattarnas intressen att utnyttja berättelser som uttrycksform för att fånga elevernas uppmärksamhet och införliva sådana element som kan tänkas anknyta till elevernas livsvärld. Med andra ord har den narrativa trenden varit en ledstjärna för författarna.⁵⁵ I förordet till *Historia 1900-talet* står det däremot uttryckligen att introduktionerna är *sammandrag*, vilket betyder att innehållet i hela kapitlet dras samman i förkortad form.⁵⁶

Användning av källor i de analyserade läroböckerna

I de läroböcker som analyseras består källorna mestadels av texter, vilket i och för sig inte är förvånansvärt eftersom texter är vanliga källor i historia.⁵⁷ Sammantaget förekommer följande typer av källor: officiella dokument, tidningar, bilder och specialtext, utsagor, skön- och faktaalitteratur, film och sång samt kombinerade källor.⁵⁸ Användningen av källor är mångsidig både i Forum- och i Historia-serien.

54. Samma resultat har kommit fram i tidigare studier. Läroböcker förefaller presentera kunskap på ett mindre dialogiskt sätt, men i och med högre årskurser ökar graden av variation i uttryckssätten. Se t.ex. Agnes Edling, *Abstraction and authority in textbooks: The textual paths towards specialized language*, Acta universitatis Upsaliensis. Studia Linguistica Upsaliensia 2 (Uppsala 2006), s. 189.

55. Intervju med Mari Rakkolainen, 5.9.2014.

56. *H1900*, s. 3.

57. Jarrick, 'Källkritiken måste uppdateras för att inte reduceras till kvarleva', s. 224.

58. *Bilder* och *specialtext* utgörs av källor som utmärks av sin yttre form. Det kan vara fråga om fotografier, teckningar och olika typer av grafiska framställningar som punktuppställningar. Med *kombinerade källor* menas dels sådana källor som kopplas

Övningssidorna i Forum-serien kännetecknas av att alla de nämnda källtyperna förekommer i någondera av böckerna. Bilder och specialtext är den dominerande källan i *Forum 7 Historia*, och därefter följer kombinerade källor, tidningar och officiella dokument (Tabell 1). Skön- och faktalitteratur samt film och sång anlitas i mindre utsträckning. En närmare granskning visar att bilder och specialtext består av tabeller och diagram samt kartor och affischer. I fråga om kombinerade källor är det vanligt att text och bild kombineras såsom på sida 112, där det finns en utsaga av en österbottning som erinrar sig vad hans eller hennes far berättat om emigranternas liv i Amerika och en bild av hur emigranterna hade det i Amerika. Ett annat sätt att kombinera källor är att koppla samman två texter såsom på sidorna 170–171, där en artikel i *Kotimaa* och en artikel i *Köyhäinhoitolehti* kombineras.

Tabell 1. Antalet olika typer av källor i ”Studera och öva” i *Forum 7 Historia*.

Typ av källa	Antal källor	Antal svenska/ finlandssvenska källor ⁵⁹
Officiella dokument	3	-
Tidningar	4	2
Bilder och specialtext	11	-
Utsagor	1	-
Skön- och faktalitteratur	1	1
Film och sång	1	-
Kombinerade källor	7	1
Sammanlagt	28	4

ihop av övningarna, dels sådana källor som inte explicit är hopkopplade men som kan tolkas höra ihop och vara i samspel därför att de har placerats i närheten av varandra. Andra viktiga principer för indelningen av källor i olika typer är att flera källor i ett ”dokument” (övningarna i *Historia*-serien) betraktas som *en* källa om det inte finns separata övningar till dem och att indelningen i första hand baseras på det som *anges* som källa. Om t.ex. en karikatyr har hämtats ur en faktabok och faktaboken anges explicit som källa, räknas källan som *faktalitteratur*.

59. Enbart sådana källor räknas som svenska respektive finlandssvenska som förekommer på svenska. Om källan också är tillgänglig på andra språk och det inte är säkert vilken av språkversionerna som är originalet betraktas källan inte som svensk respektive finlandssvensk.

Även i *Forum 8 Historia* är bilder och specialtext den dominerande källan följd av kombinerade källor (Tabell 2). En närmare granskning visar att bilder och specialtext består av fotografier och karikatyrer respektive skämttidningar samt kartor och tabeller. I fråga om kombinerade källor är det vanligt att olika texter kombineras såsom på sida 34, där en utsaga av Henry L. Stimson kopplas ihop med ett utdrag ur Winston Churchills dagbok och en artikel i *Hufvudstadsbladet*. Ett annat sätt att kombinera källor är att koppla samman text och bild såsom på sida 9, där det finns en målning av Picasso kombinerad med ett utdrag ur romanen *På västfronten intet nytt*.

Tabell 2. Antalet olika typer av källor i ”*Studera och öva*” i *Forum 8 Historia*.

Typ av källa	Antal källor	Antal svenska/ finlandssvenska källor
Officiella dokument	1	-
Tidningar	2	2
Bilder och specialtext	12	-
Utsagor	1	-
Skön- och faktalitteratur	1	-
Film och sång	-	-
Kombinerade källor	7	2
Sammanlagt	24	4

Då man tittar närmare på vilka källor som omfattas av de olika typerna i *Forum*-serien, finner man både internationella och finska källor. Som exempel på internationella källor kan nämnas en karikatyr över indianernas casinobusiness och en utsaga där en engelsk tjänsteman motiverar erövringen av kolonierna på 1880-talet, två skämttidningar över situationerna i Israel och Palestina och ett utdrag ur *New York Times*.⁶⁰ Till stor del verkar källorna dock vara finska – antagligen av den orsaken att böckerna är översatta från finska.⁶¹

60. *F7*, s. 88; *F7*, s. 72; *F8*, s. 167; *F8*, s. 34.

61. I och för sig är det på sin plats att fråga om denna indelning av källor enligt deras ursprung är relevant. Är t.ex. bilder finlandssvenska om de tagits i Svenskfinland och/eller om fotografen är finlandssvensk? För att ge en ungefärlig bild av om böckerna i materialet avviker från varandra när det gäller möjligheten för eleven att identifiera sig med det egna språket och den egna kulturen använder jag denna indelning, även om den kan ifrågasättas.

Således används t.ex. finska tidningar och utsagor av finskspråkiga som källor.⁶²

I fråga om översättning har målet i Forum-serien varit att i mån av möjlighet byta ut finska källor mot redan existerande svenska och finlandssvenska källor. Redaktörens och översättarnas tanke har varit att ”eleverna i den svenska skolan ska kunna identifiera sig med innehållet, den svenska möjligheten och världen”, men de har också velat visa ”att vi hör till en kultur där majoritetsspråkets bilder och fenomen påverkar vardagen”.⁶³ Att byta ut finska källor mot existerande svenska källor är lättare då det handlar om skriftliga källor såsom tidningar. Muntliga källor kan däremot vålla problem. Som exempel på detta kan nämnas att tidningarna *Uusi Suometar* och *Helsingin Sanomat* har bytts ut mot *Tammerfors Nyheter*, *Ålandstidningen*, *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet*, medan ett tal som Walter Ulbricht hållit har ersatts med en artikel om samma tema.⁶⁴ Förutom att källor har bytts ut har också publicerade översättningar anlitats, såsom då en artikel av Eila Linnanmäki, uppslagsverket *Combi 5: Uppfinningarnas historia* och Bernhard Estlanders biografi över Eugen Schauman tagits som källor.⁶⁵ Trots strävan efter språklig och kulturell anpassning är det svenska respektive det finlandssvenska inslaget dock tämligen marginellt. Av de 28 källor som uppräknats i *Forum 7 Historia* är majoriteten varken svenska eller finlandssvenska.

I vilken mån källorna är finska eller svenska är inte alltid lätt att utrona. Ett karakteristiskt drag för Forum-serien är nämligen att det i flera fall är oklart varifrån källorna härstammar. Såväl tabeller som kartor saknar ofta källhänvisningar. Orsakerna kan vara flera, t.ex. att lärobokstexterna betraktas som populärvetenskapliga texter, där hänvisningarna inte anses vara viktiga. Förlagsredaktören för Forum-serien påpekar: ”Graafit ja kartat eivät yleensä ole tekijänoikeudellista materiaalia, jos ei niitä ole toteutettu hyvin omaperäisesti niin, että teoskynnys ylittyy, siksi niiden kohdalla ei aina ole lähdettä mainittu. Näiden kysymyksiä tilastojen ja karttojen kohdalla en tiedä mistä oppi-

---

62. *F7*, s. 88; *F7*, s. 130; *F8*, s. 63.

63. Intervju med Mats Österback, 28.1.2014; E-postmeddelande av Barbara Huldén, 8.1.2014.

64. *F7*, s. 112; *F7*, s. 131; *F8*, s. 89; *F8*, s. 147; *F8*, s. 88.

65. *F8*, s. 8; *F7*, s. 47; *F7*, s. 130.

kirjailijat ovat tiedot koonneet.”⁶⁶ Med andra ord betraktas grafiska framställningar och kartor inte som upphovsrättsligt skyddat material som behöver förses med källhänvisningar, i motsats till fotografier vilkas källor räknas upp i slutet av boken. En annan faktor som påverkar om källhänvisningarna anges eller inte är källans *betydelse*. Enligt förlagsredaktören har man inte följt den principen att alla källor ska redovisas noggrant om källans ursprung inte förmedlar någon viktig information eller om källan inte är betydelsefull för övningen.⁶⁷ Ett exempel på hur källan viktas är två karikatyrer där den ena har källhänvisningar och den andra inte.⁶⁸ I det första fallet är det fråga om en karikatyr av Kari Suomalainen som utkommit i *Suomen Kuvalehti* och i det andra fallet en engelsk karikatyr.

Avsaknaden av källhänvisningar kommer fram förutom på övningsidorna också i introduktionstexterna i Forum-serien. Texttypen på dessa sidor säger något om källan, men många gånger uppstår frågan huruvida de personer som beskrivs – om de inte är historiskt kända – överhuvudtaget har existerat eller om det är författarna som har hittat på personerna och skapat en berättelse kring dem. I vissa fall avslöjar texten att personerna har verklighetsförankring såsom i ”Barn under brinnande inbördeskrig”, där tidningen *Huoltaja* hänvisas till eller i ”Den lilla pojken i Hiroshima”, där det hänvisas till ett foto som pekar på att personen har verklighetsbakgrund.⁶⁹ I några andra fall förblir det oklart vilka personer som har existerat och vilka inte. Som exempel på ett sådant fall kan anges en text som handlar om en palestinsk och en israelisk 16-åring.⁷⁰

I likhet med Forum-serien är användningen av källor i Historia-serien mångsidig. Sidorna med källövningar kännetecknas av att alla av de nämnda typerna förekommer, även om samma källor används i olika övningar. Som framgår av Tabell 3 är bilder och specialtext den dominerande källan i *Historia 1800-talet* följt av skön- och fakta-

---

66. ”Grafiska figurer och kartor är vanligtvis inte upphovsrättsligt skyddat material. De förses inte alltid med källor om de inte når upp till s.k. verkshöjd, vilket betyder att man har skapat dem på ett särskilt originellt sätt. Vad gäller den statistik och de kartor som du frågade efter vet jag inte var läroboksförfattarna har tagit informationen ifrån.” E-postmeddelande av Mari Rakkolainen, 11.8.2014; översatt av författaren.

67. Intervju med Mari Rakkolainen, 5.9.2014.

68. F7, s. 88; F8, s. 63.

69. F7, s. 168–169; F8, s. 32–33.

70. F8, s. 164–165.

litteratur samt kombinerade källor. Officiella dokument och tidningar anlitas i mindre utsträckning. En närmare granskning av källorna visar att bilder och specialtext består bl.a. av målningar, teckningar och tabeller. I fråga om kombinerade källor är det vanligt att text och bild kombineras såsom på sida 62, där det finns ett utdrag ur en annan lärobok och en teckning av gruvarbetarnas arbete. Ett annat sätt att kombinera källor är att koppla samman två texter såsom på sida 159, där en utsaga av Nikolaj Bobrikov kombinerats med en dikt av Arvid Mörne. De kombinerade källorna i Historia-serien påminner därmed om de kombinerade källorna i Forum-serien.

Tabell 3. Antalet olika typer av källor i ”Dokumentuppgifter” i Historia 1800-talet.

Typ av källa	Antal källor	Antal svenska/ finlandssvenska källor
Officiella dokument	2	-
Tidningar	2	2
Bilder och specialtext	9	3
Utsagor	3	1
Skön- och faktalitteratur	7	6
Film och sång	1	-
Kombinerade källor	5	4
Sammanlagt	29	16

Källorna är i huvudsak noggrant angivna, men vissa avvikelser förekommer. Det är någorlunda lätt att leta fram lagen om grundläggande utbildning även om exakta källor inte anges, men det är lite svårare att komma fram till den svenska versionen av konventionen om barnets rättigheter.⁷¹ Dessutom behandlas olika typer av bilder på olika sätt. När det gäller målningar anges uppgifter om konstnären, medan fotografierna saknar fotografens namn.⁷² Utelämningen väcker frågan om målare, fotografer och illustratörer har olika status som upphovsmän eller om fotografer och illustratörer är okända och därför behandlas olika i fråga om källhänvisningarna. Anmärkningsvärt är dock att sam-

71. *H1800*, s. 96–97.

72. *H1800*, s. 24; *H1800*, s. 41.

ma typ av bild inte alltid behandlas lika. Ibland förses fotografierna med uppgifter om när fotografiet tagits, ibland inte.⁷³

I *Historia 1900-talet* är kombinerade källor den dominerande källan följd av bilder och specialtext, skön- och faktalitteratur samt officiella dokument, vilket framgår av Tabell 4. Bilder och specialtext består av fotografier, kartor och tabeller, men även affischer och karikatyrer förekommer. I fråga om kombinerade källor är det vanligt att olika texter eller text och bild kombineras. Även kombinationer av bilder förekommer såsom på sida 230, där det finns ett fotografi av Urho Kekkonen och Nikita Chrusjtjov kombinerat med en skämtteckning.

Tabell 4. Antalet olika typer av källor i ”Dokumentuppgifter” i *Historia 1900-talet*.

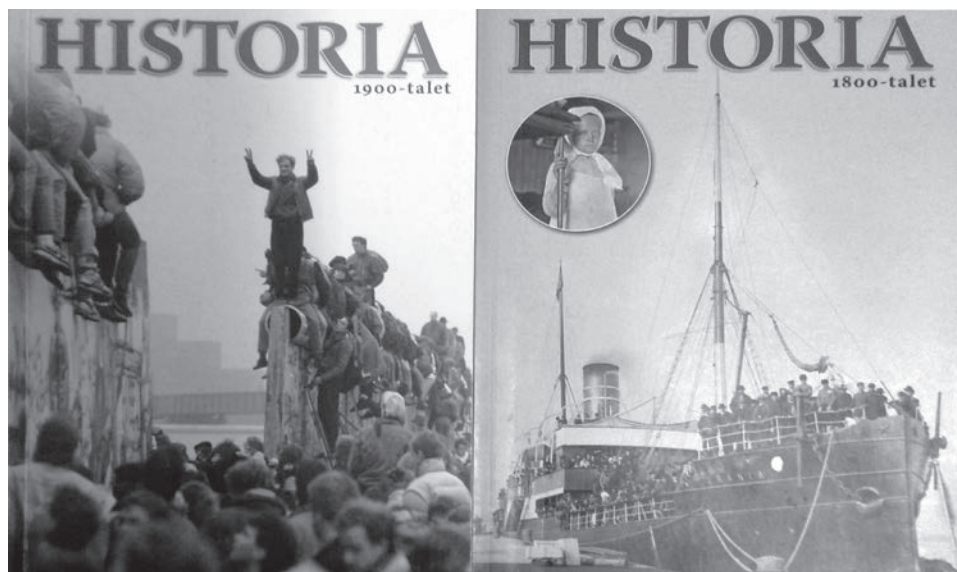
Typ av källa	Antal källor	Svenska/ finlandssvenska källor
Officiella dokument	4	-
Tidningar	3	3
Bilder och specialtext	8	1
Utsagor	2	-
Skön- och faktalitteratur	5	3
Film och sång	-	-
Kombinerade källor	14	8
Sammanlagt	36	15

I *Historia 1900-talet* anlitas uppslagsverk och faktaböcker i större omfattning än i *Historia 1800-talet*. Bland annat förekommer *Bra böckers världshistoria*, *Befrielsekampen i Afrika* och *Det röda imperiet* som källor.⁷⁴ Såsom i *Historia 1800-talet* varierar dock noggrannheten i källhänvisningarna. Ibland nämns bara författaren men inte boken, ibland både författaren och boken och ibland t.o.m. översättaren, vilket väcker frågan om böckerna i fråga har olika värde som källor eller om orsaken hänger samman med att lärobokens layout kräver olika typer av hantering av källhänvisningarna.⁷⁵ Variationen gäller dock inte bara böcker utan även tidningar och bilder. Dagstidningarna namnges ofta,

73. *H1800*, s. 130; *H1800*, s. 41.

74. *H1900*, s. 94; *H1900*, s. 270; *H1900*, s. 95.

75. *H1900*, s. 34; *H1900*, s. 34; *H1900*, s. 95.

Två av de analyserade läroböckerna i materialet. Foto: Johanna Koivisto.

men inte alltid, medan bilderna behandlas olika beroende på vad det är för en bild.⁷⁶ Karikatyrer och skämtteckningar förses med tecknarens namn, till tabeller fogas källhänvisningar och fotografier förses med uppgifter om vilket år fotografiet tagits.⁷⁷ Ibland anges varifrån fotografiet hämtats, ibland inte.⁷⁸

Eftersom bilder och specialtext utgör viktiga källor i Historia-serien är det skäl att reflektera över de källhänvisningar som anges om bilder och specialtext även i samband med introduktionstexterna. I båda böckerna varierar källhänvisningarna dels beroende på vilken typ av bilder och specialtext det är fråga om, dels utan någon klar orsak. Till exempel hanteras målningar på så sätt att konstnärens namn anges och oftast också årtalet för målningen. För fotografier anges tid och plats, men inte fotografens namn. Affischerna förses ibland med tecknarens namn, ibland inte.⁷⁹ Tid och plats saknas. Samma fråga uppstår

76. *H1900*, s. 68.

77. *H1900*, s. 186–187; *H1900*, s. 142; *H1900*, s. 230; *H1900*, s. 231; *H1900*, s. 94–95; *H1900*, s. 143; *H1900*, s. 187.

78. *H1900*, s. 143; *H1900*, s. 187.

79. *H1900*, s. 34; *H1800*, s. 63.

som tidigare, dvs. om olika typer av bilder har olika värde som källa. En annan fråga är också om bilderna har olika värde som konst. Målningar kan tänkas vara ”konst med hög prestige”, där det är viktigt att veta vem som har gjort målningen, medan fotografier och affischer är ”konst med låg prestige”, där upphovsmannen inte är så viktig. Även om bilderna utgör viktiga källor i historia, behandlas de kanske inte med samma noggrannhet som övriga källor.⁸⁰

Källorna i Historia-serien är både internationella och finländska. Som exempel på internationella källor kan anges FN:s konvention om barnets rättigheter och en skrift av Cecil Rhodes samt ett utdrag ur John F. Kennedys tal och två propagandaaffischer, av vilka den ena är brittisk och den andra amerikansk.⁸¹ I *Historia 1800-talet* används svenska läroböcker i historia, fotografier tagna i Svenskfinland, svensk och finlandssvensk skönlitteratur samt finlandssvenska utsagor. I *Historia 1900-talet* anlitas finlandssvenska dagstidningar, finlandssvensk fakta- och skönlitteratur samt finlandssvenska och nordiska karikatyrer. Att Historia-serien har getts ut av det finlandssvenska förlaget Schildts och Söderströms har kanske påverkat källornas ursprung.⁸²

Då man jämför användningen av källor i Forum- och Historia-serien, uppdrags både likheter och skillnader. Likheterna består i att bilder och specialtext är bland de två viktigaste källtyperna oberoende av årskurs och att fotografierna verkar vara viktigare källor i böckerna för årskurs 8 än för årskurs 7. Bildernas dominerande roll och andelen fotografier i högre årskurser är i och för sig inte någon överraskning eftersom bilderna har sin givna plats i läroböckerna och eftersom tidigare forskning kommit fram till att olika typer av bilder är typiska i läroböcker avsedda för olika årskurser.⁸³ I läroböckerna avser bilderna att åskådliggöra och underlätta förståelsen samt fånga uppmärksamhet och väcka känslor; de har med andra ord både informativa och

80. Jfr också Eva Blomberg, 'Sätt att se', *HT* 125 (2005:2), s. 265–266.

81. *H1800*, s. 97; *H1800*, s. 198; *H1900*, s. 187; *H1900*, s. 34.

82. Å andra sidan kan det finnas flera orsaker till valet av materialet. I tidigare forskning har det nämligen kommit fram att det finns skillnader i hur mycket det finlandssvenska görs explicit i läroböckerna, även om böckerna i fråga har producerats av ett finlandssvenskt förlag. Se t.ex. Ann-Charlotte Fröberg, 'Finlandssvenska inslag i två läroböcker i modersmål och litteratur', Anna Slotte-Lüttge & Ria Heilä-Ylikallio (red.), *Pippi på läromedel*, Publikation från pedagogiska fakulteten vid Åbo Akademi nr 24 (Vasa 2013), s. 46.

83. Rune Pettersson, *Bilder i läromedel* (Tullinge 2008), s. 78–80.

emotiva syften.⁸⁴ Ett tecken på att emotiva syften kanske är viktigare i Forum- och Historia-böckerna är hur man hänvisar till bilderna. Det verkar inte alltid vara viktigt vem som har skapat bilden, och när och hur den har kommit till. Om så är fallet, kan man inte heller förvänta sig att eleverna förhåller sig till bilder på samma sätt som till texter som källor. Då kan man också fråga sig om eleverna uppnår läroplanens krav på att kunna ”läsa och tolka källmaterial av olika slag” samt kunna ”besvara frågor om det förflutna med hjälp av information ur olika källor”.⁸⁵

En annan likhet mellan Forum- och Historia-serien är andelen kombinerade källor. I båda serierna är kombinerade källor bland de två viktigaste källtyperna, i Historia-serien t.o.m. den viktigaste källtypen i årskurs 8. Att kombinerade källor används i så stor omfattning hänger med all sannolikhet ihop med att eleven enligt läroplanen ”ska kunna lära sig att använda olika källor, jämföra dem och utifrån dem bilda sig en egen motiverad åsikt”.⁸⁶ Att olika källor används är en förutsättning för integrering av kunskap, men därtill behövs en analys av vad det är för källor som anlitas. Därför är det också viktigt med källhänvisningarna. I annat fall blir kanske innehållet i källan tydligt, men inte kontexten, d.v.s. vem som har skapat källan, när och var. Då krävs det initiativförmåga och självständig informationssökning från elevernas sida för att de ska kunna ta fram dessa fakta. Om eleverna uppmuntras att ta reda på källor och fundera på sammanhangen, vållar avsaknaden av källhänvisningarna inte problem. Enligt tidigare forskning finns det dock tecken på att eleverna inte får den uppmuntran som behövs, utan aktiviteterna i undervisningen syftar till att producera kunskap.⁸⁷

Förutom likheterna finns det också skillnader mellan serierna. För det första verkar Historia-serien bygga på elevernas kunskapsavancemang mellan årskurserna 7 och 8. Antalet källor och typer av olika källor ökar från årskurs 7 till årskurs 8. I Forum-serien syns däremot inte en liknande tendens. För det andra använder sig serierna av olika slags källor. I Historia-serien är det finlandssvenska och det svenska

---

84. Pettersson, *Bilder i läromedel*, s. 41–42.

85. *Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen 2004*, s. 223–224.

86. *Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen 2004*, s. 222.

87. Edling, *Abstraction and authority in textbooks*, s. 189.

inslaget större: fotografier och tidningar härstammar från Svenskfinland, och svensk skön- och faktalitteratur förekommer som källor. I Forum-serien är motsvarande källor ofta finska eller internationella. För det tredje finns det skillnader i hur övriga läroböcker i historia används som källor. I Historia-serien anges bl.a. Lars Hildingsons *Levande historia* och *Ur folkens liv* som källor. I Forum-serien nämns inte övriga läroböcker explicit, vilket inte betyder att de inte använts. För det fjärde skiljer sig serierna i hur noggrant källhänvisningarna anges. I Historia-serien är källhänvisningarna i genomsnitt noggrannare än i Forum-serien.

Avslutande diskussion

Som framgår ovan är historiskt tänkande viktigt i historieämnet: vikten av historiska resonemang och användningen av källor framhävs såväl i läroplanen som i historiedidaktiken. Typiskt för resonemangen är att det förekommer variation i fråga om framställningsform, textstruktur och textupbyggnad. Framställningarna kan vara berättande, redogörande och argumenterande. Berättande framställningar träder i förgrunden då det är viktigt att framhäva mänskliga aktiviteter och tidsaspekter, medan redogörande framställningar poängterar vikten av vad mänskliga aktiviteter har lett till. Argumenterande framställningar fokuserar slutligen på jämförelser och slutsatser. Satsstrukturen varierar från konstaterande huvudsatser till redogörande och argumenterande bisatser, och textupbyggnaden präglas av växelverkan mellan det allmänna och specifika. I fråga om användningen av källor kan konstateras att källkritik och värdering av källor av hävd är centrala i historiska sammanhang. Ju mer vetenskapliga sammanhangen är, desto viktigare är det med källor och värdering av dem.

Resonemangen i de analyserade läroböckerna bygger till övervägande del på redogörande framställningar med berättande inslag.⁸⁸ Denna iakttagelse avspeglas också i satsstrukturen och textupbyggnaden. Att redogörande framställningar dominerar kan bidra till att eleverna tar de fakta som presenteras som absoluta sanningar och glömmar bort historiens natur, d.v.s. att historia inte är detsamma som det förflutna

---

88. Se också Vanja Lozic, ”En ström av Sveriges bästa blod rann bort”. Representationer av svensk emigration i historieläroböcker”, Lars Berggren, Klas-Göran Karlsson & Charlotte Tornbjör (red.), *Möten med historiens mångfald* (Lund 2010), s. 173–184.

utan en *konstruktion* av det förflutna som är avhängig av den som skapat konstruktionen. En annan nackdel med dessa framställningsformer är att om berättande och redogörande inslag kombineras utan att syftet blir klart, finns det en risk att eleverna har svårt att tillägna sig lärobokstextens innehåll eftersom de inte vet om det viktiga är händelseförloppet eller slutresultatet. En tredje aspekt är att dessa texter inte riktigt fungerar som modelltexter för historiska resonemang, särskilt om undervisningens mål i läroplansgrunderna tas i beaktande. Lärobokstexterna torde vara några av de viktigaste texter som eleverna läser i samband med historieundervisningen. Om texterna inte erbjuder alternativa tolkningsmöjligheter, får eleverna inte det stöd som de behöver för sina historiska resonemang.

Källanvändningen i de analyserade läroböckerna präglas av variation. Detta gäller dels vilka slags källor som används, dels hur man hänvisar till källorna. I och med att lärobokstexterna är mer populärvetenskapliga än vetenskapliga, är det naturligt att bilder och övriga läroböcker används som källor. Det är också förstaeligt att lärobokstexterna inte förses med lika noggranna källhänvisningar som vetenskapliga texter. Som motargument kan dock påpekas att lärobokstexterna fungerar som modelltexter för historiska resonemang. I det hänseendet kan avsaknaden av källor eller bristfälliga källhänvisningar ge en bild av att de fakta som presenteras är absoluta sanningar som inte kan ifrågasättas. Om källorna är svåra eller omöjliga att spåra kan det också väcka tankar hos historieläraren om vilka källor som har använts och hur pålitliga de är. Om det saknas källhänvisningar kan läraren inte heller få fram någon bakgrundsinformation. Med andra ord minskar lärobokens trovärdighet som uppslagsbok och källa, trots vetenskapen om att läroboken genomgått flera kontroller från förlagets sida.

För att förstå varför de analyserade läroböckerna ter sig såsom de gör är det viktigt att ta i beaktande hur böckerna har skapats. När läroböckerna skapas från grunden, är det lättare att utforma dem enligt kraven i läroplanen. Är det däremot fråga om översatta läroböcker, såsom det är i två av böckerna i materialet, är möjligheterna mer begränsade. De som har skrivit läroboken har upphovsrätt till den, och måste därför rådfrågas om innehållet ska ändras. Gäller ändringarna byte av sådana element som hämtats från andra källor, krävs det tid och arbete dels för att söka upp motsvarande element, dels för att reda ut eventuella upphovsrättsliga frågor. Även bokens layout är en

del av anpassningsproblematiken. Den tas ofta från den finskspråkiga versionen, men ska gärna passa också den svenskspråkiga boken. Om stora ändringar görs, måste layouten vara en annan än i förlagan, vilket orsakar extrakostnader för förlaget. Med andra ord är det många faktorer som påverkar översatta läroböckers innehåll och utformning.⁸⁹

Av vikt är också att läroböckerna representerar en tradition präglad av förväntningar från både lärare och elever.⁹⁰ Alla aktörer har en uppfattning om hur läroboken ska vara, och det kan vara svårt att rubba den bilden. Om man erbjuder alternativa angreppssätt, kan det hända att lärare och elever inte accepterar dem utan vill ha en lärobok som de är vana vid. Därtill kommer sinsemellan motstridiga önskemål om innehållet och uppläggnen. Å ena sidan borde läroboken fungera som modelltext och ge exempel på hur historiska resonemang förs och på att alternativa tolkningar är möjliga, å andra sidan borde boken tillföra de faktakunskaper som efterfrågas i läroplansgrunderna och erbjuda stoff till identitetsbyggande. Om alternativa tolkningar ges och mer stoff tillförs, blir böckerna tjocka och överskådliga. Även eleverna kan bli lidande av en sådan lösning. Förmågan att relatera och dra slutsatser är inte medfödd utan kräver träning. Har eleverna ännu inte denna förmåga, förvillas de bara av de många perspektiven.⁹¹

Avslutningsvis är det skäl att vända blicken mot historieämnet och användningen av läroboken i historieundervisningen. Lärobokens roll i undervisningen är som bekant ytterst avhängig av hur boken används och i vilket syfte. Av tidigare forskning framgår att det råder motsättningar och dilemman i lärares attityder till läroboken.⁹² Lärarna tar läroboken för given, men använder den inte aktivt under lektionerna.⁹³

---

89. E-postmeddelande av Barbara Huldén, 8.1.2014; intervju med Mats Österback, 28.1.2014; intervju med Mari Rakkolainen, 5.9.2014.

90. Se också Klas-Göran Karlsson, 'Läroboken och makten – ett nära förhållande', Niklas Ammert (red.), *Att spegla världen. Läromedelsstudier i teori och praktik* (Lund 2011), s. 49–50.

91. Se också Karlsson, 'Läroboken och makten – ett nära förhållande', s. 45.

92. Annie Olsson, *Läroboken i historieundervisningen. En fallstudie med fokus på elever, lärare och läroboksförfattare*, Licentiatavhandlingar från Forskarskolan Historiska medier nr 7 (Umeå/Falun 2014), s. 5–6.

93. Anna-Lena Lilliestam, *Aktör och struktur i historieundervisning. Om utveckling av elevers historiska resonering*, Gothenburg Studies in Educational Sciences 345 (Göteborg 2013), s. 111.

Om läraren förväntar sig att eleverna läser läroboken självständigt och inte handleder eleverna i deras läsning, får det konsekvenser. Eleverna har kanske inte den förmåga som de behöver för att arbeta med läroboken på egen hand. De kan sakna strategier för läsningen: de läser för att hitta ”rätt” svar eller lär sig innehållet utantill, men reflekterar inte över vilka slags funktioner de olika framställningsformerna har och vad som är syftet med hela lärobokstexten. Även användningen av läroboken som källa kan upplevas som alltför utmanande. Med andra ord blir inläringen lidande om läroboken inte hanteras på samma sätt som övrigt undervisningsmaterial utan betraktas som ett måste, som man egentligen inte vet vad man ska göra med. I detta hänseende har läraren nyckelrollen – det gäller att ta fasta på de möjligheter som läroboken ger när det gäller att tänka historiskt och göra eleverna medvetna om dem.

GRANSKNINGAR

Fria och ofria svenskar i Nordafrika

Joachim Östlund, *Saltets pris. Svenska slavar i Nordafrika och handeln i Medelhavet 1650–1770*, 396 s., ill., Lund 2014.

JOACHIM ÖSTLUND DISPUTERADE vid Lunds universitet år 2007 med avhandlingen *Lyckolandet. Maktens legitimering i officiell retorik från stormaktstiden till demokratis genombrott*, i vilken han studerar böndagsplakat som en källa till statens legitimering av sin makt under åren 1660–1919. Trots att både valet av material och forskningsfrågorna är avsevärt annorlunda i Östlunds senaste monografi, kan det konstateras att samma intressesfär och analytiska grepp är närvarande också i *Saltets pris*. Östlund har i sin tidigare forskning lagt fokus på maktstrukturer och idékonstruktioner, vilket även är fallet då han presenterar svenska slavar, konsulter, sjökaptener och anhöriga som på olika sätt stod i växelverkan med ett Nordafrika som samtidigt uppfattades som barbariskt och upplyst, brutalt och fascinerande. Genom de arkivkällor som Östlund har använt sig av i *Saltets pris* blir det uppenbart att svenska undersåtar inte endast blev offer för Medelhavsområdets olika men sammankopplade slavsystem, utan att flera av dem även drog nytta av dessa system eller rentav var beroende av dem.

Undersökningen bottenar i en period då Sveriges handelsintressen, huvudsakligen saltimporten från Portugal, drev staten till att uppmuntra svensk sjöhandel för att undvika dyra transportkostnader. Det faktum att svenska handelsfartyg rörde sig söderut innebar att de även utsattes för kapare från de tre osmanska lydstaterna Alger, Tunis och Tripoli samt sultanatet Marocko, kollektivt kallade Barbareskstaterna. Då det upptäcktes att svenska sjömän hamnat i fångenskap och slaveri i dessa stater skred de svenska myndigheterna till verket för att få till stånd en balans mellan tryggheten av de egna undersåtarnas frihet och säkerhet å den ena sidan och vårdandet av statens utrikespolitiska och fiskala intressen å den andra. Genom att undersöka ett mångfacetterat arkivmaterial bestående av konsulära rapporter, brev, böndagsplakat, tidningar, fredsavtal, journaler och reseskildringar m.m. vill Östlund beskriva inte endast slaveriets förhållanden och förutsättningar och den svenska utrikespolitiska strategin

gentemot de Nordafrikanska staterna, utan även den bild av Nordafrika som skapades och återskapades i olika sammanhang. Aktiviteten för att friköpa och beskydda svenska sjömän var inte endast koncentrerad till maktens högsäten i Sverige, utan även kollektinsamlingar påbörjade av anhöriga till de tillfångatagna har lämnat spår efter sig i arkiven. Friköpan-det av svenska slavar genomfördes delvis med hjälp av svenska konsulter i Medelhavsområdet, oftast män med erfarenhet av och goda kontakter i området, och delvis genom att förpliktiga andra europeiska stater att friköpa svenska undersåtar som tillfångatagits medan de tjänstgjort under främmande flagg. De svenska konsulerna fungerade inte som isolerade individer eller endast som språkrör för sina nationer, utan de stod också i växelverkan med konsulter från andra stater och kunde tävla med dem om de lokala eliternas gunst.

Historiska institutionen vid Lunds universitet har sedan 2009 varit ett centrum för forskning om Sveriges tidigmoderna kontakter med det Osmanska riket och dess lydstater. *Saltets pris* är sannolikt det tyngsta bidraget som hittills kommit ur detta engagemang, och monografin fungerar väl som en introduktion både till forskningsläget och till det arkivmaterial som behandlas. Själva forskningsfältet gällande de svenska kontakterna med Nordafrika var länge mer eller mindre stillastående. År 2004 utkom Leos Müllers handelshistoriska studie *Consuls, Corsairs, and Commerce: The Swedish Consular Service and Long-distance Shipping, 1720–1815*, men innan det var det enda översiktsverket amiralen Johan Henrik Kreügers bok *Sveriges förhållanden till Barbaresk Staterna i Afrika* som publicerades år 1856 och som helt saknar källhänvisningar. Det är alltså på tiden att källmaterialet undersöks med ett kritiskt öga och beskrivs med tanke på kommande forskningsansatser. Östlund själv har tidigare undersökt både den svenska statens internationella strategier för friköpan-det av sina undersåtar från slaveri och de svenska slavarnas sätt att gestalta sina upplevelser i fångenskapsberättelser. Gustaf Fryksén, även han verksam vid Lunds universitet, har parallellt med Östlunds undersökning studerat de svenska konsulerna i Nordafrika och i synnerhet de nätverk som konsulerna bildade och använde sig av. Fryksén har i sin forskning flyttat fokus från konsulerna som statens representanter och tjänare till konsulerna som nyttsökande individer och kollektiv. Östlunds framställning av den svenska statsmaktens arm i Nordafrika i form av konsulatsväsendet är inte utan nyansering, men i huvudsak presenteras konsulerna i *Saltets pris* som delar av ett friköpningssystem. Detta är förstäeligt med tanke på att undersökningen trots allt kretsar kring de svenska slavarna, men maktrelationen mellan konsulter och slavar kunde gärna ha studerats närmare. Ett intressant exempel är ett brev från konsulatssekreteraren Erik Brander i vilket det framkommer att de svenska konsulerna tidvis kunde hyra

kristna slavar av de lokala makthavarna för att ge dem anställning som arbetskraft på konsulatet.

Analysen i monografin vilar på tre grundläggande teman: maktkampen och maktbalansen mellan Sverige och Barbareskstaterna, friköpningsprocesserna ur ett aktör-nätverksperspektiv samt den svenska synen på Nordafrika och nordafrikanerna som ”de Andra” i postmodern bemärkelse. Återkommande teman i samtliga delar av analysen är den svenska statens förändringsprocess från stormaktstiden till frihetstiden och Sveriges roll som en av flera europeiska stater som interagerade med det Osmanska riket och dess lydstater. I de två första delarna, ”Slavarnas stad” och ”Att förhandla med Nordafrika”, beskriver Östlund de första kända fallen av svenskt slaveri i Nordafrika och de befintliga källorna om dem fram till Sveriges fredsavtal med Alger år 1729. I de följande kapitlen, ”Slavkollektorer i Sverige” och ”Konsulerna i Nordafrika”, ligger fokus på de metoder och strategier som togs i bruk både i Sverige och i Nordafrika för att förhindra att svenska undersåtar förslavades och för att friköpa dem då de tillfångatogs. I det sista kapitlet med rubriken ”Nordafrika i vetenskapens och äventyrsberättelsernas värld” undersöks vetenskapliga och populära synpunkter på Nordafrika som ett försök till att skönja tidsandan och de associationer som Nordafrika väckte hos samtida svenska undersåtar. I samtliga delar av analysen ger Östlund mycket stort utrymme åt de källor han använder, vilket är symptomatiskt med tanke på att monografin samtidigt är en vetenskaplig studie och en kartläggning av det arkivmaterial som hittills har uppdagats gällande svenska slavar och deras friköpningsprocesser.

Det mest nydanande och slående resultatet av undersökningen är upptäckten av den svenska statens delaktighet i den transsahariska slavhandeln som försåg det Osmanska rikets östligare delar med afrikanska slavar. Östlund visar genom undersökning av arkivkällor från det svenska konsulatet i Tripoli att sju svenska fartyg avgick från Tripoli 1743–1759 med slavar som en del av sin last. Östlund är noga med att betona att denna delaktighet i slavhandeln inte kan bortförklaras som en tjänst som de osmanska myndigheterna skulle ha avkrävt konsulerna eller sjökaptenerna: av allt att döma har fraktandet av slavar snarast setts som en extra inkomstkälla. Denna accepterande inställning till den slavhandel med afrikaner som pågick över Medelhavet långt in på 1800-talet reflekteras även i statliga utlåtanden om svenska slavars friköpande eller hemkomst, där ”turken” sällan speciellt kraftigt utmålas som en hotfull fiende eller en motpol till det svenska och det kristna: de hemkommande, frigivna undersåtarna skulle helst återintegreras så snabbt som möjligt för att minska risken för att Sverige skulle ses som oförmöget att skydda deras liv och identitet. Även de vetenskapliga texter som publicerades under 1700-talet var mestadels positivt eller neutralt inställda till de osmanska

lydstaterna och deras slavsystem, något som är viktigt att poängtera med tanke på den omvändning som skedde i den akademiska litteraturens syn på den islamiska världen under 1800-talet och som Edward W. Said gjorde känd i *Orientalism*.

Sett underifrån, genom svenska sjömansvisor, hjälponskningsbrev och fångenskapsberättelser, framstår dock det islamiska Nordafrika som våldsam och farligt både för kropp och själ, ett område där såväl hälsa som identitet är konstant hotade och där den högsta önskan är att återvända till hemtrakterna. Den påtvingade och ohyggliga ofriheten i ett främmande land kontrasteras mot en frivillig och rättvis underkastelse under den svenska regenten. Även här skulle det ha funnits en möjlighet till en vidareutveckling av resonemangen kring makt och underkastelse i de auktoritetskedjor som placerade kristna slavar på det svenska konsulatet i Alger eller afrikanska slavar på svenska handelskepp. Östlund närmar sig detta synsätt flera gånger och påpekar den svenska överhetens tidvis ambivalenta inställning till friköpandet av sina undersåtar¹, men betonar i allmänhet de förenande faktorerna mellan Sverige och den islamiska kultursfären som friköpningarna och slavhandeln utgjorde. Då "saltets pris" i flera fall var svenska undersåtars liv och frihet kunde en större betoning läggas på de svenska myndigheternas handlande i dessa sammanhang. Östlund lyfter t.ex. fram Linda Colley och hennes monografi *Captives* då han diskuterar bredden och betydelsen av Medelhavs världens slavsystem, men väljer att inte djuploda samma problematiker som Colley gör då hon undersöker imperiebyggandets följder för det brittiska imperiets undersåtar.

Saltets pris är ett värdefullt bidrag till forskningen om Sveriges tidigmoderna kontakter med den islamiska världen. Verket och det bakomliggande forskningsarbetet är mycket ambitiöst med tanke på dess bredd, såväl materialmässigt som tematiskt. Fastän det huvudsakliga temat är hotet och realiteten av slaveri i Nordafrika och följderna av dessa kommer Östlund även fram till intressanta resultat bl.a. gällande konsulernas verksamhet och roller, 1700-talets svenska vetenskapshistoria och Sveriges utrikespolitiska strategier. Östlunds tillvägagångssätt är mycket konkret och materialbaserat med långa och intressanta citat och utdrag ur brev, dagböcker och publicerade källor, vilket medför att hans egna resonemang ställvis blir fåordigare. Detta är emellertid inte fallet i kapitlet som behandlar den svenska synen på den islamiska världen: här anknyter

---

1. Ett exempel är de tidiga friköpningarna av svenska slavar, utförda av Johan Gabriel Sparfwenfeldt, om vilka arkivmaterialet ger för handen att unga, starka och "rent" svenska undersåtar prioriterades av kronan för friköpningar i kontrast till gamla, svaga provinsbor: staten värderade alltså undersåtarnas liv och frihet efter deras potentiella nytta. Östlund, *Saltets pris*, s. 117.

Östlund mycket smidigt till befintlig forskning om europeiska framställningar av Nordafrika och det Osmanska riket och kommer till resultat som med fördel kunde stå som grund för vidare forskning om ämnet. Ett ämne som lär få både vetenskaplig och populär uppmärksamhet är den svenska delaktigheten i slavhandeln inom det Osmanska riket, något som kunde utgöra temat för ytterligare en monografi, såvida fler arkivkällor uppdagas.

Emil Kaukonen

En botanikers karriärstrategier i 1700-talets globala nätverk

Marie-Christine Skuncke, *Carl Peter Thunberg. Botanist and Physician* [Carl Peter Thunberg, Botaniker och läkare], 376 s., ill., Swedish Collegium for Advanced Studies, Uppsala 2014.

IBOKEN *CARL PETER THUNBERG. Botanist and Physician* skildras den svenske botanikern Carl Peter Thunbergs (1743–1828) verksamhet. Författaren till boken, Marie-Christine Skuncke, tar sig samtidigt an de för vår tid så centrala temana rörlighet och global växelverkan. Till de titlar som beskriver Thunberg – botaniker och läkare – skulle man i princip också kunna tillägga resenär. Thunberg är känd som en av Linnés apostlar och som den enda västerlänning som på 1700-talet fick möjlighet att fördjupa sig i förhållandena i Japan under Togukawa-perioden. Den resa som Thunberg 1772 påbörjade i egenskap av kirurg på ett fartyg ägt av holländska Ostindiska Kompaniet tog några år av hans liv i anspråk. Liksom var fallet med många lärda på 1700-talet utgjorde denna resa grundvalen för hans kommande karriär. Det är denna karriär som Skuncke beskriver i sin bok.

Eftersom det vore omöjligt att behandla Thunbergs långa karriär, hans samlingar och vetenskapliga verksamhet i en och samma bok har Skuncke valt att göra välgenomtänkta nedslag i några brytningspunkter i nämnda karriär. Skuncke riktar särskilt uppmärksamhet på de tidiga skedena av Thunbergs karriär och på den sociala praxis som kännetecknade 1700-talets

botanik. Det är fråga om nätverk, ömsesidigt utbyte och förhållanden baserade på tacksamhetsskuld, vilka var förutsättningar för en framgångsrik karriär.

Själva resan till Japan och de olika nedslagen i det europeiska kolonialnätverkets knutpunkter från Godahoppsudden till Ceylon och Batavia utgör en viktig del av boken. Skuncke beskriver Thunbergs botaniska och kirurgiska studier i Uppsala, Paris och Amsterdam. Dessutom presenterar hon de olika kontakterna och intressegrupperna, vilka möjliggjorde resan till Japan och understödde Thunbergs ambitioner. Den mest ingående beskrivningen får besöket i Japan. Thunberg, som var isolerad på ön Deshima tillsammans med andra utlänningar, lyckades till slut få tag på de önskade växtproverna och på sällsynta föremål genom att skapa goda kontakter med tolkarna och med lärda personer som var intresserade av västerländsk medicin. Skunckes ämne erbjuder utmärkta möjligheter att utnyttja Kapil Rajs begreppsapparat (*knowledge go-betweens, knowledge brokers*), vars syfte är att ur ett kolonialismkritiskt perspektiv föra fram olika lokala förmedlares aktiva roll och parternas ömsesidiga nytta som en förutsättning för den globala datainsamlingen.

Att granska Thunbergs kontaktfält är inte en lätt uppgift. Medan man nuförtiden kan fördjupa sig i andra resenärers dagböcker i form av publicerade editioner, verkar Thunberg ha förstört sina originalanteckningar efter att han låtit publicera en tryckt version av sin resebok. I det föreliggande verket fokuserar Skuncke inte på att beskriva resan i alla dess detaljer eller på att analysera beskrivningens förhållande till verkligheten. Huvudsakligen ligger fokus på Thunbergs kontakter med lokala aktörer och med uppbackare i hemlandet. Skuncke har använt ett mångsidigt källmaterial som täcker allt från brevväxling till botaniska samlingar och publikationer av konkurrenter. Stilistiskt sett kännetecknas verket av ett diskuterande förhållande till andra forskares observationer, vilket erbjuder utmärkta utgångspunkter för en undersökning vars tentakler sträcker sig från 1700-talets europeiska kulturhistoria till Japans *Rangaku*-vetenskap och botanikens nomenklatur.

Verkets andra ledmotiv är de naturhistoriska nätverken, patronatsförhållandena och de sociala praktiker, som angav ramarna för Thunbergs karriärstrategier. Genom att steg för steg beskriva Thunbergs väg till professuren i botanik vid Uppsala universitet visar Skuncke konkret hur värdet av en naturforskares samlingar var avhängigt av noggranna val gällande hur man delade med sig av dem och hur man gav dem publicitet. Balansgången mellan de holländska sponsorerna, de inhemska uppbackarna och den känsliga läraren Linné är typisk för de interna förhållandena och kopplingarna till makten inom den lärda världen – i Thunbergs fall också till Sveriges regent. Publiceringen av reseboken och den relativt okontrol-

lerade tillkomsten av utländska översättningar beskriver på ett levande sätt verksamheten på den tidens bokmarknad.

Det diskuterande tillvägagångssättet tycks också passa bra ihop med gestalten Thunberg, sådan som den här förmedlas till läsaren. Liksom Skuncke konstaterar blir Thunbergs senare produktivitet i dess omfattning forskaren övermäktigt, men samtidigt förblir Thunberg som person dold för eftervärldens ögon. Det utmanande källmaterialet erbjuder emellertid också en möjlighet. I och med att Skuncke kastar ljus på själva forskningsprocessen för hon enligt min mening fram viktiga synpunkter på biografien som genre. Det är även möjligt att närma sig Thunberg ur självscensättningens perspektiv som en figur, som framträder på historiens scen genom sin strävan att kontrollera resandet som en värdefull resurs och det som i slutändan blir kvar på ”ytan”. På motsvarande sätt verkar Thunbergs karriär och person stelna när hans ställning inom den akademiska världen befästs.

Orsakerna till Thunbergs attityder och beslut kan sökas i olika bakgrundsfaktorer, som t.ex. hans anspråkslösa bakgrund eller handelssläktens praktiska världsbild. Skuncke försöker dock inte tvinga den ridå av hemlighet, som ofrånkomligen döljer historiska personers motiv och övertygelser, på glänt. Hon dryftar hellre forskarens förhållande till huvudpersonen, och försöker inte dölja den frustration som en historiker tidvis kan uppleva gentemot sitt objekt, när denna person inte för fram sina innersta motiv eller reagerar på det sätt som eftervärlden förväntar sig. Thunberg verkar till exempel, i motsats till många av hans samtida, ha förhållit sig förbryllande likgiltigt till slaveriets missförhållanden.

Thunberg framstår med andra ord inte nödvändigtvis som en individ som entydigt kan definieras. Han kan å andra sidan fungera som en plattform, genom vilken intressanta händelser och fenomen i det förflutna sammanlänkas. Thunbergs verksamhet erbjuder en möjlighet att studera 1700-talets kulturhistoria och dess globala dimensioner. Genom att betrakta de olika skeendena i hans liv kan man undersöka den koloniala logistiken, som möjliggjordes av det tidigmoderna fjärrresandet. Vidare kan man också studera möten mellan olika kulturer, och överhuvudtaget lagbundenheter som hänför sig till mänskliga förhållanden.

Som verkets symboliska utgångspunkt liksom också slutpunkt fungerar den botaniska trädgården i Uppsala som Thunberg lät uppföra och Linneanum, som numera inhyser *Swedish Collegium of Advanced Studies*. Detta projekt, för vars förverkligande Thunbergs satte hela sin makt och sitt nätverk på spel, var också ett personligt kraftprov. Genom att ersätta Linnés trädgård, som representerade den föregående tidseran, skulle den nya botaniska trädgården också tjäna som ett monument över upphovsmannens vetenskapliga dignitet. Inom kort framgick trots allt Linnea-

nums brister som ett botaniskt tempel, och man tvingades anpassa det efter tidens förändrade behov. Ibland präglas också de mer traditionella biografierna över vetenskapsmän av ett sätt att betrakta den vetenskapliga karriären som ett slags magnifik fasad, som förevigar en persons livsgärning. I Skunckes stiliga verk om Thunberg är målet inte att skapa ett orörligt monument, utan i stället ger Skuncke läsaren en dynamisk bild av en epok och dess naturhistoriska praktiker.

Päivi Maria Pihlaja

Driv, anpassning, utveckling. Släkten Donner under 250 år

Julia Dahlberg & Joachim Mickwitz, *Havet, Handeln och Nationen. Släkten Donner i Finland 1690–1945*, 361 s., SLS, Helsingfors & Atlantis, Stockholm 2014.

KOLLEKTIVBIOGRAFIER ÄR en historisk genre som blommat upp, speciellt efter 1980-talet. Sedan dess har ett stort antal författare skrivit om släkter, yrkesgrupper eller samhällseliter utifrån de individer som varit viktiga i kollektivet. Historikern Julia Dahlberg har skrivit en kollektivbiografi över släkten Donner i Finland under drygt 250 år. Boken har egentligen två författare, eftersom den påbörjades av Joachim Mickwitz som emellertid blev tvungen att avbryta arbetet. Julia Dahlberg uppger i förordet att hon ansvarar för upplägget och helheten. Verkets grundläggande frågor rör det kollektiva minnet inom släkten Donner. Dahlberg har letat efter ett sätt att se på världen och att handla därefter, vilket funnits inom släkten i generationer, och hon har även funnit det.

Släktbiografen är ett omfattande, rikt illustrerat och välredigerat verk. Boken är inte avsedd enbart för en akademisk läsekrets, även om den har vetenskapliga ambitioner, nothänvisningar, käll- och litteraturförteckning och ett omsorgsfullt uppgjort personregister. Den är välgjord från början till slut.

Dahlberg tar med läsaren på en lång odysse genom Sveriges, storfurstendömet Finlands och republiken Finlands historia. Historien berättas genom små biografier över utvalda medlemmar av släkten Donner. Det handlar om personer som har varit i hetluften, ofta för att de har tillhört

landets elit och ibland bara p.g.a. slumpen och för att de råkat befinna sig på rätt plats i rätt tid. Läsaren får följa släktens öden, från den tyske hantverkarsonen Joachim Donner som 1693 anlände till staden Nyen i det svenska Ingermanland till den ryskfödda världsdamen och författaren Olly Donner (f. Sinebrychoff, 1881–1956) som försökte komma till rätta i ett småskuret mellankrigstida Helsingfors. Det rullas upp en historia vars konturer av ekonomiska konjunkturer, krig och kultursträvanden redan är bekant, men som i det här verket får flera nyanser. Det personhistoriska greppet är lyckat. Det är ägnat att fånga en publik som annars kanske inte skulle plöja igenom ett historieverk. Det kan stimulera dem som redan är intresserade av historia eftersom det ger nya infallsvinklar på redan bekanta problem. Dahlberg gör också intressanta tolkningar av skeenden och personer, t.ex. då hon med Eric Hobsbawns *The age of extreme* som bakgrundskuliss beskriver aktivisten och forskaren Kai Donner.

Bokens huvudkapitel bär rubriker som ”Från hantverk till handel”, ”Handelshuset i Gamlakarleby”, ”Vetenskap och politik i nationens tjänst”, ”Krig och politik” och ”Industrisläkten Donner”. Utmärkande för de Donnerska familjemedlemmarna har varit att de har anpassat sig till tidsströmningarna och lyckats hålla sig flytande även under lågkonjunkturer och vara framgångsrika i det mesta som de har företagit sig. Varför kan en del ”lukta sig till affärer”? Enligt Julia Dahlberg handlar det bl.a. om nyfikenhet och ett öppet sinnelag, om god utbildning och ett stort socialt nätverk och dessutom om ett sant intresse för mänsklighetens utveckling. Hon har klätt sina tankar i tre nyckelord, Havet, Handeln och Nationen, som stavas med stor bokstav i undertiteln och står för det tankearv i släkten som hon genomgående spanat efter. Havet handlar om en vilja eller ett tvång att bege sig ut på resa. Resandet har också blivit en släkttradition. Alla män och även några kvinnor som skildras i boken hade studieresor och affärsresor i bagaget. Handeln står liksom resorna för ett kommunikativt drag. Med ökande framgångar kom också självsäkerhet. Ett exempel är när Ossian Donner, som bl.a. var grundare av De Förenade Yllefabrikerna i Hyvinge, vägrade låna kapital till eller köpa aktiepotter i företag om han inte samtidigt fick en styrelseplats. Nationen står å sin sida för de samhälleliga insatser som följt med en god ekonomisk position. Det är inte nödvändigtvis så att förmögna människor tar ansvar för sina anställda och för samhällsutvecklingen, men alla personer som skildras i boken har varit engagerade också i andras, inte bara i sitt eget välbefinnande. Det verkar t.o.m. ha varit en väsentlig del av framgångskonceptet. Hos en del tog det sig uttryck i filantropi. Det började på allvar då handelshuset i Gamlakarleby växte sig stort under Anders Donners (1796–1869) ledning. Han var bl.a. med om att inrätta en småbarnsskola och ett lasarett i staden. När nationen Finland började byggas engagerade sig både far och

son Otto och Kai Donner i politiken, den äldre som passiv motståndare mot det ryska "förtrycket", den yngre som aktivist. Intresset för mänsklighetens stora frågor har i släkten också tagit sig vetenskapliga uttryck. En för mig ny bekantskap är Sven Donner, som bl.a. stod för värden av dem som under vinter- och fortsättningskriget fick svåra psykiska störningar.

Till släktens goda flyt har naturligtvis också dess kvinnliga medlemmar bidragit, men som vanligt finns det färre historiska källor att ty sig till då det gäller kvinnor. Kvinnorna i släkten Donner har bidragit till den ekonomiska framgången genom att tillföra familjen egendom och ett socialt nätverk som de fått i sitt barndomshem. Dahlberg fäster särskild uppmärksamhet vid Louise Donner, född Malm (1834–1884). Hon var dotter i det förmögnaste handelshuset i Jakobstad och var faktiskt gift med två bröder Donner ur samma familj. Hennes första make Anders Donner d.y. dog tidigt. Änkan gifte då om sig med Otto Donner, som adopterade sin brorson och fick åtta egna barn med Louise. Då hon dog gifte han om sig med Minette Munck, dotter till dåvarande vicekanslern vid Kejsarliga Alexanders-Universitetet, och fick ytterligare tre barn med henne. I båda fallen medförde arrangemangen att både familjens egendom och familjens och hela släktens sociala nätverk växte till sig rejält. Det saknades inte heller kärlek mellan parterna, visar Dahlberg.

De strategiska äktenskapens betydelse i sammanhanget kunde ha framgått ännu tydligare om författarna hade ägnat sig åt genealogisk forskning när de skrev boken. Nu ingår släkttabeller uppgjorda av Eeva Donner, vilka omfattar en Donnersk manslinje. Många av flickorna i de olika familjerna ingick också intressanta äktenskap. Fortsatt forskning kunde bl.a. visa på intressanta förbindelser till t.ex. de Soveliuska handelshusen i Brahestad. Författaren kunde också ha dröjt en aning mer än vad som nu är fallet vid hur kontakterna i Helsingfors byggdes upp via äktenskap i de olika akademiska kretsarna eller klanerna och hur detta påverkade tankearbetet i den Donnerska släkten, som mot slutet av seklet gick alltmer i riktning från gammal- till ungfennomani, liberalism och extremism.

Släkttabellerna är helt nödvändiga i verket, men jag kan inte förstå varför man inte har ställt upp personerna enligt ett vedertaget system med tabeller och t.ex. en numrering av varje person. Det hade gjort det lättare att i texten följa med vilken Donner det handlar om – de hade ofta samma förnamn och gifte sig kors och tvärs. Tecknet som i boken används för äktenskap är & och inte den liggande åtta, som är vanlig i sammanhanget. Det är förvirrande i synnerhet som samma tecken, som vanligen används för kompanjonskap, förenar författarna på bokens pärm, som ju inte alla är gifta med varandra.

När det gäller kvinnolinjen i släkten kunde Julia Dahlberg ännu mer ha lyft fram vad ett aktivt värdinne- och moderskap i de enskilda familjerna

kunde betyda för kontakter av olika slag. Hon berättar ändå väldigt bra om t.ex. Minette Donners och Verna Snellmans, född Donners, offentliga engagemang i filantropi respektive Lotta Svärd-rörelsen. Hon kunde i det sammanhanget också ha lyft upp Fruntimmersföreningen i Gamlakarleby som var en av de allra äldsta i storfurstendömet och som familjen Donner alltså var med om att grunda.

Hela boken är en stor kunskapskälla, inte bara till släkten Donners historia. Författarna är inlästa på de mest varierande ämnen och kan hänvisa till modern forskning. Jag anar att Joachim Mickwitz hann göra en hel del för de ekonomisk-historiska avsnitten. Julia Dahlberg behärskar dem också, och hon har dessutom fördjupat sig i forskningen om krig och politik, kultur och släktarv. Hon blir mer självständig och mindre beroende av tidigare forskning då det gäller nyare tider. Från beskrivningen av Otto Donner (1835–1909) kommer texten in i en andra andning och Dahlberg kommer med många självständiga bidrag om just denna person och om bl.a. ovan nämnda kvinnor. Jag upplever också kapiteln om hur familjerna Donner byggde sina hus i Helsingfors och skapade villor och ett helt sommarliv i Bromarv, med bl.a. en egen ångbåtsförbindelse från Helsingfors, som helt nyskrivna. Under färden har det emellertid smugit in sig fel i texten. Två gånger omtalas t.ex. att August Ramsay på Esbogård skulle ha gjort konkurs och att gården övertagits av delar av familjen Donner, vilket inte stämmer.

Det är släktföreningen Donner som tagit det lovvärda initiativet till boken, och det uppges att författaren har getts fria händer. Det har resulterat i en väldokumenterad skildring av en betydande släkt. Personer och fakta sitter i sammanhanget. Urvalet verkar helt riktigt gjort och det finns en stark kohesion i boken fastän den handlar om så många olika personer och företeelser. Texten är lysande skriven. Uppdragsgivarna kan vara nöjda. Den grafiska formgivningen är lyckad och samtidigt har författaren säkert lyckats ge också släktingarna några aha-upplevelser, så många intressanta detaljer och överraskande samband mellan den lilla och den stora historien serveras. Övriga intresserade kan något förvåna sig över det skimmer som ligger över de skildrade släktingarna. Succéhistorien är inte osann. Framgångarna har inte varit lätta att uppnå, och lyckan framställs inte heller i texten som ogrumlad. Det är ändå inte bara ett professionellt berättande och källhänvisningar som gör en text vetenskaplig. Det ska gärna också finnas ett tydligt och redovisat kritiskt tänkande och gärna också lite jämförelser. Författaren påpekar i förordet att hon inte vill belasta en icke-akademisk läsekrets med långa resonemang i texten, utan att hon i stället placerat dem i noterna. Jag kan inte föreställa mig att de personer som läser en bok av det här slaget inte skulle vara intresserade av eller inte skulle kunna följa ett resonemang om saken. Lite mer

av analysen, som ambitionerna till trots inte är särskilt utförlig, kunde nog har funnits i själva texten. Då kunde man ha gjort jämförelser med andra betydande borgarsläkter som t.ex. släkten Hackman i Viborg som det ju finns en god historik om. Viktigast är i alla fall att ännu en gång konstatera att det nu finns en fascinerande, övertygande och välskriven bok om släkten Donner.

Alexandra Ramsay

Svenska litteratursällskapets historia i belysning av dess kapitalförvaltning

---

Henry Wiklund, *Uppdraget som växte. Historien om Svenska litteratursällskapet som förvaltare av allmännyttigt kapital*, 463 s., ill., Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 786, Helsingfors 2015.

EN MÄNGD MISSUPPFATTNINGAR, rentav mytbildning, florerar kring Svenska litteratursällskapets (SLS) och Svenska kulturfondens förmågenhet och förvaltning av sitt kapitalinnehav. Den kanske största myten är föreställningen om att en stormaktsställning bland fonderna i Finland, ”större än Nobelstiftelsen”, är av gammalt datum. För att en gång för alla göra slut på olika spekulationer, öppnar litteratursällskapet för en bred insyn i sin fondförvaltning. Det gör man med ett grepp som avser att redovisa allt, enskilda donationsfonder, stora och små fastigheter, ända till intrikata resonemang kring placeringar av kapital i olika aktier och värdepapper.

Svenska litteratursällskapets första verkställande direktör (vd) 1986–2008, Henry Wiklund, har åtagit sig uppgiften. ”Uppdraget som växte” är en fyndig titel på bokverket, som mycket riktigt i början har ett kapitel med rubriken ”Att börja från noll”. Wiklund ser sig gärna som en i raden bland dem som fört sällskapets egendomsförvaltning till dagens grundmurade ställning. Det måste bli varje läsaes eget val att ta ställning till just detta, att det är tidigare vd Henry Wiklund som själv för pennan, rentav så att han omtalas i tredje person som aktiv aktör i berättelsen. Undertecknad recensent är för sin del beredd att acceptera det anmärkningsvärda för-

farandet. SLS har tillsatt ett redaktionsråd med särskild uppgift att iaktta risken för jäv från författarens sida. Det hela utfaller överraskande bra, om ock med en ofta onödig neutralitet i tonen, kanske rentav bristande skärpa i analysen av tiden från 1985 framåt. Det kompenseras av att författarens unika kunskaper om skeendena i såväl stort som smått tas till vara. Boken är skriven utan noter, men det är lätt att följa Wiklund i det centrala källmaterialet. Det gör också boken till ett utmärkt underlag för fortsatt forskning i de många ämnen författaren behandlar. SLS har därtill inte sparat någon möda för att göra boken så tillgänglig som möjligt för olika läsare. Textsidorna är fulla av belysande tabeller, diagram och grafer. Illustrationerna, med gamla och nytagna fotografier, håller högsta klass. För layout och grafisk form svarar sällskapets egen grafiker, Antti Pokela. Den vackra boken, i grönt klotband, kommer säkert att kunna tävla om priset för årets vackraste bok.

Inledningsvis dock genast en kritisk anmärkning om bokens avslutande kapitel "Om fondväsendet". På 25 sidor ges en visserligen klar utredning av alla till fondvärlden hörande frågor, rentav med ett perspektiv från antiken och medeltiden till våra dagar. Bokens redaktionsråd motiverar kapitlet med en "berättigad folkbildarambition". Det känns ändå föga troligt att någon skulle komma på tanken att söka här framlagda kunskap i just denna bok. SLS kunde med fördel ha publicerat texten i något annat sammanhang.

Henry Wiklund och hans medhjälpare har utfört en unik räkneoperation för att värdera sällskapets (inklusive kulturfondens) förmögenhet. Däri ingår alla inkomna donationer samt senare förvärvade värdepapper och fastigheter. Uträkningen har gjorts år för år, så att ett marknadsvärde fastställts för alla förmögenhetsobjekt, alltifrån den trevande starten 1885. Alla summor har sedan omräknats i 2010 års penningvärde.

Det möjliggör lätta jämförelser i beskrivningen av de olika epokerna i förvaltningen. Trots problem förmodar Wiklund att slutresultatet är illustrativt, "till och med nydanande när det gäller att beskriva en över hundra-årig utveckling i ett allmännyttigt fondkonglomerat". Det är lätt att hålla med här, i synnerhet som Wiklund reserverar sig för det mest uppenbara felet: de gamla donationerna framstår som alltför låga eftersom samhällets ekonomiska volym var så mycket mindre för ett sekel sedan.

Det totala resultatet i siffror är häpnadsväckande. För tiden från 1885 fram till ca 2010 förtecknar boken 115 namngivna donationer för Svenska litteratursällskapet och 460 för Svenska kulturfonden. Omräknat i 2010 års penningvärde är deras värde 103 miljoner euro. Förvaltningen av medlen har varit framgångsrik, sällskapets och kulturfondens förmögenhet värderades 2007 till 1,6 miljarder euro.

Denna enastående framgång skall sättas i relation till svårigheterna på vägen. Då sällskapet fyllde 50 år 1935, hade man tagit emot 20 miljoner euro i donationer, men förmögenheten värderas till samma summa. Vid 100-årsjubileet 1985 var förmögenheten värd 99 miljoner. Fram till slutåret 2007 för uträkningen hade den summan alltså sextondubblats!

Vägen hit har emellertid varit minst sagt slingrig och svår. Mot denna sifferbakgrund är det därför verkligt givande att ta del av Henry Wiklunds långa berättelse.

Boken är upplagd så att sällskapets första halvsekel behandlas som en epok (på femtio sidor), tiden därefter i flera avsnitt. Tyngdpunkten ligger på de tre decennierna med det största ekonomiska uppsvinget, en period som sammanfaller med författarens tid som vd. Wiklund inleder emellertid med ett kapitel kallat "SLS som förvaltare". Här utreder han den för utomstående mest svårförståelig frågan, relationen mellan Svenska litteratursällskapet å ena sidan, Svenska folkpartiet (SFP) och Svenska kulturfonden å den andra. Trots att ämnet behandlats utförligt tidigare, är Wiklunds distanserade utredning här välkommen. I det kejsrerliga Ryssland var det alltför farligt för ett nygrundat (1906) politiskt parti som SFP att försöka förvärva sig ställningen som juridisk person med förmögenhet. När partiet sedan 1907 grundade en allmän kulturfond, som insamlingsmässigt blev en framgång, kändes det tryggast att redan ett år senare överlåta äganderätt och förvaltning till det i sammanhanget redan beprövade Svenska litteratursällskapet. Styrkan i Wiklunds text är hur han blottlägger de nära personliga relationerna mellan aktörerna i processen, en sällsam inblick i tidens nätverk.

Wiklund följer sedan upp hur relationen mellan Svenska litteratursällskapet och ett ibland otåligt oförstående partifolk utvecklade sig in i sen tid. Många av de kontroverser som kommer fram synes ha kunnat undvikas om förvaltningen varit mera transparent, med ett bättre fungerande kansli. Wiklund får orsak att längre fram i texten visa hur så sedan skedde.

Efter detta något tungt skrivna kapitel följer bokens historievetenskapligt bästa avsnitt: en mångsidig skildring av Svenska litteratursällskapets första halvsekel 1885–1935. I motsats till de senare så ordrika kapitlen om korta tidsperioder, lyckas Wiklund här på femtio sidor med dramatisk nerv följa de första trevande ansatserna till en fungerande förvaltning av inkomna donationer, genom händelserna kring och efter första världskriget. Begreppet "inflation" var obekant och kom som en chock för alla, inte minst fondförvaltarna. Eftersom fyra femtedelar av sällskapets placeringar låg i räntebärande värdepapper, sjönk tillgångarna från 8,5 miljoner euro till 1,3 miljoner euro vid världskrigets slut. En sådan katastrof

behövde sällskapet inte uppleva senare, inte ens under andra världskriget. Trogen sitt engagerade, optimistiska grepp om behandlingen av sitt ämne, visar Wiklund hur nya donationer genast från 1919 räddade läget. Ändå nådde placeringarna först 1928 samma nivå som 1914.

Henry Wiklund beskriver hur fondförvaltningen på 1930-talet stabiliserades med mera långsiktigt tänkande. Ett verkligt paradigmskifte skedde vid femtioårsjubileet 1935. Då vidtogs en genomgripande stadgeändring, med en juridiskt sett unik lösning, kallad delad behörighet. Ledningen av Svenska litteratursällskapet handhades efter det av dels en styrelse, dels ett finansråd. Det var finansrådet som ensamt tog hand om fondförvaltningen, alltså med befogenheter som annars brukar tillkomma en förenings styrelse. Rekryteringen av medlemmarna i finansrådet förutsattes ske bland personer med gedigen branschkännedom. Medlemskapet i finansrådet har alltid setts som ett förtroendeuppdrag och ledamöterna arbetar gratis. Tillkomsten av finansrådet skapade otvivelaktigt önskad stabilitet i förvaltningen, men signalerade samtidigt att de ekonomiska frågorna vuxit till en storleksordning som inte kunde handhas av en styrelse, tillsatt på de grunder ett vetenskapligt samfund krävde.

Med tillkomsten av finansrådet följer också de verkligt långa och utförliga avsnitten i boken. Av allt att döma var protokollföringen fr.o.m. denna tid på en annan nivå och möjliggör en mera utförlig och analytisk behandling. Texten är också full med intressanta detaljer om ”arbetsdryga fastighetsdonationer”, med invecklade villkor. Det gör ett gott intryck att behandlingen är saklig och förstående. Stort utrymme ges naturligtvis åt efterkrigstidens stora donationer, Stor-Sarvlaks i Pernå och särskilt Cely Mechelins testamente och fond 1950, det största belopp kulturfonden dittills mottagit. Men en del kuriosor får också plats, såsom att sällskapets kassaskåp var utlånat till krigsansvarighetsdomstolen 1946 och att Sovjetunionen antagligen låg bakom ett anbud om att få köpa sällskapets fastighet i Brunnsparken, invid Förenta Staternas ambassad. Allt sådant gör läsningen ännu intressantare.

Finansrådets hantering av den fortsatt stora strömmen av donationer och behovet av konstant nytänkande i fråga om placeringen av medlen tenderade efterhand bli övermäktig. Wiklund omtalar försiktigt hur det ringa antalet fast anställd personal rentav ledde till försummelser och förseningar i förvaltningen. Det framgår t.ex. att sällskapets kansli fram till 1967 verkade i kamrerarens hem, med låg hyra som kompensation. Wiklund ägnar stort utrymme åt alla sällskapets förtroendevalda skattmästare. Det gäller särskilt minister J.O. Söderhjelm, skattmästare 1946–1973. Hans oerhörda flit i detta uppdrag, vid sidan om alla centrala poster i staten och näringslivet, kan inte dölja det faktum att han var av den

gamla skolan och bara långsamt var villig att professionalisera just kanslisidan.

Det krävdes igen ett annalkande jubileum, nu 100-årsjubileet 1985, innan ett större språng i utvecklingen tog form. Det skedde 1984 med anställningen av Henry Wiklund som ”projektchef”. Författaren är helt öppen om det kontroversiella i utnämningen, som skedde på initiativ av finansrådet, utan styrelsens hörande. Initialsvårigheterna med den överrumplade styrelsen bilades under de framgångsrika jubileumsfestligheterna och 1986 utsågs Wiklund till verkställande direktör. Det måste sägas att författaren kryssar skickligt och sakligt i beskrivningen av hur vd Wiklund tog sin plats i sällskapets operativa ledning.

Redan 1980-talet, kasinoekonomins tid i Finland, gav ett lyft åt sällskapets totalekonomi, utan att man behövde gå in i våghalsiga spekulationer. Tvärtom, därför gick fondförvaltningen styrkt ur den efterföljande allmänna krisen i Finland. De turbulenta kasten i landets ekonomi lockar Wiklund att utförligt behandla inte bara avregleringen av den slutna kapitalmarknaden utan också Finlands ekonomiska utveckling överlag. Han gör det utifrån relevant forskning i ämnet, men att själv sammanfatta den gör att boken tappar i fokus. Det känns onödigt att läsaren också på riksplanet tvingas följa Wiklunds bedömning av det som skedde.

Så mycket bättre då att behandlingen av ”uppdraget som växte” med rekordfart har både nerv och spänst. Riktigt spännande blir Wiklunds behandling av kontroversen 1989 i finansrådet om det stora innehavet av aktier i Nokia. Den följdes sedan av det dramatiska mötet den 22 februari 1991, då skattmästaren Lars Palmén vägrade följa vd Wiklunds föredragning om att våga behålla Nokia-aktierna i bolagets då kritiska läge. Wiklund fick ett enhälligt finansråd bakom sig och skattmästaren avgick.

Resten är sedan legendarisk historia i finländsk fondförvaltning. De diagram och grafer som nu följer ymnigt i boken pekar bara åt ett håll, uppåt – för att sluta med att förmögenheten 2007 värderades till 1,6 miljarder euro. ”Intuition, skicklighet, god tur”, det är Henry Wiklunds egen bedömning av framgången, där han vill tona ner sin egen roll till förmån för hela finansrådets. Och i framgången ingick också intuition att lämna Nokia i exakt rätt tid, före nedgången.

Wiklund glömmer inte heller att framgången givetvis i sin tur var ägnad att ge SLS tillväxtpotentialer. Så skedde också. Från mitten av 1990-talet inträdde en aldrig tidigare upplevd expansionsperiod. Personalen tredubblades. Den viktigaste symbolen utåt var att SLS kunde flytta in i ett eget hus 1998. Den tidigare Laurellska skolan på Riddaregatan i Kronohagen förvärvades och renoverades i grund för sällskapets behov. Utöver

det införskaffades också andra fastigheter i Kronohagen. En överraskande expansion i verksamheten var förvärvet av Atlantis förlag i Sverige.

Hur påverkade då den enastående tillväxten relationen till Svenska kulturfonden (och Svenska folkpartiet)? Något egentligt gnissel vidkänns i varje fall inte Henry Wiklund från sin tid. Mot slutet av boken formulerar han allt tydligare placeringspolitikens målsättning i termer som att "producera" och "leverera". Vid publiceringen av boken uttalade Wiklund med stolthet att "litteratursällskapet under sin drygt hundra långa tid som förvaltare levererat för Svenska kulturfondens ändamål drygt en halv miljard euro".

Sammanfattningsvis är det lätt att berömma Henry Wiklunds (och hans medarbetares) gedigna bok om Svenska litteratursällskapet som förvaltare av allmännyttigt kapital. Den detaljerade innehållsförteckningen jämte personregistret gör det därtill lätt att söka sig fram i myllret av förtecknade donationer, personer i nyckelställning och olika större och mindre fastigheter. Det gör att bokens övergripande syfte, att öppna för en ärlig insyn i Svenska litteratursällskapets kapitalförvaltning, infrias till fullo. Behandlingen avslutas med att visa hur den framgångsrika fondförvaltningen har fört fram en uttalad målsättning för placeringspolitiken: 1) producera den direktavkastning verksamheten och utdelningen förutsätter, 2) medel disponibla för verksamhet och utdelning ska växa snabbare än tillväxten i den finländska nationalprodukten.

Målsättningen känns som naturligt framsprungen ur framgången. Det är därför föga överraskande att finansrådet i år getts en juridiskt sett uppvärderad ställning (något som inte hunnit med i boken). Den delade behörigheten från år 1935 mellan styrelsen och finansrådet visade sig strida mot den rådande finländska föreningslagen. Våren 2015 företogs en stadgeändring, som bekräftade finansrådets förstärkta ställning: "Sällskapet har ett *finansråd*, som utgör i föreningslagen avsedd styrelse." Den tidigare styrelsen gavs benämningen *vetenskapligt råd*. Ingen avsevärd förändring i sällskapets arbetssätt kommer att ske, eftersom det är det vetenskapliga rådet som utser sällskapets ordförande (och leder den egentliga kärnverksamheten). Fortsatt delad behörighet alltså, om ock med en bekräftelse av den här anmälda bokens titel: uppdraget att förvalta Svenska litteratursällskapets och Svenska kulturfondens medel har vuxit fram till själva fundamentet för den verksamhet bägge institutionerna så synligt bedriver i dagens Finland.

Henry Rask

Medarbetare i detta nummer:

Emil Kaukonen, fil.mag., doktorand, Åbo Akademi; *Marja Kivilehto*, fil.dr, universitetslektor, Tammerfors universitet; *Matti Lackman*, professor, Uleåborg; *Hannu Mähönen*, fil.lic., doktorand, Östra Finlands universitet; *Päivi Maria Pihlaja*, fil.dr, forskare, Helsingfors universitet; *Alexandra Ramsay*, fil.dr, planeringsansvarig lärare, Arbis i Helsingfors; *Henry Rask*, fil.lic., Esbo.

Hannu Mähönens uppsats och Päivi Maria Pihlajas granskning har översatts av Jens Grandell. Matti Lackmans uppsats har översatts av Jennica Thylin-Klaus.

Pämbild: Karelarna befann sig ofta i en svår position p.g.a. hot från olika håll. På teckningen, publicerad i den socialistiska tidskriften *Kurikka*, skildras karelarnas ställning i folkresningarna. Bild: *Kurikka* 1922:2.

Historisk Tidskrift för Finland 2015:3

- 245 Matti Lackman, *Från krigskommunism till upproret i Tallinn. Kommunisternas upprorsverksamhet 1919–1924 och dess inverkan på Finlands säkerhet*
- 293 Hannu Mähönen, *Yrkesstudier bortom havet. Yrkesutbildningen av finländska krigsinvalidier i Sverige 1942–1947*
- 322 Marja Kivilehto, *Från Livet i början av 1800-talet till En enda värld. Historiskt tänkande i finlandssvenska högstadieläroböcker i historia*

Granskningar

- 351 Joachim Östlund, *Saltets pris. Svenska slavar i Nordafrika och handeln i Medelhavet 1650–1770*. Av Emil Kaukonen
- 355 Marie-Christine Skuncke, *Carl Peter Thunberg. Botanist and Physician*. Av Päivi Maria Pihlaja
- 358 Julia Dahlberg & Joachim Mickwitz, *Havet, Handeln och Nationen. Släkten Donner i Finland 1690–1945*. Av Alexandra Ramsay
- 362 Henry Wiklund, *Uppdraget som växte. Historien om Svenska litteratursällskapet som förvaltare av allmännyttigt kapital*. Av Henry Rask

HISTORISKA

Historisk Tidskrift för Finland www.historisktidskrift.fi

Redaktionens adress: Historisk Tidskrift för Finland c/o Vetenskapernas hus, Kyrkogatan 6, 00170 Helsingfors. **Internet:** www.historisktidskrift.fi **Prenumerationspris 2015:** 40,00 €. För beställningar till utlandet tillkommer 5,00 €. **Lösnummerpris:** 15,00 €. **Försäljning:** Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Snellmansgatan 13), Gaudeamus Kirja & Kahvi samt genom redaktionen.
ISSN: 0046-7596 **Tryck:** Oy Fram Ab, Vasa 2015

FÖRENINGEN